

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

طرح راهبردی مساجد نسل آینده

«منا»

(مساجد نقش آفرین)

ارائه مجموعه راهبردها در دو سطح خرد و کلان
جهت استفاده مساجد از ظرفیت فضای مجازی

سید مهدی سیدی

حسین رسول زاده

شماره اثر: ۹۵۰۷۰۰۱

تابستان ۹۶

سازمان فضای مجازی سراج

مرکز تحقیقات و آینده پژوهی

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ.

مساجد خدا را تنها کسی آباد می کند که ایمان به خدا و روز قیامت آورده،
و نماز را برپا دارد، و زکات را بپردازد، و جز از خدا نترسد. توبه آیه ۱۸

این کوشش علمی، و این تلاش ناچیز، تقدیم می شود به ساحت نورانی قطب عالم امکان حضرت بقیه الله الاعظم (عج) که سالیان درازی است از پشت پرده غیبت، بر دل های تاریک ما نور می تابد و اندیشه های ما را به سمت و سوی تحقق آرمان های الهی راه می برد.

و بار دیگر

از حضرت رب، این معنا را طلب می کنیم؛

آرزویی که هر روز بارها و بارها در نمازهایمان بر لب جاری می سازیم

و

اجابتش را از حضرت پروردگار طلب می کنیم.:

اهدنا الصراط المستقیم

و

معتقدیم مسیر ساخت تمدن نوین ایرانی اسلامی، با مجاهده آسمانی حضرت امام خمینی (ره) آغاز شده است و با اندیشه، قوت، قدرت و مدیریت راهبردی مقام معظم رهبری (مد ظله العالی) به سرعت در حال تکمیل است.

و

تمامی ما در این مسیر، لحظه به لحظه مدیون خون تک تک شهدای این سرزمین هستیم.

امید است که سرانجام ما، عاقبت به خیری و شهادت در مسیر انجام تکالیف و مسؤولیت ها باشد.

آمین

فصل اول.....	۱
کلیات.....	۱
چکیده طرح.....	۲
مقدمه.....	۳
ضرورت شناسی پژوهش.....	۳
چه باید کرد؟.....	۴
تعریف دقیق و شناسایی واژگان مرتبط.....	۴
مفهوم شناسی.....	۴
پیوندشناسی کارکردهای مسجد و اینترنت.....	۵
شناسایی تکنیک‌ها و ابزارها.....	۵
شناسایی امکانات و نیازمندی‌های مسجد.....	۵
شناسایی تجربیات ایرانی و موجود.....	۶
شناسایی تجربیات جهانی.....	۶
مانع سنجی مساجد موجود (سخت‌افزاری و نرم‌افزاری).....	۶
نهادشناسی.....	۶
خروجی و نتیجه طرح؟.....	۷
سطح ملی و متمرکز.....	۷
سطح مردمی و محلی.....	۷
فصل دوم.....	۹
مبانی مسجد.....	۹
معنای لغوی مسجد.....	۱۰
معنای اصطلاحی مسجد.....	۱۰
نام‌گذاری مسجد.....	۱۰
جایگاه مسجد در قرآن و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام).....	۱۱
بعضی از آیات شریفه قرآن در مورد مسجد:.....	۱۱
برخی از روایات در مورد مسجد:.....	۱۵
نگاهی اجمالی به برخی مؤلفه‌های مسجد.....	۱۹
شرح اجزا و مؤلفه‌های مسجد.....	۲۰

۲۰	اقسام مساجد
۲۰	مؤلفه‌های فرم (شکل و ظاهر مسجد)
۲۱	مکان و ساختمان مسجد
۲۳	عناصر معماری مشترک مساجد
۲۶	اعلام اوقات شرعی
۲۶	نماز جماعت
۲۷	امام جماعت
۲۷	نمازگزاران و حاضرین در مسجد
۲۸	هیئت امناء
۲۸	متولیان و خادمان مساجد
۲۹	کارکردهای مسجد
۲۹	مسجد و فضای شهری
۳۰	مسجد و وحدت:
۳۲	محل پیوند زمین به آسمان
۳۳	مسجد و انسجام ادواری هنر و معماری اسلامی
۳۳	مسجد پایگاه عبودیت، بندگی و وارستگی
۳۳	مسجد کانون فعالیت‌های علمی و فرهنگی
۳۴	مسجد مرکز تصمیم‌گیری‌های سیاسی و حکومتی
۳۵	مسجد دادگستری و مرجع حل و فصل دعاوی
۳۵	مسجد مقر فرماندهی و بسیج نیروهای نظامی
۳۶	مسجد محل ارائه خدمات پزشکی
۳۶	کارکردهای اجتماعی مساجد
۳۶	کارکردهای خاص رسانه ای
۴۲	کارکردهای خاص
۴۶	کارکرد اقتصادی
۴۷	کارکرد روحی، روانی
۴۷	برخی از کارکردهای مسجد در یک نگاه:
۴۹	فصل سوم
۴۹	فضای مجازی
۵۰	فضای مجازی چیست؟
۵۰	فضای مجازی در گذر تاریخ

توانمندسازی نسل انسان به واسطه جهش ها	۵۱
دنیای مجازی	۵۲
ظهور اینترنت	۵۲
مرزهای غیر قابل تشخیص	۵۳
جریان فناوری امروز	۵۴
نقش فلسفه و ریاضیات	۵۴
پیش بینی روند آینده	۵۵
فاکتورهای کلیدی اثرگذار	۵۵
شبیه سازی حواس انسان	۵۵
شبیه سازی محیط	۵۵
قدرت پردازشی	۵۶
شبکه و زیرساخت های ارتباطی	۵۷
هوش مصنوعی	۵۸
چشم انداز در افق ۱۰ ساله	۵۸
انقلاب اطلاعاتی	۵۹
لزوم ساخت شبکه های عظیم	۶۰
تا سال ۲۰۲۵	۶۰
آماري از کاربران فضای مجازی	۶۰
مؤلفه ها و ابزارهای فضای مجازی	۶۱
کارکردهای فضای مجازی	۶۲
فرصت ها	۶۲
تهدید	۶۲
جایگاه فضای مجازی در آینده پیش رو	۶۳
پیش بینی رابطه فضای مجازی با زندگی واقعی	۶۳
سناریوهای پیش رو	۶۳
۷ سناریوی پیش رو	۶۴
عوامل مؤثر بر توسعه فضای مجازی	۶۹
فصل چهارم	۸۳
مسجد محور تمدن سازی از بعثت تا ظهور	۸۴
مسجد، پایگاه نیروسازی و کادرسازی	۸۴
مساجد در دوران ظهور امام زمان (عج) محل تجمع مسلمین	۸۴

۸۴.....	مساجد زمینه ساز پیروزی برای ملت ما
۸۵.....	امام(ره) فرمودند مسجدها را خالی نکنید
۸۵.....	مساجد را خالی نگذارید
۸۵.....	مسجد و حفظ همبستگی در جامعه
۸۶.....	مسجد به مثابه رسانه
۸۷.....	رونق یا عدم رونق مساجد معیار سنجش حرکت به سوی تمدن اسلامی
۸۸.....	ظهور امام زمان(عج) از کنار مسجد
۸۸.....	مسجد و تحول اندیشه دینی
۸۹.....	مسجد و مدرنیته
۸۹.....	مسجد در مطالعات اسلامی و مطالعات جهانی
۹۳.....	مسجد در سیاست های کلی برنامه پنجم توسعه و سند چشم انداز ۱۴۰۴
۹۴.....	خلاصه ای از مفاد چشم انداز
۹۴.....	مساجد چگونه باشند؟
۹۵.....	ضرورت ارتباط مسجد و فضای مجازی
۹۵.....	ضرورت شناسی
۹۶.....	یک پرسش ثمربخش
۹۶.....	معضلات مجازی شدن
۹۶.....	وضعیت امر قدسی در فضای مجازی
۹۷.....	امر قدسی در یهود
۹۸.....	امر قدسی در مسیحیت
۹۸.....	امر قدسی در اسلام
۹۹.....	معابد، اماکن مقدس
۱۰۰.....	جهان مجازی و سلامت روان
۱۰۱.....	جنبه های روانی - اجتماعی فضای مجازی
۱۰۲.....	بازداری زدایی در اینترنت
۱۰۲.....	فضای مجازی و عرصه تهدید
۱۰۳.....	اختلال های روانی کاربرد فضای مجازی
۱۰۶.....	موانع و چالش های سنتی
۱۰۶.....	راهکارهای اعتلای نقش خانواده در تربیت دینی فرزندان
۱۰۷.....	مقایسه تقابل مؤلفه های ماهیتی مسجد و فضای مجازی
۱۰۷.....	دیجیتال زادگان
۱۰۷.....	نسل جوان
۱۰۸.....	ضرورت شناسایی ویژگی های نسل جوان

نسل زد	۱۰۸
تعریف نسل	۱۰۸
اسامی مرتبط	۱۰۹
ویژگی ها	۱۰۹
سه نسل متوالی	۱۱۰
نسبت نسل و اینترنت	۱۱۰
نسل زد و مسجد منا	۱۱۱

فصل پنجم ۱۱۳

طراحی مدل، راهی برای آینده	۱۱۴
روشهای تصمیم سازی	۱۱۴
مدل چیست؟	۱۱۴
فواید مدل سازی	۱۱۵
انواع مدلها	۱۱۵
طرح راهبردی مساجد نسل آینده «منا»	۱۱۶
مدلی جامع از نتایج راهبردی در جهت ارتقاء مسجد نسل آینده (منا)	۱۱۷
	۱۱۷
تعریف مسجد «منا»	۱۱۸

فصل ششم ۱۱۹

راهبردهای مسجد منا	۱۲۰
فهرست راهبردها	۱۲۰
مجموعه اقدامات تبیینی معرفتی	۱۲۱
ارتقاء و پرورش منابع انسانی مرتبط با «مساجد منا»	۱۲۳
هوشمندسازی مدیریت و کارآمدسازی ارتباطات مسجدی	۱۲۳
تأمین زیرساخت ها	۱۲۷
تأمین تجهیزات و نرم افزارهای مرتبط	۱۲۹
ارتقاء کارکردها و خدمات مرتبط با مساجد منا	۱۲۹
پیش بینی حوزه های نوظهور	۱۳۰
راهبردهای سیاستی	۱۳۰

فصل هفتم ۱۳۳

پیوست ها	۱۳۳
مسجد در اندیشه امام خمینی(ره)	۱۳۴
تأکید بر حفظ مساجد به عنوان اصل و اساس انقلاب	۱۳۴
تیزبینی رهبر انقلاب در مسایل سیاسی کشور	۱۳۵
یادآوری نقش مساجد در استقلال و عزت مسلمانان به سران کشورهای اسلامی	۱۳۶
سخنان مقام معظم رهبری درباره مسجد و فضای مجازی	۱۳۷
مطالعه در خصوص کلیسای مجازی	۱۳۹
فزونی جایگاه دین در اینترنت	۱۳۹
پیشینه جایگاه کلیسای مجازی	۱۳۹
مخالفان کلیسای مجازی	۱۳۹
فرصت ها	۱۳۹
تهدیدهای کلیسای مجازی	۱۴۰
تجربه مسجد در فضای مجازی	۱۴۳
فضای مجازی و اینترنت در ایران	۱۴۳
تجربیات موجود	۱۴۳
باشگاه ایده پردازان مسجدی	۱۴۴
پایگاه اطلاع رسانی آستان قدس رضوی	۱۴۵
خبرگزاری شبستان	۱۴۶
پایگاه تخصصی مسجد(مرکز رسیدگی به امور مساجد)	۱۴۷
ستاد عالی کانون های فرهنگی هنری مساجد کشور	۱۴۸
اهداف مرکز	۱۴۸
وظایف	۱۴۹
مدل های شماتیک پروژه	۱۵۰
فصل هشتم	۱۵۵
منابع	۱۵۵

فصل اول

کلیات

چکیده طرح

ایران اسلامی به برکت انقلاب شکوهمند سال ۱۳۵۷، در مسیر ساخت تمدنی نوین و فراگیر قرار گرفته است. پیمودن این مسیر، نیازمند طراحی های عالمانه، مدیریت های مجاهدانه و حرکت های توأم با صبوری و استقامت است. امروز دنیای غرب، خود را در مواجهه با لایه های تمدنی ایران، مشاهده می کند و می کوشد با سنگ اندازی های استکباری، برای این حرکت بالنده مانع تراشی کند. ولیکن این ملت به وعده های الهی معتقد و باورمند است، اینکه هر قوم و ملتی که در مسیر آرمان های الهی و پرتو حیات بخش وحی، حرکت کند، از حمایت حضرت رب برخوردار می گردد؛ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ (عنکبوت / ۶۹).

تمدن سازی، نیازمند لوازم و زیرساخت هایی است که بتواند در میان مدت بسترهای لازم جهت تحقق اهداف تمدنی را فراهم سازد. در این خصوص یکی از اصلی ترین، لوازم، توجه به مؤلفه های نقش آفرین و نهادهای حرکت آفرین است. بی تردید «مسجد» یکی از اصلی ترین مؤلفه های تمدنی است. در طول سالیان عمر اسلام از نخستین روزهای شکل گیری حکومت نبوی در مدینه النبی، مسجد در جایگاه محور و نقطه مولد ابعاد تمدنی فرض شده است. ولیکن در شرایط حاضر، مسجد در ایران و سایر کشورهای مسلمان، با تنگناها و یا ضعف های متعدد مواجه شده است که اثربخشی او و نقش آفرین محوری را با چالش مواجه کرده است. ضمن آنکه نسل پیش رو به تبع تغییرات فرهنگی و دگرگونی های فناورانه، دچار تحول شده و نوع ارتباط آن با مسجد دچار تبدل و یا تغیر شده است. مضافاً بر آنکه تکنولوژی های جدید اطلاعاتی و ارتباطی، روند تغییرات فرهنگی جوامع را با دگرگونی های جدی تر مواجه ساخته است.

بدین جهت می بایست در مسیر ساخت تمدن نوین ایرانی اسلامی، به صورت جدی به بازتعریف نقش مسجد تمدن ساز، توجه نمود.

این پروژه با ابداع کلید واژه مساجد نسل آینده، «مساجد منا» کوشیده است در این مسیر گام بردارد. ادعا نمی شود این گام، بی عیب و نقص باشد، اما تلاش محققان بر آن بوده است که ضمن گشایش یک افق نوین، ایده هایی برای پیمودن ادامه این مسیر در دو سطح خرد و کلان، ارائه نمایند.

به تحقیق، این پروژه نیازمند تعاریف گام های بعدی چه در ساحت تحقیق و چه در حوزه کنشگری است تا بتواند با پایلوت و اجراء آزمایشی برخی ایده های تولید شده در حوزه مساجد محدود، ابعاد جدیدتر و جدی تری از مساجد منا را کشف و معرفی نماید.

مقدمه

اصلی‌ترین پایگاه انتشار مفاهیم دینی و توسعه معنویت در جامعه اسلامی، نهاد مسجد است. انقلاب اسلامی ایران نیز همواره از مسجد به عنوان یکی از خاستگاه‌ها و پایگاه‌های بنیادی خود، استفاده کرده است. از این جهت، تقویت این نهاد دینی انقلابی می‌بایست در دستور کار متفکران، حاکمان و مردم قرار گیرد.

لذا ضمن توجه به کارکردهای سنتی و بومی مساجد، ضروری است مسجد در زمینه‌های گوناگون، ارتقاء یافته و به روزآمدی برسد. با توجه به توسعه روزافزون فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، ضروری است در قالب یک طرح مطالعاتی - عملیاتی، به ابعاد مختلف همکاری‌های متقابل «مسجد و فضای مجازی» پرداخته شود و در قالب راهبردها و راهکارهایی، تلاش کند مسیر جدیدی را برای استفاده مسجد از ظرفیت‌های فضای مجازی، بگشاید. به یک معنا، این اتفاق در قالب بازآفرینی مفاهیم مرتبط با مسجد، قابل انجام خواهد بود.

این مطالعه، در صدد است با شناسایی و تنظیم راهبردهای متنوع، گام‌های نخست این بازآفرینی را معرفی نماید. برای نیل به این هدف از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی (شامل مصاحبه و مباحثه و ...) با رویکردی تحلیلی-توصیفی استفاده شده است.

ضرورت شناسی پژوهش

جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه جزو اولین کشورهایی بوده است که به اینترنت دست یافت. دسترسی به اینترنت در ایران از سال ۱۳۷۲ آغاز شده است. با عنایت به نقش محوری جمهوری اسلامی در منطقه و جهان و نیز تأکید فراوان مسئولان نظام مبنی بر ایجاد جنبش نرم‌افزاری، توجه بیش از پیش به بهره‌گیری صحیح از فضای مجازی، ضروری شده است.

گستره و حیطه نفوذ فناوری‌های نوین ارتباطی، حوزه‌های گوناگون زندگی اجتماعی جوامع بشری را با تحولات جدی مواجه ساخته است. دامنه فراگیر اینترنت در دو حوزه سخت‌افزاری (سایت‌ها و فن‌آوری‌های مرتبط) و حوزه نرم‌افزاری (برنامه‌ها و نرم‌افزارهای متنوع، همراه با عرضه محتوا) سبب شده تا شاهد نشانه‌های حضور و نفوذ آن در تمام جنبه‌های زندگی بشری باشیم.

بسط روزافزون اینترنت در تمام شئون زندگی، به‌ویژه نفوذ و حضور فعال این شبکه در درون خانه‌ها، موجب شده است زمینه مشارکت مردم در بهره‌گیری از تجربه و ظرفیت‌های گروه‌های مختلف اجتماعی فراهم آید. در این میان، مفاهیم و مبانی دینی نیز از تحولات شگرف اینترنت مستثنی نبوده و از آثار و پیامدهای متأثر از آن مصون نمانده است.

فضای مجازی به عنوان یکی از جدیدترین ابزار تبلیغ دینی در یک محیط پرمخاطب و مملو از کاربران جستجوگر، امکان انتقال آموزه‌ها و مفاهیم دینی را فراهم ساخته است. اینترنت موقعیت و عرصه‌ای را برای عرضه و تقاضا و ارتباطات دوسویه فراهم آورده است که برای فرایندهای دینی، کارآمدی بالایی را ایجاد می‌کند.

جالب است بدانیم بیشترین کاربران و مخاطبان اینترنت را نوجوانان و جوانان تشکیل داده و آنها بخشی از اوقات روزانه خویش را به این محیط اختصاص می‌دهند.

مسجد یک رویکرد تربیتی درازمدت دارد. افراد، از سن نوجوانی، تحت تربیت مسجد قرار می‌گیرند و تا پایان عمر به صورت خودجوش، در چند نوبت با حضور در مسجد، مراسم مختلف را برگزار نموده و مسائل و احکام دینی را آموزش می‌بینند. نزدیک به ۷۲ هزار مسجد در کشور وجود دارد که از این میزان ۶۰ هزار مسجد متعلق به شیعیان و ۱۰ هزار مسجد نیز برای اهل سنت است. به ازای هر ۱۰۰۰ نفر یک مسجد در ایران وجود دارد. گفته می‌شود سی هزار مسجد در ایران از کمبود امام جماعت رنج می‌برد. تعداد مساجد در افق ۱۴۰۴ باید به عدد ۹۲ هزار مسجد برسد.

چه باید کرد؟

با توجه به محورهای بالا، برای حضور قوی و استفاده فعال مساجد از ظرفیت‌های فضای مجازی، می‌بایست هم در دستیابی و سهل‌الوصول کردن فناوری‌های ارتباطی، گام‌های جدی برداشت و هم با برنامه‌ریزی اصولی و کارآمد از طریق غنا بخشی به محتویات و مفاهیم دینی و نیز انبوه‌سازی آن در قالب‌های نوین و جذاب، برای حضور پررنگ‌تر و تأثیرگذارتر بر مخاطبان و کاربران اقدامات شایسته و بایسته انجام داد.

یکی از مهمترین ابزار و وسیله‌ای که امروزه زمینه گرمابخشی به فعالیت‌های نوجوانان و جوانان را در مساجد فراهم می‌نماید به کارگیری سایبر و فضای مجازی با توجه ظرفیت و قابلیت بسیار زیاد آن با محوریت جوان و مسجد می‌باشد. برای تدوین راهبردهای مرتبط و ارائه پیشنهاد‌های عملیاتی، می‌بایست در ساحت پژوهش، محورهای زیر تدوین گردد:

تعریف دقیق و شناسایی واژگان مرتبط

بایستی واژه‌های اساسی مورد شناسایی قرار گرفته و برای هر کدام تعریف معین و قابل اجماع ارائه گردد. برخی از واژگان بدین شرح است:

مسجد؛ نماز جماعت؛ امام جماعت؛ نمازگزار؛ هیأت امناء؛ سایبر؛ فضای مجازی؛ جذب و جذابیت؛ مخاطب (کاربران)؛ اینترنت؛ ضریب نفوذ اینترنت؛ نوجوانان و جوانان؛ محتوا؛ ارتباطات مجازی؛ فناوری اطلاعات و ارتباطات؛ سازمان مجازی

مفهوم شناسی

لازم است مفاهیم پایه مرتبط با دو مقوله مسجد و فضای مجازی، مطالعه و تدوین شود. مواردی نظیر:

هویت؛ معنویت؛ اجتماع؛ بی‌زمانی و بی‌مکانی؛ قشری شدن؛ اخفاء هویت؛

پس از شناخت مفاهیم، شایسته است تبیین و تعارض این مفاهیم شناسایی شود. برخی مفاهیم مرتبط با دو حوزه مسجد و فضای مجازی، نقیض هم هستند. مثلاً در فعالیت‌های دینی و مسجدی، اصل بر حضور است و در فضاها، اصل بر عدم حضور.

پيوندشناسی کارکردهای مسجد و اینترنت

برای مسجد و نیز برای فضای مجازی، کارکردهای متنوعی، متصور است. باید در گام نخست کارکردهای ویژه این دو امر، شناسایی شده تا بعد از آن بتوان تعیین کرد که برای کدامین یک از کارکردهای مسجد می توان از ظرفیت های مجازی بهره گرفت.

اساساً پروژه هایی که این روزها با عنوان «مساجد مجازی» در حال رونق است، بعضاً بی توجه به کارکردهای اصلی و کلیدی مسجد، ساخته می شود و چه بسا خود برای مساجد شهرها و محلات، نوعی «کج کارکرد» حساب می شوند.

شناسایی تکنیک ها و ابزارها

مسجد و فضای مجازی، هر دو مقوله برای دستیابی به کارکردهای معین خود و دسترسی به اهداف، از تکنیک ها و ابزارهای معین استفاده می کنند. بایستی این تکنیک ها و ابزارها مورد شناسایی و سنجش قرار گیرد تا پس از آن بتوان تعیین کرد کدام یک از تکنیک ها و ابزارهای مسجدی، می توانند در فضای مجازی توسعه یابند. برخی از تکنیک ها و ابزارها بدین شرح است:

مسجد:

منبر؛ سخنرانی؛ نذر؛ وقف؛ هیئت؛ صندوق قرض الحسنه؛ تابلوها؛ جلسات جمع خوانی؛ مسابقات؛ جلسات دعا؛ جلسات ختم و هفت؛ ...

فضای مجازی:

شبکه های اجتماعی؛ سایت؛ وبلاگ؛ اپلیکیشن ها؛ مدیا ...

شناسایی امکانات و نیازمندی های مسجد

نهاد مسجد، همانند هر نهاد دیگر از سطح معینی از امکانات بهره می برد و در کنار آن کمبودها و ضعف هایی دارد. حال لازم است برای استفاده مساجد از ظرفیت های فضای مجازی، امکانات و ضعف های موجود شناسایی و پرونده سازی شود:

نرم افزاری:

توانمندی های انسانی؛ بافت اجتماعی؛ ...

سخت افزاری:

موقعیت مکانی مساجد؛ متراژ؛ محلیت؛ دستگاه های رایانه ای؛ شبکه اینترنتی؛ اتاق ها و فضاها

شناسایی تجربیات ایرانی و موجود

در حال حاضر بسیاری از مساجد به برکت حضور جوانان و یا به واسطه توانمندی امام جماعت یا پایگاه‌های فرهنگی، توانسته است تحرکات خوب و قابل قبولی در فضای مجازی داشته باشد. مقدمه تدوین هرگونه راهبرد و راهکار، آن است که تجربیات موجود به نحو دقیق و فراگیری شناسایی شده و مبنای عمل قرار گیرد.

شناسایی تجربیات جهانی

در سطح جهانی نیز مساجد دارای تجربیات خوب و مؤثری هستند که می‌تواند به مساجد ما کمک کند. از مساجد اروپایی و آمریکایی گرفته تا مساجد کشورهای نظیر مالزی و ترکیه. در این میان از توانمندی مساجد اهل سنت و مساجد وهابی در عرصه جهانی نبایست غفلت شود.

مانع سنجی مساجد موجود (سخت‌افزاری و نرم‌افزاری)

در هر گونه برنامه‌ریزی در حوزه مساجد، حتماً می‌بایست به موانع پیش رو توجه کرد. برخی اوقات فقر منابع مالی و یا حتی دعوای طرفینی در مساجد و یا بی‌انگیزگی اهالی، آنتن‌آسیب‌زا و جدی است که هر گونه طرح و برنامه را در نطفه خفه کرده و راه را برای توسعه برنامه‌ها می‌بندد.

نهادشناسی

مدیریت مساجد در ایران در وهله اول به عهده مردم است. اما در این میان نهادهای رسمی و غیر رسمی بسیاری به مساجد کمک می‌کنند. از این جهت لازم است پیش از هرگونه برنامه‌ریزی، وضعیت ارتباطی این نهادها مورد سنجش قرار گیرد. بعضی نهادها و افراد مؤثر در رابطه مسجد بدین شرح است:

ستاد امور رسیدگی به امور مساجد؛ سازمان تبلیغات اسلامی؛ هیأت امنای مساجد؛ ستاد عالی کانون‌های فرهنگی هنری مساجد؛ ائمه جمعه شهرها؛ ائمه جماعات مساجد؛ صندوق‌های قرض الحسنه؛ پایگاه‌های بسیج مساجد؛ هیئت‌های مذهبی؛ شهرداری‌ها؛ شوراهای شهر؛ خیرین مسجد ساز ...

خروجی و نتیجه طرح؟

پس از انجام مطالعات ۹ گانه بالا، طرح پژوهشی قادر خواهد بود در دو سطح به ارائه راهبرد و راهکار پردازد:

سطح ملی و متمرکز

در این لایه راهبردها و برنامه‌هایی پیشنهاد خواهد شد که ضرورتاً بایستی در لایه ملی و به صورت متمرکز اجرا شود. مثلاً راه‌اندازی شبکه داده مساجد کشور جز از طریق ورود دستگاه‌های حاکمیتی امکان‌پذیر نخواهد بود.

سطح مردمی و محلی

در این لایه اقدام به طراحی و تدوین برنامه‌هایی خواهد شد که از طریق هر کدام از مساجد و در سطح خورد قابل انجام باشد. چگونگی تدوین، تبیین و بومی‌سازی این برنامه‌ها، نیاز به دقت و رعایت ظرافت‌های خاص دارد.

فصل دوم

مبانی مسجد

معنای لغوی مسجد

در ابتدا بایستی با کلمه مسجد و معنای مفهومی و اصطلاحی آن آشنا شد و اینکه چرا بر محلی این چنین نام نهاده‌اند. مسجد، به معنای محل سجده، برگرفته از سجود به معنای به خاک افتادن و خضوع و کرنش کردن است.^۱

«ابن منظور» در لسان العرب درباره مسجد می‌نویسد: «مَسْجِدٌ و مَسْجِدٌ جایی است که در آن سجده می‌کنند و مفرد مساجد است». زجاج می‌گوید: «هر جایگاهی که در آن عبادت کنند، مسجد است». ابن اعرابی می‌گوید: «مَسْجِدٌ به فتح جیم، محراب و نمازگاه خانه‌ها است و مَسْجِدٌ به کسر جیم، نمازگاه جماعات است و جمع آن مساجد (مسجدها) است».^۲

معنای اصطلاحی مسجد

مسجد در اصطلاح به عبادت‌گاه مسلمانان اطلاق می‌شود. از آن جهت که عظیم‌ترین عبادتی که در آن برگزار می‌شود، نماز و شاخص‌ترین جزء نماز نیز سجده است از این رو به آن مکان، مسجد می‌گویند.

کاربرد واژه مسجد یکی در مورد، چهاردیواری خاصی است که برای عبادت ساخته می‌شود و دیگر این که بر اساس روایت رسول خدا (صلی‌الله علیه و آله) مسجد بر سراسر زمین اطلاق می‌گردد چرا که همه سطح کره خاکی می‌تواند سجده‌گاه انسان مسلمان باشد. این دومین کاربرد که اطلاق عام مسجد است، از اختصاصات امت اسلامی است.^۳

راغب اصفهانی سجده را به انحاء و تذلل معنا می‌کند و می‌گوید: سجده عام است و شامل انسان و حیوان و جماد می‌شود. سپس درباره واژه مسجد می‌گوید: مسجد محل نماز است و گفته شده که همه زمین مسجد است چون در روایتی آمده که زمین، مسجد و پاک‌کننده قرار داده شده و گفته شده که منظور از مساجد، مواضع سجود است که عبارت است از: پیشانی و دماغ و دو دست و دو زانو و دو پا.^۴

لازم به ذکر است که سخن راغب اصفهانی اشاره دارد به روایتی از پیامبر اسلام که فرمود: «زمین برای من محل سجده و پاک‌کننده قرار گرفت» و این مطلب درست است؛ چون همه جای زمین می‌تواند محل سجده باشد، ولی مسجد اصطلاحی آن جایگاه ویژه‌ای است که آماده برای نماز و عبادت شده و احکام خاص خود را دارد.^۵

رسول خدا (صلی‌الله علیه و آله) پس از بیان فضیلت مسجدالحرام و مسجدالاقصی برای ابوذر، به وی فرمودند: «حَيْثُمَا أَدْرَكَتْكَ الصَّلَاةُ فَصَلِّ وَالْأَرْضُ لَكَ مَسْجِدٌ؛ هر کجا وقت نمازت رسید، همان‌جا نماز بخوان که زمین برای تو مسجد است».^۶

نام‌گذاری مسجد

وجه نام‌گذاری این مکان خاص به مسجد، از آن جهت است که جایگاه سجده و تواضع در پیشگاه خداوند متعال است. سجده مظهر بندگی و کرنش در برابر حق تعالی است و در میان تمامی عبادت‌ها حتی نسبت به دیگر اجزای نماز نیز از شرافت و برتری ویژه‌ای برخوردار است. بنابراین، مسجد به معنای سجده و محل نماز و در واقع به معنای جایگاه عبادت و یاد خداوند متعال است. چرا که، سجده مظهر اوج بندگی و نشان کمال عبودیت انسان است. در فرهنگ دینی گاه از مسجد به عنوان بیت‌الله و خانه خدا، نیز یاد می‌شود که به این مطلب در قرآن اشاره شده است.^۷

اما راز این نام‌گذاری آن است که مردم در این مکان به سوی خداوند متعال تقرب می‌جویند و با عبادت خالصانه و پر حضور به سوی او ره می‌سپارند. همان گونه که انسان برای یافتن کسی، او را در خانه‌اش می‌جوید، برای باریافتن در محضر

خاص پروردگار و ملاقات با وی نیز باید به مسجد که خانه اوست، شتافت. پس خانه خدا در حقیقت، خانه مردم و جایگاه گرد آمدن آنان برای پرستش و بندگی حق تعالی است. از همین روی؛ قرآن کریم کعبه را که برترین خانه خدا در زمین است، خانه‌ای برای مردم به شمار آورده؛ می‌فرماید: «همانا اولین خانه‌ای که برای مردم بنا شده، در مکه است...» ۸.

جایگاه مسجد در قرآن و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام)

بعد از مفهوم‌شناسی مسجد، جایگاه آن را در قرآن و روایات و سخنان اهل بیت علیم‌السلام بررسی شد. ضرورت این کار در خود آیات و روایات نمایان شده است. تأکید به حضور در مسجد در جهات مختلف عبادی و دینی و سیاسی و... در قرآن و روایات و همچنین احترام به این مکان مقدس، جایگاه برجسته آن را در طول تاریخ اسلام آشکار می‌سازد. کلمه مسجد بیست و هشت بار در قرآن آمده، که بیست و دو بار آن به صورت مفرد (مسجد) و شش بار هم به صورت جمع (مساجد) ذکر شده است. از بیست و دو مورد مفرد، پانزده مورد آن مقید به قید «الحرام» است، که مراد از همه آن‌ها همان مسجد مخصوص، معروف و مقدس (مسجدالحرام) است که در مکه می‌باشد. یک مورد هم مقید به قید «الاقصى» است که مراد از آن، اولین قبله‌گاه مسلمانان (مسجدالاقصى) در بیت‌المقدس می‌باشد. یک مورد دیگر هم مقید به قید «ضرار» است، که مقصود همان مسجد معروف به (مسجد ضرار) است که به دست منافقان در مدینه ساخته شده بود. بنابراین از بیست و دو مورد لفظ مفرد مسجد، هفده مورد در قرآن، مقید به این سه قید «الحرام، الاقصى، ضرار» است، که بیان شد و پنج مورد به صورت مطلق و بدون قید آمده است. اما کلمه مساجد که شش بار در قرآن وارد شده است، سه مورد از آن، مقید به قید «الله»، (مساجدالله)، و سه مورد دیگر به طور مطلق (مساجد) بیان شده‌اند. ۹. همان طور که قبلاً اشاره شد، کلمه مسجد شش بار هم با صیغه جمع (مساجد)، در قرآن وارد شده است، که سه مورد از آن، مقید به قید «الله»، (مساجد الله)، و سه مورد دیگر به طور مطلق (مساجد) بیان شده‌اند.

بعضی از آیات شریفه قرآن در مورد مسجد:

• سوره بقره آیه ۱۱۴

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ.

ترجمه: و کیست ستمکارتر از آنکه مردم را در مساجد از ذکر نام خدا باز دارد و در خرابی آن بکوشد. چنین گروهی در مساجد مسلمانان در نیابند جز آنکه بر خود «از اعمال زشت خویش» ترسان باشند این گروه را در دنیا ذلت و خواری نصیب است و در آخرت عذابی بسیار سخت.

• سوره بقره آیه ۱۴۴

قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ.

ترجمه: ما توجه تو را بر آسمان در انتظار وحی و تغییر قبله بنگریم و البته روی تو را به قبله‌ای که خوشنودت سازد بگردانیم پس روی کن بسوی مسجد الحرام و شما مسلمانان نیز در هر کجا باشید گاه نماز روی بدان جانب کنید و گروه اهل کتاب

بخوبی می‌دانند این تغییر قبله به حق و راستی از جانب خداست و خدا از کردار آن‌ها «که مطیع و نیکو کارند و یا منافق و زشت رفتارند» غافل نیست.

• سوره بقره آیه ۱۴۹

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ.

ترجمه: و از هر کجا و به سوی هر دیار که بیرون شدی ای پیغمبر روی کن به طرف کعبه چون این دستور قبله بر وجه صواب و به امر خداست و خدا غافل نیست از آنچه می‌کنید.

• سوره بقره آیه ۱۵۰

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَئِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ.

ترجمه: و «ای رسول» از هر جا و هر دیار که بیرون شدی رو به سوی کعبه کن و شما مسلمانان نیز هر کجا بودید روی بدان جانب کنید تا مردم به حجت و مجادله بر شما زبان نکشایند جز گروه ستمکار و معاند با اسلام که از جدل و گفتگوی آنان هم نیندیشید و از نافرمانی من بترسید و به فرمان من باشید تا نعمت و رحمت را برای شما به حد کمال برسانم و باشد که به طریق حق و ثواب راه یابند.

• سوره اعراف آیه ۲۹

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ.

ترجمه: بگو ای رسول ما پروردگار من شما را به عدل و درستی امر کرده نیز فرموده در هر عبادت روی به حضرت او آورید و خدا را از سر اخلاص بخوانید که چنانکه شما را در اول آفرید دیگر بار به سویش باز آیید.

• سوره انفال آیه ۳۴

وَمَا لَهُمْ آلَا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَائُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ.

ترجمه: و آن‌ها معاندان اسلام چه کردند که خدا عذابشان نکند «و چگونه مستحق عذاب نباشند؟» در صورتیکه راه مسجدالحرام را به روی بندگان خدا می‌بندند و «اگر دعوی دوستی خدا کنند کذب است» آن‌ها را هیچ رابطه دوستی با خدا نیست که دوستان خدا جز اهل تقوی نباشند و لکن اکثر مردم از این مطلب آگاه نیستند.

• سوره توبه آیه ۷

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنْ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ.

ترجمه: چگونه با مشرکان که عهد خدا و رسول شکستند خدا و رسولش عهد آنان نگهدارند «البته با عهدشکن نباید عهد نگه داشت»، لیکن با آن مشرکان که در مسجدالحرام عهد بسته‌اید تا زمانی که آن‌ها بر عهد خود پایدارند شما هم بر عهد آنان بیایید که خدا پرهیزکاران را «که به عهد وفا می‌کنند» دوست دارد.

• سوره توبه آیه ۱۷

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ.

ترجمه: مشرکان را نرسد که مساجد خدا را تعمیر کنند در صورتی که به کفر خود شهادت می‌دهند خدا اعمالشان را نابود گردانید و در آتش دوزخ آن‌ها جاوید معذب خواهند بود.

• سوره توبه آیه ۱۸

أَنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَآقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ.

ترجمه: منحصرأ تعمیر مساجد خدا به دست کسانی است که به خدا و روز قیامت ایمان آورده و نماز «پنجگانه» به پا دارند و زکات مال خود بدهند و از غیر خدا نترسند آن‌ها امیدوار باشند که از هدایت یافتگان هستند.

• سوره توبه آیه ۱۰۷

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ.

ترجمه: آن گروه منافقی که مسجدی برای زیان اسلام برپا کردند که خلق به مسجد پیغمبر و نماز او حاضر نشوند و مقصودشان کفر و عناد و ایجاد تفرقه کلمه بین مسلمانان و مساعدت با دشمنان دیرینه خدا و رسول بود و با این همه قسمهای مؤکد یاد می‌کنند که «در بنای این مسجد» جز قصد خیر و توسعه اسلام نداریم خدا گواهی می‌دهد که محققاً دروغ می‌گویند.

• سوره توبه آیه ۱۰۸

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَّمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رَبِّهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ.

ترجمه: تو ای رسول ما هرگز در مسجد آن‌ها قدم نگذار و همان مسجد «قبا» که بنایش از اول بر پایه تقوی محکم بنا گردیده بر اینکه در آن اقامه نماز کنی سزاوارتر است که در آن مسجد مردان پاکی که مشتاق تهذیب نفوس خودند در آیند و خدا مردان پاک و مهذب را دوست دارد.

• سوره اسری آیه ۱

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ.

ترجمه: پاک و منزّه است خدایی که در «مبارک» شبی بنده خود «محمد(ص)» را از مسجدالحرام به مسجدالاقصى پیرامونش را به قدوم خاصان خود، مُبارک و پر نعمت ساخت سیر داد تا آیات و اسرار غیب خود را به او بنماید که خدا به حقیقت شنوا و به اُمور عالم غیب و شهود.

• سوره جن آیه ۱۸

وَ أَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا.

ترجمه: و مساجد مخصوص «پرستش ذات یکتای» خداست پس نباید با خدا احدی غیر او را پرستش کنید. با توجه به اینکه مسجد در عرف قرآن، عبادت گاهی برای ذکر خدا است، از قداست و احترام و جایگاه بس بلند و خاصی برخوردار است و در آیات فراوانی از مسجد به بزرگی و عظمت یاد شده و گاهی بدون اینکه لفظ مسجد به کار رود، از قرائن مشخص می شود که منظور مسجد است.

برخی از روایات در مورد مسجد:

• هشت فایده مسجد

قَالَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ - عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ أَدَامَ الْاِخْتِلَافَ إِلَى الْمَسْجِدِ أَصَابَ أَحَدِي ثَمَانٍ: آيَةُ مُحْكَمَةٍ وَ آخَا مُسْتَفَادًا وَ عِلْمًا مُسْتَظَرًّا، وَ رَحْمَةً مُنْتَظَرَةً وَ كَلِمَةً تَدُلُّهُ عَلَى الْهُدَى أَوْ تَرُدُّهُ عَنْ رَدِيٍّ وَ تَرَكَّ الذُّنُوبَ حَيَاءً أَوْ خَشْيَةً / بحار الأنوار ج ۲۵ ص ۱۰۸

کسی که همواره به مسجد (برای اقامه نماز و غیره) رفت و آمد کند، یکی از این هشت فایده به او برسد:

استفاده از آیه روشنی از قرآن

یافتن رفیق نیک

فراگیری علم تازه

برخورداری از رحمتی که در انتظارش بود

شنیدن سخنی که راهنمای راه باشد

از انحراف در امان باشد

موجب ترک گناه از روی حیا شود

موجب ترک گناه بر اثر ترس گردد

• محبوبترین افراد مسجد

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لَجَبْرِئِيلَ ع يَا جَبْرِئِيلُ أَيُّ الْبَقَاعِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ الْمَسَاجِدُ وَ أَحَبُّ أَهْلِهَا إِلَى اللَّهِ أَوْلَهُمْ دُخُولًا وَ آخِرُهُمْ خُرُوجًا مِنْهَا؛ / الکافی ج ۳ ص ۴۸۹

رسول خدا ص از جبرئیل پرسید کدام مکان نزد خدا محبوب است . جبرئیل فرمود مساجد و محبوبترین افراد مسجد نزد خدا کسانی هستند که زودتر از همه وارد و دیرتر از همه از مسجد خارج می شوند.

• فوائد مسجد در عالم برزخ و قبر

الشَّيْخُ شَادَانُ بْنُ جَبْرِئِيلَ الْقُمِّيُّ فِي كِتَابِ الْفَضَائِلِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ص فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ أَنَّهُ رَأَى لَيْلَةَ الْإِسْرَاءِ هَذِهِ الْكَلِمَاتِ مَكْتُوبَةً عَلَى الْبَابِ السَّادِسِ مِنَ الْجَنَّةِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ عَلَى وَلِيِّ اللَّهِ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ قَبْرُهُ وَاسِعًا فَسِيحًا فَلْيَبْنِ الْمَسَاجِدَ وَ مَنْ أَحَبَّ أَنْ لَا تَأْكُلَهُ الدِّيدَانُ تَحْتَ الْأَرْضِ فَلْيَكُنْ مِنَ الْمَسَاجِدِ وَ مَنْ أَحَبَّ أَنْ لَا يُظْلَمَ لِحَدِّهِ فَلْيَنْوِرِ الْمَسَاجِدَ وَ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَبْقَى طَرِيًّا تَحْتَ الْأَرْضِ فَلَا يَبْلَى جَسَدُهُ فَلْيَشْتَرِ بُسْطَ الْمَسْجِدِ ؛ / مستدرک الوسائل ج ۳ ص ۳۸۵

از عبدالله بن مسعود از رسول خدا ص در حدیث طولانی که شب معراج، بر در ششم بهشت این کلمات را دید الْجَنَّةِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ عَلَى وَلِيِّ اللَّهِ .. کسی که دوست دارد قبر او وسیع شود مسجد بنا کند، و کسی که دوست دارد کرم های زیر زمین او را نخورند مساجد را جارو کند، و کسی که دوست دارد قبر و لحدش تاریک نشود باید چراغ

مساجد را روشن نگاه دارد و کسی که دوست دارد بدنش در زیر زمین، تر و تازه بماند و فاسد نشود برای مسجد حصیر و فرش بخرد.

• فوائد مسجد در دنیا

قَالَ النَّبِيُّ ص إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَقَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ قَالَ الشَّيْطَانُ كَسَرَ ظَهْرِي وَكَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِهَا عِبَادَةَ سَنَةٍ وَإِذَا خَرَجَ مِنَ الْمَسْجِدِ يَقُولُ مِثْلَ ذَلِكَ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ عَلَى بَدَنِهِ مِائَةَ حَسَنَةٍ وَرَفَعَ لَهُ مِائَةَ دَرَجَةٍ؛ / جامع الاخبار / ۶۹

پیامبر ص فرمودند هنگامی که بنده خدا داخل مسجد شود و بگوید أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، شیطان می گوید پشتم شکست، خداوند به خاطر همین استعاذه که انجام داده پاداش عبادت یک سال را در پرونده اعمالش ثبت می کند.

• زنان و مسجد

إِذَا اسْتَأْذَنْتِ امْرَأَةٌ أَحَدَكُمْ إِلَى الْمَسْجِدِ فَلَايَمْنُهَا؛ / مستدرک الوسائل ، ج ۳ ص ۴۴۶

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: اگر زنان اجازه رفتن به مسجد خواست، مانع او نشوید.

لَا تَمْنَعُوا النِّسَاءَ حُظُوظَهُنَّ مِنَ الْمَسَاجِدِ إِذَا اسْتَأْذَنُوكُمْ؛ / صحیح مسلم ۴ ص ۱۶۱

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: هنگامی که زنان از شما اجازه رفتن به مسجد و بهره بردن از آن را می خواهند، آنان را منع و محروم نکنید.

• محو گناه در راه مسجد و نماز جماعت

أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى ابْنَ جَعْفَرٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - أَنَّهُ قَالَ: مَنْ أَسْبَغَ وَضُوئَهُ فِي بَيْتِهِ وَتَمَشَّطَ وَتَطَيَّبَ ثُمَّ مَشَى مِنْ بَيْتِهِ غَيْرَ مُسْتَعْجِلٍ وَ عَلَيْهِ السَّكِينَةُ وَالْوَقَارُ إِلَى مُصَلَّاهُ رَغْبَةً فِي جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ لَمْ يَرْفَعْ قَدَمًا وَ لَمْ يَضَعْ أُخْرَى إِلَّا كُتِبَ لَهُ حَسَنَةٌ، وَ مَحَتْ عَنْهُ سَيِّئَةٌ وَ رُفِعَتْ لَهُ دَرَجَةٌ فَإِذَا مَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ إِلَى أَنْ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ - ثُمَّ افْتَتَحَ الصَّلَاةَ مَعَ الْإِمَامِ جَمَاعَةً إِلَّا وَجِبَتْ لَهُ مِنَ اللَّهِ الْمَغْفِرَةُ وَ الْجَنَّةُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُسَلَّمَ الْإِمَامُ جَمَاعَ؛ / احادیث الشیعه، ج ۶، ص ۳۸۷

امام موسی ابن جعفر (ع) از پدر بزرگوارش نقل فرمود: کسی که در منزلش وضوی کامل بیگرد و مویش را شانه کند و خود را معطر نماید، سپس از خانه اش بدون عجله و با آرامش و وقار بیرون آید و به طرف محل نماز برود در حالی که میل به جماعت مسلمین دارد قدمی از زمین بر نمی دارد و نمی گذارد مگر این که یک حسنه برایش نوشته شود و یک گناه از او محو گردد و یک درجه به خدا نزدیک شود تا زمانی که داخل مسجد شود. تا اینکه فرمود: سپس نماز را با امام جماعت شروع کند از طرف خدا مغفرت و بهشت بر او واجب می شود قبل از اینکه امام سلام نماز را بدهد.

• قصری در بهشت

مَنْ كَانَ الْقُرْآنُ حَدِيثَهُ وَ الْمَسْجِدُ بَيْتَهُ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ؛ / وسائل الشیعه ج ۳ ص ۴۸۱

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: هر کس کلامش قرآن و خانه اش مسجد باشد، خداوند منزلی در بهشت برای او بنا می کند.

• برکات تردد در مسجد

أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا يَمْحُو اللَّهُ بِهِ الْخَطَايَا، وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرَجَاتِ؟ قَالُوا: بَلَىٰ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: «إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ وَكَثْرَةُ الْخُطَى إِلَى الْمَسَاجِدِ وَانتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ؛ / الرياض الصالحين، ص ۲۹۷

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: آیا شما را به کارهایی که خدا به سبب آن خطاها را از بین برده و درجات انسان را بالا می‌برد، راهنمایی کنم؟ گفتند: آری، ای رسول خدا. فرمود: ۱. در حال شدت و سختی، وضوی تمام و کامل گرفتن. ۲. بسیار رفتن به مساجد. ۳. انتظار نماز پس از نماز

• پاداش تمیز کردن مسجد

مَنْ وَقَرَ الْمَسْجِدَ مِنْ نُخَامَتِهِ لَقِيَ اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ضَاحِكًا قَدْ أُعْطِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ وَ أَنَّ الْمَسْجِدَ لِيَلْتَوِي عِنْدَ النُّخَامَةِ كَتَلَوِي أَحَدِكُمْ بِالْخَيْرِ إِنْ إِذَا وَقَعَ بِهِ؛ / بحار الانوار ج ۸۰ ص ۳۸۱

امام علی (ع) فرمود: کسی که به احترام مسجد از انداختن اخلاط در آن خودداری کند، در روز قیامت با سرور و شادمانی و در حالی که نامه اعمالش را در دست راست دارد، خداوند متعال را ملاقات می‌کند. کسی که در مسجد خلط می‌اندازد، مسجد به خود می‌پیچد، همان طور که اگر یکی از شما را با چوبی بزنند، از شدت درد به خود می‌پیچد.

• اهل مسجد زائر خدا ست

أَهْلُ الْمَسْجِدِ زَوَّارُ اللَّهِ وَ حَقٌّ عَلَى الْمَزُورِ وَ التَّحَفُّ لَزَائِرِهِ؛ / إرشاد القلوب إلى الصواب ج ۱ ص ۷۷

امام حسین (ع) فرمود: اهل مسجد، زائران خداوند و بر صاحب خانه است که به زائرش هدیه دهد.

• پاداش احترام به مسجد

مَنْ رَدَّ تَعْظِيمًا لِحَقِّ الْمَسْجِدِ جَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ قُوَّةً فِي بَدَنِهِ وَ كُتِبَ لَهُ بِهَا حَسَنَةٌ وَ حُطَّ عَنْهُ بِهَا سَيِّئَةٌ وَ قَالَ: لَا تَمُرُّ بِدَاءٍ فِي جَوْفِهِ إِلَّا أَبْرَأَتْهُ؛ / وسائل الشیعه ج ۳ ص ۴۹۹

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: هر کس برای احترام مسجد، آب دهان خود را فرو برد و در مسجد نیندازد، خداوند آن را مایه ی، قدرت و توانایی و پاداش نیکی برایش می‌نویسد و گناهی را از او می‌آمرزد و حضرت ادامه دادند: آب دهان، به هر دردی در بدن او برخورد کند، آن را شفا می‌بخشد.

• پاداش نظافت مسجد

مَنْ قَمَّ مَسْجِدًا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ عِتْقَ رَقَبَةٍ وَ مَنْ أَخْرَجَ مِنْهُ مَا يَقْذِي عَيْنًا كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ؛ / بحار الانوار ج ۸۰ ص ۳۸۳

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: هر کس مسجدی را خاکروبی کند، خداوند پاداش آزاد کردن بنده‌ای را برایش می‌نویسد و اگر از این مسجد به اندازه خاشاکی که در چشم رود، غبار بگیرد، خداوند دو برابر رحمت خویش را به وی عطا می‌فرماید.

مَنْ كَتَسَ الْمَسْجِدَ يَوْمَ الْخَمِيسِ، لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ فَاخْرَجَ مِنَ التُّرَابِ مَا يَذُرُّ فِي الْعَيْنِ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ؛ / وسائل الشيعه ج ۳ ص ۵۱۱

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: کسی که در روز پنجشنبه، شب جمعه، به نظافت مسجد پردازد، و به اندازه سرمه‌ای در چشم غبار از مسجد بگیرد، خداوند او را می‌آمرزد.

• درود فرشتگان

يَا أَبَا ذَرٍّ! إِنَّ اللَّهَ يُعْطِيكَ مَا دُمْتَ جَالِسًا فِي الْمَسْجِدِ بِكُلِّ نَفْسٍ تَنْتَفَسُ فِيهِ، دَرَجَةً فِي الْجَنَّةِ وَتُصَلِّيَ عَلَيْكَ الْمَلَائِكَةُ وَيَكْتُبُ لَكَ بِكُلِّ نَفْسٍ تَنْتَفَسَتْ فِيهِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ وَيَمْحَى عَنْكَ عَشْرَ سَيِّئَاتٍ؛ / وسائل الشيعه ج ۳ ص ۸۶
پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: ای ابوذر! تا وقتی که در مسجد نشسته‌ای در مقابل هر نفسی که می‌کشی، درجه‌ای در بهشت به تو عطا می‌کند، و فرشتگان نیز بر تو درود می‌فرستند و در برابر هر نفس، ده پاداش نیک به تو عطا و ده گناه از تو محو می‌نمایند.

• شکست شیطان

إِذَا دَخَلَ الْعَبْدُ الْمَسْجِدَ فَقَالَ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ قَالَ: أُوهُ، كَسَرَ ظَهْرِي وَكَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِهَا عِبَادَةً سَنَةً وَإِذَا خَرَجَ مِنَ الْمَسْجِدِ يَقُولُ مِثْلَ ذَلِكَ، كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ عَلَى بَدَنِهِ مِائَةَ حَسَنَةٍ وَرَفَعَ لَهُ مِائَةَ دَرَجَةٍ؛ / مستدرک الوسائل ج ۳ ص ۳۸۹

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: اگر بنده‌ای هنگام ورود به مسجد استعاذه کند و «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» بگوید، شیطان می‌گوید: آه کمرم شکست! و خداوند به پاداش این عمل، برای او عبادت یک سال می‌نویسد و چنانچه هنگام خروج از مسجد، استعاذه کند، خداوند به تعداد هر مویی که بر بدن اوست، صد پاداش نیک برای او می‌نویسد و صد درجه او را بالا می‌برد.

• شفاعت کردن

إِنَّ اللَّهَ وَعَدَ أَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ ثَلَاثَةَ نُفُورٍ بَغَيْرِ حِسَابٍ وَ يَشْفَعَ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ فِي ثَمَانِينَ أَلْفًا، الْمُؤَذِّنُ وَالْإِمَامُ، وَ رَجُلٌ يَتَوَضَّأُ ثُمَّ يَدْخُلُ الْمَسْجِدَ فَيُصَلِّي فِي الْجَمَاعَةِ؛ / مستدرک الوسائل ج ۱ ص ۴۸۸

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: همانا خداوند به سه کس وعده داده، بدون حساب وارد بهشت شوند، و هریک هشتاد هزار نفر را شفاعت کنند: مؤذن، امام جماعت و کسی که وضو بگیرد، سپس به مسجد رفته و نماز را به جماعت به بخواند.

نگاهی اجمالی به برخی مؤلفه‌های مسجد

- نماز
- شرعیات
 - صیغه مسجد
 - تعیین قبله مسجد
 - تعیین حدود شرعی مسجد
 - تعیین و ثبت اوقات شرعی مسجد
- فیزیک و ساختمان
 - صحن و حیاط
 - محراب و منبر
 - گنبد و مناره (گلدسته)
 - ایوان و شبستان و رواق
 - وضوخانه و سرویس بهداشتی
 - کتیبه‌ها و ظرافت‌های ظاهری
- کارگزاران
 - امامان جماعت
 - خادمان و متولیان
 - اعضای هیئت امنا
- مصرف کنندگان
 - نمازگزاران
 - حضار شب قدر
 - عزاداران در سوگواری‌ها و جشن‌ها
 - افراد حاضر و صاحبان مراسم ترحیم
 - فروشندگان و خریداران در فروشگاه‌های متعلق به مسجد
 - فعالان در کانون‌ها و سازمان‌ها و نهادهای وابسته به مسجد
- نهادها
 - کانون‌ها (به‌ویژه کانون‌هایی با برنامه‌های فرهنگی و هنری)
 - جلسات مذهبی مانند جلسات قرآن و...
 - صندوق‌های قرض الحسنه و...
 - هیئت مذهبی
 - پایگاه بسیج
 - هیئت امنا

- کتابخانه
- سازمان‌های مرتبط
 - مرکز رسیدگی به امور مساجد
 - ستاد عالی کانون‌های فرهنگی هنری مساجد
 - سازمان تبلیغات اسلامی
 - سازمان اوقاف و امور خیریه
 - سازمان حج و زیارت
 - شورای عالی انقلاب فرهنگی
 - ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر
 - سازمان فرهنگی هنری شهرداری

شرح اجزا و مؤلفه‌های مسجد

شناسایی جزء جزء مؤلفه‌های موضوع تحقیق، از اصول اولیه یک تحقیق می‌باشد. پس از بررسی مفصل جایگاه «مسجد» در قرآن و احادیث، بایستی اجزا و مؤلفه‌های آن را نیز شناخت.

اقسام مساجد

به طور کلی چهار نوع مسجد برای یک مسلمان قابل تصور است:

۱. مسجد محله
 ۲. مسجد مرکزی در شهر برای نمازگزاران شهر با عنوان مسجد جامع
 ۳. مصلائی برای مراسم نماز عید و دیگر نمازها برای تمامی مردم یک منطقه
 ۴. مسجد الحرام برای حضور همه مسلمانان.^{۱۰}
- انواع دیگری از مساجد نیز هستند که پیشینه زمانی کمتری نسبت به موارد نامبرده دارند. مساجد دانشگاه و مدارس، مساجد برون شهری، مساجد ادارات و ارگان‌های دولتی و غیردولتی و... نقشی که این مساجد در جامعه دارند چه بسا بیشتر از چهار مورد قبل می‌باشد.

مؤلفه‌های فرم (شکل و ظاهر مسجد) ۱۱

وقتی بحث از فرم و ظاهر مسجد به میان می‌آید، منظور تمام ابعاد و اضلاع ظاهری و شکلی مسجد است و مراد ساختار فیزیکی و سازه‌ای و ظاهر آن به عنوان یک کالبد و ساختمان در فضای درونی روستاها و شهرهاست. این پیکره مقدس هم به عنوان یک واحد مستقل مذهبی، در فضای مسکونی و زندگی اجتماعی و هم به لحاظ عناصر و اجزاء تشکیل دهنده و مکمل آن، زمینه‌های وحدت آفرین و انسجام بخش را در ذهن تداعی می‌کند که در ابتدا نمادهای وحدت به صورت یک پیکره مجزا و مستقل روستایی و شهری مسجد مورد بررسی قرار گرفته و در ادامه اجزاء و عناصر مرتبط با آن نیز مورد کنکاش قرار می‌گیرد:

مکان و ساختمان مسجد

ویژگی مکان‌هایی که می‌توان در آن مسجد بنا کرد: از زمانی که بنایی مسجد می‌شود یعنی قطعه‌ای از زمین پاکیزه، مطهر و بدون داشتن هیچ شائبه‌ای از طریق مالک حقیقی و یا حقوقی آن، به مسجد اختصاص پیدا کند و در آنجا صیغه مسجدی خوانده شود تا بعد از آن، مجموعه‌ای از احکام که در علم فقه به عنوان «کتاب‌المسجد» یاد می‌شود در آن جا جاری می‌شود.

بر این اساس، مهمترین نکته این است بخشی که به عنوان مسجد قرار داده می‌شود به کسی غیر از خداوند متعال تعلق ندارد و هر فردی که بخواهد به نماز و عبادت پردازد می‌تواند در آن ورود پیدا کند از این رو هیچ فردی بر فرد دیگری، حتی گروهی که سازنده و مؤسس مسجد هستند برتری ندارند، همچنین فرموده‌اند اگر به طور مطلق، برای مکانی صیغه مسجد خوانده شود از اعماق زمین تا آفاق آسمان، عنوان مسجد بر آن بار می‌شود و طبقات آن هم هرچه اضافه و یا حتی گودبرداری شود و چندین متر زیر زمین بروند همگی جزو مسجد محسوب می‌شوند مگر اینکه طبقه خاصی را به مسجد اختصاص دهند. ۱۲

زمانی که بافت و شاکله یک محدوده جغرافیایی اسلامی را مورد بررسی و بازشناسی نظری قرار دهیم، خواهیم دید که مساجد چه به لحاظ ساختار درونی و چه از بُعد طول و عرض جغرافیایی در ارتباط با سایر عناصر محیط خود از ویژگی و مکانیسم دگرگونی برخوردار می‌باشد:

نخستین بُعد؛ بعد مذهبی و دین‌محوری و ایجاد فضای وحدت‌بخش و معنوی است.

بُعد دوم؛ برجستگی و نمود ظاهری و فیزیکی مکان مسجد در فضای مادی می‌باشد. جالب اینجاست که حتی تحقق عینی و مادی مسجد نیز انگاره‌ها و تصوراتی معنوی در دل خود نهفته دارد به گونه‌ای که اولین چیزی که در ذهن ما از منظر مادی تداعی می‌شود، حضور یک انسان متعبد و در حال دعا و نیایش است. گنبد مسجد بسان سر انسان و دو مناره، همانند دستان او است که در حال نیاز به سوی درگاه احدیت بلند شده است. این انسان عابد در فضای پر از دحام زندگی و ساختمان‌های برافراشته اطراف و هیاهوی مادی، بدون هیچ توجه به اطراف در کمال آرامش و طمأنینه در حال سیر در احوالات کمال گونه خویش است و آنچنان ارتباط محکم و استواری، با خدای خویش برقرار نموده است که ناخودآگاه دیگران را نیز به تفکر و تدبیر وادار می‌دارد. هریک از اجزای ظاهری مسجد و معماری آن داری اهمیت ویژه ایست که نیاز به تشریح بعضی از آن‌ها است.

– در انتخاب مکان مسجد مسائلی باید لحاظ شود که اکنون به مواردی می‌پردازیم. ۱۳

❖ مکان مسجد از جهت حلیت و عدم اختلاف در مورد زمین باید مورد دقت قرار گیرد، زمین‌هایی که بین مردم شبهه داشته باشد و یا اینکه صاحبان زمین در واگذاری آن طیب خاطر نداشته باشند، برای ساخت مسجد مناسب نبوده و همواره این شبهه در اذهان مؤمنین خلجان ایجاد می‌کند.

❖ مسجد باید در مرکز زندگی نمازگزاران احداث شود تا مردم به راحتی بتوانند به مسجد تردد کنند و از معنویت آن بهره جویند.

❖ زمین در حدی پیش‌بینی شود که در دراز مدّت برای توسعه مسجد، مکان کافی وجود داشته باشد.

❖ بهتر است مسجد به طایفه، گروه و یا دسته خاصی تعلق نداشته باشد که همه مردم با رغبت در مسجد حضور یابند.

❖ شایسته و بلکه بایسته است که مسجد نزدیک محل‌های زشت، غیر نظیف، بد بو، نفرت انگیز و خوفناک نباشد. گاهی مسجد را کنار غسل‌خانه و یا قبرستان بنا می‌کنند که به شدت از جاذبه آن می‌کاهد. در اینجا توجه به روایتی اهمیت انتخاب مکان مناسب برای مسجد را مشخص می‌کند.

❖ اطراف مسجد حتی الامکان دارای جاذبه و فضای مذهبی باشد. گاهی دیده می‌شود کسبه و مغازه داران کنار مسجد و یا همسایگان آن افرادی ناباب بوده و با وضعیت و شئون مسجد ناسازگارند.

"عَنْ سُمَاعَةَ بْنِ مِهْرَانَ أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ وَ بِنَاءِ الْمَسَاجِدِ فِيهَا فَقَالَ أَمَّا زِيَارَةُ الْقُبُورِ فَلَا بَأْسَ بِهَا وَلَا يُبْنَى عِنْدَهَا مَسَاجِدٌ" (۱)

سماعه از امام صادق (ع) در مورد زیارت قبر و ساخت مسجد در مجاورت قبور سؤال کرد. حضرت فرمودند: زیارت قبر اشکال ندارد ولیکن نزد آن‌ها مسجد بنا نشود".

ساختمان مساجد را از لحاظ معماری به سه گروه تقسیم می‌کنند:

۱. مساجد شبستانی
۲. مساجد چهار طاقی
۳. مساجد ایوانی

شرح:

۱. مساجد شبستانی

این مساجد از بخش سرپوشیده در جانب قبله و حیاط مرکزی و ایوان جلوی آن و صفت‌هایی در اطراف تشکیل یافته است.

۲. مساجد چهار طاقی

این مساجد شامل چهار ستون در چهار گوشه مربع شکل می‌باشد که به وسیله چهار قوس در چهار جهت اصلی نمایان شده است و چون از چهار طرف باز بوده به چهار طاقی شهرت یافته است. این طرح ساده دارای چهار گوشواره، به منظور ایجاد زمینه‌ای دایره‌ای شکل برای گنبد است. این فضا که بر روی آن گنبد مدوری با خیز کم و بدون ساقه قرار دارد، به وسیله چهار درگاه به فضای خارج ارتباط می‌یابد. بناهای چهار طاقی عمدتاً به عنوان آتشکده و آتشگاه مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند مانند؛ چهار طاقی نیاسر و خرم دشت در کاشان و چهار طاقی برزو در اراک.

۳. مساجد ایوانی

بسیاری از کارشناسان عقیده دارند که شرق ایران به ویژه خراسان جایگاه ایوان‌هاست. ایوان‌های بزرگ را از دوره اشکانی که قلمرو آن‌ها در شرق ایران بوده، در اختیار داریم. اولین ایوان‌های اسلامی در جنوب و مقابل گنبدخانه شکل گرفتند و سپس ایوان شمالی در جهت قرینه‌سازی با ایوان جنوبی و بعضاً برای استفاده از آفتاب زمستان ساخته شد. یکی از کاربردهای ایوان جنوبی، دوری از گرمای تابستان است چون ایوان جنوبی پشت به آفتاب و در سایه قرار گرفته است. نمازگزاران به مقتضای فصل از دو ایوان شمالی و جنوبی استفاده می‌کنند. از مساجد تک ایوانی می‌توان از مسجد نیریز که بنایی ساده با یک ایوان دارد و همچنین مسجد جامع سمنان و یزد نام برد. برخی در آیه‌گاه یا ورودی و خروجی را که

به صورت ایوان کوچک نشان داده شده است، ایوان می‌پندارند. این موضوع در مسجد جامع یزد مشهود است که در نگاه اول، مسجد چهار ایوانی می‌نماید لیکن غیر از یک ایوان، ایوان‌های دیگر در آنگاه مسجد هستند.

عناصر معماری مشترک مساجد

مساجد در تمام مکان‌هایی که ساخته می‌شوند، عناصر معماری مشترکی دارند؛ صحن، ایوان، رواق، مناره، گنبد، شبستان و محراب که البته برخی مساجد همچون مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان فاقد صحن و مناره هستند. هیچ معبدی نیز نمی‌تواند محراب نداشته باشد تا جایی که برخی مساجد دارای چند محراب هستند به عنوان نمونه؛ مسجد جامع اصفهان را می‌بینیم که دارای ۹ محراب هست، البته بیشتر مساجد دارای یک محراب در جنوب مسجد هستند.

صحن و حیاط مسجد

صحن و حیاط مسجد یکی از عناصر مهم معماری مساجد اسلامی، صحن و حیاط است که به دلیل پیروی از طرح و نقشه اولین مسجد جهان (مسجد النبی)، طرح مربع و یا مربع مستطیل دارد و فضایی آزاد و روحانی را برای واردین به مسجد ایجاد می‌کند. در واقع شکل و فرم و عناصر تزئینی ابتدا در همین صحن‌ها به نمایش در می‌آیند و شما هنگام ورود به مسجد بسیاری از عناصر معماری و تزئینات وابسته به معماری را یک جا مشاهده می‌کنید. در وسط صحن حیاط، آب مظهر پاکیزگی و نظافت، در حوض بزرگی که با فضا سازی بنا به صورت دایره و یا مربع و مستطیل و یا هشت گوش متناسب است، متجلی می‌شود.

معماران محل حوض را در جایی انتخاب می‌کردند که لااقل تصویر بخش اعظمی از بنا به ویژه ایوان‌ها و طاق نماهای زیبا که دارای تزئینات و رنگ‌های الوان بودند، کاملاً در حوض منعکس شود که نمونه آن را در مسجد امام خمینی اصفهان می‌بینیم. هنگامی که این آینه کاذب با موج کوچکی شکسته می‌شود، انسان متفکر و عارف به چشم دل می‌بیند که هیچ چیز جز ذات اقدس پروردگار پایدار نیست. بنابراین حوض علاوه بر کارکردی که برای وضو ساختن دارد، نمادی تزئینی نیز به شمار می‌رود.

در برخی مناطق همچون مسجد عتیق شیراز، بر روی حوض سکو یا تخت گاهی ساخته‌اند که پایه‌های آن در حوض است. در بالای این سکو که به آن خدای خانه گویند، مؤمنین دور از مردم عادی به تلاوت قرآن مجید می‌پرداختند. رواق‌ها، فضاهای سرپوشیده ستون‌دار اطراف صحن و حیاط مسجد هستند که معمولاً در پشت آن‌ها دیوارهای انتهای مسجد قرار دارند. در تاریک‌خانه دامغان شاهد این رواق‌ها هستیم. رواق‌ها بیشتر در کشورهای اسلامی حوزه مدیترانه هند و پاکستان به کار رفته‌اند.

ایوان‌های مساجد

ایوان بدون تردید زیباترین و عالی‌ترین ایوان‌ها در مساجد و بناهای اسلامی ایران مشاهده می‌شود. ایوان‌های مساجد ایران از نظر ارتفاع و تناسب فنی و عناصر تزئینی در بین سایر بناها و مساجد اسلامی کشورهای جهان، نمونه و منحصر به فرد هستند. هر ایوانی زیبایی خاص مجموعه خود را دارد. ایوان‌های ایرانی اغلب بلند و متناسب با بنا ساخته شده‌اند. به علاوه

وجود طاق‌نماهای بسیار جالب و متنوع در اطراف ایوان‌ها، آن‌ها را از خشکی و مجرد خارج کرده و حالت موزونی به آن‌ها داده است.

سقف ایوان‌ها که از نظر شکل و فرم مانند نیم کره و نیم گنبد است، با انواع عناصر تزئینی مانند مقرنس، آجرکاری، گچ بری، آئینه کاری و نقاشی مزین شده است و در هر بنایی به تناسب اهمیت آن، این تزئینات بیشتر و کامل تر و زیباتر شده‌اند. ایوان‌های ورودی مسجد جامع یزد، مسجد شیخ لطف الله و مدرسه چهار باغ این گونه‌اند. سقف ایوان‌هایی که عمیق هستند، مانند ایوان یا صفه درویش در مسجد جامع اصفهان به صورت گهواره ای ناوی و یا طاق آهنگ است. در اطراف کلید ایوانها، طاق نماها به کمک ایوان‌ها آمده و زیبایی آن‌ها را کامل کرده‌اند و آن‌ها را از تجرید و تکبایی که شکل مناسبی نبوده، بیرون آورده‌اند. این طاق‌نماها به صورت مربع مستطیلاند و به صورت قالببندی در بیشتر ایوان‌ها جای گرفته‌اند.

مناره‌ها

مناره‌ها بناهایی در قالب برج بلند و باریک هستند که معمولاً در کنار مسجد و بقاع متبرکه برای گفتن اذان ساخته می‌شوند. در گذشته مناره‌ها نقش میل راهنما را در کنار جاده‌ها و ابتدای شهرها و در کنار مساجد، کاروان سراها، مدارس و مهمان پذیرها ایفا کرده‌اند. این بناها به دلیل روشن کردن چراغ و یا آتش بر فراز آن‌ها برای راهنمایی مسافرانی که شب هنگام از راه‌های دور به طرف شهر می‌آمدند به مناره یا محل نور معروف شدند و برخی منابع به آن میل هم گفته‌اند. کلمه منار یا مناره به معنای جای نور و آتش است و در فرهنگ‌های لغت نیز همین معنا به کار برده شده است.

در دوره اسلامی ساخت مناره‌ها در کنار مسجد یا مقابر متداول شد اما اولین مناره را متعلق به قرن سوم هجری می‌دانند که در شهرستان قم واقع است. مناره‌ها ابتدا منفرد بودند و مصالح آن‌ها از خشت بود. بعدها با آجر همراه با تزئینات آجری و کتیبه ساخته شد، مانند منار مسجد علی در اصفهان و منار تاریک‌خانه دامغان. در همین زمان نیز مناره‌های زوجی به ویژه در دو طرف ایوان‌های گنبد دار متداول گردید که در این حالت به آن گلدسته نیز گفته می‌شود.

مناره‌ها به طور کلی به دو دسته تقسیم می‌شوند:

میل یا مناره‌های راهنما مناره‌ها یا گلدسته‌هایی که برای گفتن اذان و خبررسانی کاربرد داشته و دارند. از این رو در دوران اسلامی نام «مأذنه» نیز به خود گرفتند که قبل از وجود بلندگو، بالای آن‌ها اذان می‌گفته‌اند. هر گلدسته یا مأذنه شامل قسمت‌های زیر است: ۱. پایه ۲. بدنه یا ساقه ۳. محل گفتن اذان (مأذنه) ۴. تاج یا کلاهک تا قبل از صفویه مصالح بیشتر گلدسته‌ها از آجر بود. ولی از این دوره ساقه گلدسته‌ها یکپارچه از جنس کاشی فیروزهای بود که در متن آن حروف معقلی (حروف بنایی) و زردرنگ به کار برده می‌شد.

گنبدها

گنبدها نیز یکی از علائم معماری اسلامی هستند که متنوع‌ترین آن‌ها در ایران به کار گرفته شده‌اند. این گنبدها از خشت خام با اندود کاه گل یا آجر و سنگ در سرتاسر ایران اسلامی خودنمایی می‌کنند. انتخاب رنگ آبی که رنگی است آرام‌بخش و متعادل و روحانی، برای خود مزیتی است برای گنبدهای ایرانی، هنگامی که از بلندای شهر یا روستایی منظره آن را مشاهده می‌کنیم. گنبدها همانند نگین فیروزهای در میان بافته‌ای شهری و روستایی می‌درخشند. گنبدهای ایرانی

صرف نظر از نوع فن و تکنیکی که در ساخت آن‌ها به کار رفته است به دو دسته رک و نار تقسیم می‌شوند. نار مثل گنبد مسجد امام خمینی و گنبد میرزا رفیعا در اصفهان. گنبد‌های رک نیز به سه دسته تقسیم می‌شوند:

* گنبد‌های هرمی مانند گنبد ابولؤلؤ در کاشان و گنبد خانقاه شیخ عبدالصمد در نطنز.

* گنبد‌های مخروطی مانند میل رادکان قوچان.

* گنبد‌های اورچین (پله‌پله‌ای) مانند مقبره دانیال نبی در شوش.

محراب

محراب نشان‌دهنده قبله مسلمین و در واقع نقطه عطف مسجد است. زیرا فلسفه ایجاد مسجد علاوه بر ابعاد سیاسی، اجتماعی و اقتصادی آن، ادای فریضه واجب نماز است که هر مسلمان ملزم به اجرای آن است. محراب‌ها در فرورفتگی قسمتی از دیوار قبله و از ساده‌ترین وجه تا پرنقش و نگارترین شکل ساخته می‌شوند. این امر بستگی به نوع و اهمیت مساجد و موقعیت آن‌ها دارد. محراب‌های کاشی‌کاری ایران با تناسبات و به کارگیری کاشی‌های الوان معرق و یک‌تکه، از نمونه‌های بسیار عالی در ایران و جهان هستند. مانند محراب زیبای مینایی در موزه اسلامی ایران و محراب زیبای مسجد میرعماد کاشان در موزه متروپولیتن.

کتیبه

کتیبه و نورگیرها، کتیبه‌های قدیمی تر از آجر چینی و گچ بری‌ها و کتیبه‌های جدیدتر با کاشی معرق و یا کاشی خشت اغلب به رنگ سفید بر زمینه لاجوردی و بعضاً کتیبه‌های حجاری شده از سنگ، مخصوصاً سنگ مرمر نیز دیده می‌شود. کتیبه‌هایی که از قرون اولیه اسلامی تا دوره تیموری و اواخر این دوره هستند غالباً از آجر چینی و گچبری و با انواع خطوط تزئینی کوفی و خط زیبای ثلث و به دست زبردست‌ترین استادان خط و یا نقاشی خط بر در و دیوار این اماکن مذهبی جلوه می‌کنند و گویی این خطوط زیبا همراه با نقش و نگارهای متنوع زیننده و انحناهای چشم‌نواز، همه و همه مجموعه و گلچینی را به وجود می‌آورند که تحسین همگان را بر میانگیزد. نورگیرها نیز در اطراف گنبد و یا در ساق و ساقه آن مشاهده می‌گردد که به علت شدت و ضعف نور، طرح‌های بدیعی را به وجود آورده و بر زیبایی مسجد یا آرامگاه و زیارتگاه افزوده‌اند.

در دوره‌های مختلف تاریخی شاهد فراز و نشیب‌هایی در به وجود آمدن و کم رنگ شدن این تزئینات هستیم، برای مثال سبک‌های خراسانی، رازی، آذری و اصفهانی در ایران، هر کدام ویژگی‌ها و خصوصیات معماری خاص خود را بر بناها به ویژه مساجد تحمیل کرده‌اند. شیوه شکل‌گیری عناصر معماری مساجد نیز نکته ایست که نیاز به بررسی از جوانب گوناگون دارد. تزئینات آجری مساجد دوران سلجوقی، نقشه مساجد در دوره‌ها و سبک‌های مختلف، مصالح به کار گرفته شده در تکامل مساجد اسلامی، انواع مقرنس‌ها و کاشی‌کاری‌ها و... نیز مواردی است که هر کدام مبحث جدیدی را در معماری ایرانی و اسلامی به وجود آورده و قابل بررسی می‌باشد. ۱۴

پیروی از کعبه

تمامی مساجد موجود در کره خاکی از حیث سمت و جهت قرا رگیری دارای وحدت جهت و انسجام می باشند. سمت و سوی همگی آن‌ها به سوی کعبه، اولین خانه خداپرستی و توحید است. هیچ مسجدی را نمی توان یافت که جهت و زاویه ای غیر از این داشته باشد و این ساختمان ظاهری مسجد است که تمامی مسلمانان را نیز جهت می دهد و مسیر آن‌ها را تنها به یک نقطه واحد منتهی می کند، نقطه ای که کمال و سعادت انسان تنها در حرکت در این مسیر روشن تعیین و تبیین می گردد.

اعلام اوقات شرعی

آنگاه که انسان غرق در زندگی روزمره و انجام امور معیشت و حیات مادی می گردد. ناگهان یک سروش آسمانی در این هیاهو همچون تلنگری بر اذهان می کوبد و همگان را از این فضای مادی برای رجعت و عزیمت معنوی به سرای دیگری می خواند. پخش اذان از مأذنه تمامی مساجد آنچنان هماهنگ است که تمامی آن‌ها در یک وقت مشترک و واحد شرعی ندای الله اکبر سر می دهند. صوت دلنشین مؤذن و پیام عمیق و رسای اذان، دعوت کننده مسلمانان به نماز جماعت است که در هر شبانه روز سه یا پنج بار در اوقات صبحگاهان، نیمروز و شامگاهان به گوش مردم کاملاً آشنا می باشد، این وقت شناسی و دعوت، جزئی از فرهنگ جامعه اسلامی تلقی می شود، در صورتی که در غیر از این ساعات اگر از مسجدی صدای اذان شنیده شود، به ذهن مردم عجیب بنظر می رسد.

صدای اذان و اوقات شرعی بگونه ای است که آنی و لحظه ای در گستره کره زمین قطع نمی گردد. زیرا در هر لحظه هر موقعیت جغرافیایی واجد یک وقت شرعی در اوقات پنج گانه نماز است که بصورت مستمر و واحد و بانسجامی ناگسستگی، هیچگونه خلل و یا وقفه ای در برآوردن بانگ توحید ایجاد نمی گردد و دائماً صدای سروش آسمانی اذان در دایره زمین، از سوی نباتات و جمادات و موجودات زنده به آسمان بلند است («یسبح لله ما فی السموات و ما فی الارض الملك القدوس العزیز الحکیم». قرآن کریم، سوره جمعه، آیه ۱) و همه را به وحدانیت و دوری از شرک و بت پرستی دعوت می کند(اشهد ان لا اله الا الله).

نماز جماعت

از مؤلفه های اصلی مسجد نماز جماعت و وحدت در آن است. وحدتی که مسجد آن را ایجاد می کند در ابعاد گوناگونی خود را نشان می دهد که خود از کارکردهای اصلی مسجد محسوب می شود. امام رضا(ع) در مورد علل نماز جماعت فرمود: خداوند متعال نماز جماعت را قرار داده است که شعائر اسلامی و معارف الهی همانند اخلاص، توحید، ارزشهای اسلامی، عبادت و نیایش برای خدا آشکار و ظاهر و مشهور شود زیرا در اظهار این اعمال و علنی بودن آن حجت خداوند بر مردم شرق و غرب عالم تمام می شود. ۱۵

فلسفه تشریع نماز جماعت را می توان در عنوان های ذیل خلاصه نمود:

۱. علنی ساختن شعائر اسلامی

۲. شناسایی افراد عادل از غیر عادل

۳. اتمام حجت به پیروان مکاتب شرق و غرب
۴. شناسایی چهرهای منافق
۵. سنجش میزان اعتقادی و عملی مدعیان اسلامیت
۶. گسترش روحیه تعاون و مشارکت عمومی
۷. ترویج روحیه پرهیزکاری و نیکوکاری
۸. نظارت همگانی در رفتار و کردار عامه
۹. تقویت عنصر اجتناب از معاصی در انسان^{۱۶}

برقراری نماز جماعت در اوقات سه گانه نماز یکی از مسائلی است که حضرت آیت الله خامنه‌ای در تبیین شیوه کارکرد مسجد به آن تأکید کرده‌اند. ایشان در اینباره می‌فرمایند: مسجد بایستی برقرار باشد؛ مسجد باید باز باشد. هر سه وقت در مسجد باید نماز جماعت برگزار بشود؛ بنا را بر این باید گذاشت.^{۱۷}

امام جماعت

حفظ امید مهمترین وظیفه امامان جماعت است. آنچه گفته شد، بیانات رهبر معظم انقلاب در گردهمایی ائمه جماعات بود. ایشان تأکید کردند: ائمه جماعت به محتوای حرف‌ها و مسائلی که می‌گویند، موعظه‌ای که می‌کنند و حدیثی که می‌خوانند، بیفزایند و مهمتر از همه، باید مردم را به دین و نظام دینی و به آینده دین امیدوار نگه دارند. ۱۸ ایشان در جلسه‌ای دیگر به این نکته اشاره کردند که: یکی از کارهای مهم ائمه محترم جماعات در مساجد، تبیین مسئله نماز برای مردم است که قدر نماز را بدانیم؛ اگر این شد، نمازها کیفیت پیدا خواهد کرد. پیش‌نمازی مسجد تنها وظیفه‌ی امام جماعت نیست؛ پیش‌نمازی هم یکی از کارها است. اقامه‌ی نماز، اقامه‌ی حق و عدل، اقامه‌ی دین، ابلاغ احکام دینی، وظیفه‌ی ما به‌عنوان پیش‌نماز و به‌عنوان امام جماعت است. یعنی محور مسجد امام جماعت است، مسجد بر محور امام جماعت [است].^{۱۹}

نمازگزاران و حاضرین در مسجد

نمازگزاران و فعالین در مسجد طیف وسیعی از افراد با سنین و عقاید مختلفی هستند. اما آنچه همه آنان را گرد هم جمع کرده نماز جماعت و دیگر کارهای گروهی مسجد است. اموری از قبیل مجالس عزاداری و جشن اعیاد، مسابقات (به خصوص مسابقات قرآنی و مذهبی)، دستگیری از نیازمندان محله و شهر و... حال بایستی این طیف وسیع را به گونه‌ای به مسجد جذب کرد تا اولاً اصلی‌ترین امر در مسجد یعنی نماز جماعت شکوهمندی را شاهد باشیم؛ ثانیاً امور جانبی نیز با مشارکت همه سنین به بهترین نحو انجام پذیرد. در این میان حضور جوانان، تأثیر دوچندان بر کمیت و کیفیت امور می‌گذارد.

رهبر عالی قدر انقلاب در بیانات خود خطاب به ائمه جماعات می‌فرماید: حرفی که شما با مأمومین خودتان و مسجدی‌های خودتان می‌زنید، از نطق تلویزیونی و مانند اینها بر مراتب کارآمدتر و مؤثرتر است... چنانچه این سلسله‌ی عظیم ائمه جماعات خوب کار کند و در همه جا کار کند می‌تواند جوان مخاطب به معنای واقعی کلمه مصونیت ببخشد.^{۲۰}

هیئت امناء:

وظایف و اختیارات هیئت امنای مساجد به شرح ذیل می‌باشد:

الف) نمایندگی مسجد در برابر معاونت، مرکز امور مساجد و کلیه نهادها و موسسات و ادارات و همچنین تشکلهای فعال در مسجد.

ب) مشارکت و همکاری در اجرای طرح و برنامه‌های لازم در امور فرهنگی و اجتماعی.

پ) تعیین محل مناسب، با هماهنگی دستگاه‌های ذیربط برای حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس، آثار معنوی، مفاخر و نخبگان محل.

ت) جلب کمک‌ها و مشارکت‌های اشخاص حقیقی و حقوقی به منظور انجام فعالیت‌ها، تجهیز مجلس به فناوری‌های جدید متناسب با شئون مجلس.

ث) جمع‌آوری درآمدها، کمک‌ها و نذورات نقدی و غیرنقدی و ثبت آن در دفاتر حسابداری مسجد.

ج) پرداخت هزینه‌های ضروری و جاری مجلس و پرداخت حقوق و دستمزد به خادم یا خادمان مجلس و پیگیری بیمه آن‌ها.

چ) تهیه گزارش عملکرد سالانه، صورتحساب، تنظیم و نگهداری اسناد درآمد و هزینه مسجد.

ح) طرح دعوی و دفاع از حقوق مسجد و تعویض دعاوی مربوط به آن و در صورت لزوم انتخاب وکیل برای انجام امور مذکور.

خ) تصمیم‌گیری و هماهنگی تشکلهای داخل مسجد، مراقبت، نگهداری، انجام تعمیرات و تلاش در رعایت پاکیزگی و اراستگی مسجد، اخذ سند مالکیت و ثبت مسجد در معاونت و ثبت اموال منقول با مشخصات دقیق در دفتر اموال مسجد با رعایت ضوابط شرعی

تبصره: هیئت امنای مساجد مکلف‌اند فعالیت‌های فرهنگی و قرآنی را در اولویت قرار دهند. ۲۱

هیئت‌های امناء، بانیان و واقفان از ارکان تاثیرگذار جذب جوانان به مساجد به شمار می‌روند و نحوه تعامل آنان با جوانان بسیار حساس و ظریف است. اگر خدای ناکرده هیئت‌های امناء به‌خصوص با جوانان رفتاری دور از شأن آن‌ها داشته باشند و به گونه‌ای شخصیت آنان را دچار خدشه کنند، باعث فاصله گرفتن جوانان از مسجد می‌شود. متأسفانه در برخی از مساجد مشاهده شده است که برخی از هیئت‌های امناء رفتار مناسبی با جوانان نداشته‌اند که این امر اثرات منفی در جذب جوانان به همراه داشته است. بنابراین باید کوشید تا متناسب با شخصیت آنان سخن گفت و آنان را در فعالیت‌های گروهی و جمعی مشارکت داده و با عطف و مهربانی با آنان رفتار کرد که اگر چنین شود زمینه‌های جذب جوانان در مساجد فراهم می‌شود. ۲۲

متولیان و خادمان مساجد

خداوند در قرآن وقتی می‌خواهد از شأن و منزلت خادمین مسجد بگوید این شغل را به حضرت ابراهیم و فرزندش اسماعیل و پیامبر اسلام (ص) ربط می‌دهد. همه می‌دانیم که اولین وظیفه خادمان طهارت و پاک نگه داشتن مساجد است. در احادیث قدسی و قرآن کریم شخصی همچون حضرت مریم (س) نذر خادمی مسجد می‌شود. در حدیث معراج آمده که پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) فرمودند: من بر در ششم بهشت دیدم که این گونه نوشته شده بود اگر کسی بخواهد قبر او

وسیع و فرح افزا باشد مسجد بنا کند و اگر کسی می‌خواهد پیکرش پس از مرگ از دسترس موجودات در امان بماند در مسجد ساکن شود و اگر کسی دوست دارد بدنش به سلامت بماند مسجد را جارو کند. اگر کسی دوست دارد جایگاه خود را در بهشت ببیند مسجد را فرش کند و احادیث بسیار زیادی هم در مورد چراغ مسجد را روشن کردن و خاکروب‌های آن را به بیرون بردن، داریم. ۲۳

کارکردهای مسجد

هریک از اجزای نامبرده کارکردی غیرقابل انکار در مسجد دارند. این کارکردها با همکاری مؤلفه‌های مختلف عملی خواهد شد. به طور مثال، عبادت و وحدت که اصلی‌ترین کارکردهای مسجد است، با مشارکت و دخیل شدن امام جماعت، نمازگزاران، تعیین شدن قبله، اعلام اذان و اقامه و... در قالب مؤلفه نماز چهره می‌یابد.

مسجد و فضای شهری ۲۴

مسجد مرکز ثقل فضای شهری

مسجد در محیط زندگی نه تنها جامعه بشری را به وحدت و همسویی فرا می‌خواند بلکه نوع ساختار فضای روستایی و شهری را با حضور خود چنان شکل می‌دهد که همانند نقطه ثقل و گرانیگاه، دیگر مکان‌ها و مناطق مسکونی، تجاری، فرهنگی و عبادی را نیز به سمت خویش متمرکز می‌سازد. جایی که مسجد حضور معنوی دارد، برکنار و جوار آن مراکز خدمات عمومی و عام‌المنفعه شکل می‌گیرد و این نوعی زمینه‌سازی جهت ایجاد همگرایی در این جوامع است. مراکز آموزشی، مدرسه، حوزه علمیه و دانشگاه نزدیک‌ترین مراکز فرهنگی و دینی به مسجد می‌باشند و پس از آن بازار شکل می‌گیرد. اگر نگاهی به حجره‌های بازار جوار مسجد، با دیگر مغازه‌های شهری داشته باشیم، میزان بهره‌مندی و تأثیرپذیری روحی و ذهنی و قداست خاص آن را نسبت به دیگر مراکز مشابه آن در خواهیم یافت. این حجره‌ها از نظر شکل شباهتهای بسیاری نسبت به مساجد دارند، به همین خاطر با تأثیرپذیری از فضای معنوی مسجد، بسیاری از مدارس و بازارها به سبک و سیاق آن ساخته می‌شدند (بهره‌گیری از معماری و قالبهای هنری به کار گرفته شده در مسجد) و غالب این مراکز نوعی وحدت و هماهنگی را از نظر شکل ظاهری با مسجد نشان می‌دهند. بر اساس روایات وارده، پیشوایان دین، مساجد را «بیوت الله» می‌خوانند؛ یعنی خانه‌های خدا در روی زمین. خانه خدا همان خانه مردم است و اگر نمونه کوچکی از خانه‌ای بزرگ بنام شهر باشد، منطقاً می‌بایست تناسب و فرمهای آن در شهر پیاده گردد.

اصولاً شهر اسلامی می‌بایست بر اساس فرم خانه خدا بنیان و بنیاد گیرد؛ حال بینیم در مسجد چه فرمی وجود دارد که بکار گرفتن آن در فضای شهری، شهر اسلامی را به مثابه خانه بزرگ خدا قرار داده و مفهوم دارالمؤمنین را تداعی می‌کند. مسجد بالذات مکانی برای عبادت است، هویت واحد خانه و خانه بزرگ مردم (شهر) الزام می‌کند که تمامی افعالی که در خانه بزرگ انجام می‌شود، حاوی همان هویت و جهتی باشد که در خانه خدا وجود دارد؛ شاید از این زاویه بتوان سهل ترفه‌مید که چرا قرآن تلاش برای کسب روزی حلال، تجارت و کسب علم را در برخی روایات بزرگترین عبادت‌ها دانسته است.

همچون: «الکاسب حبیب الله» و نیز روایتی از امام صادق (ع) که: «تلاش برای کسب روزی حلال چون جهاد در راه خداست» دقیقاً به همین دلیل است که در بنیاد گذاری شهر اسلامی بازار از لحاظ فرم معماری، همچون مسجد ساخته می شود. قوس ها، مقرنس ها و نقوش اسلیمی به همان صورت که در مسجد مورد استفاده بود، در بازار بکار گرفته می شد، تا فضایی خلق کند که شخص خود را بیگانه از فضای عبادی مسجد نینگارد و به همین دلیل فعل خود را عبادت بداند.

در همین جا تأکید می شود، این نوع نگرش به شهر که خانه بزرگتر خدا محسوب می شود، در معماری شهری اسلام، فرمهای هماهنگ و واحدی خلق کرده است که این وحدت، خود از ارکان افعال و اعمال در اسلام است. از سوی دیگر چون مسجد محل تعلیم و تعلم نیز بود، آنگاه که افزایش متعلمان ایجاب می کرد مکانهایی مستقل برای تعلیم و تعلم فراهم آید، باز بنا به هویت واحد عبادت و کسب علم، مدارس نیز در صورت معماری خود هویتی مسجد گونه یافتند.

تأثیر پذیری خانه های مسکونی از مساجد

الگو پذیری غالب خانه های ساخته شده، در ادوار گذشته از فرم و نمای مسجد در راستای همگون سازی و وحدت در خانه های عادی مردم، با خانه های خدا در روی زمین بوده است و در واقع خانه های مردم در ادامه فضای معنوی و فیزیکی مساجد شکل یافته که این امر از اصل وحدت رویه در توسعه فضای مسجد به درون اجتماع مردم تأثیر پذیرفته است.

جهت دهی به ظواهر شهری

با توجه به اینکه مسجد از تقدس مکانی و معنوی بالایی در میان عامه مردم برخوردار است و خود مسجد نیز سمت و جهت توحید را از نظر ظاهری (قبله) و نیز خداپرستی در باطن خویش به همراه دارد؛ همین امر موجب شده است، تا در فضای روستایی و شهری با الگو قرار دادن جهت و سمت گیری مسجد، بسیاری از دیگر سازه ها و ساختمانها با آن هم جهت شوند و نوعی وحدت و همگرایی را در فضای شهری بوجود آورند؛ چون مردم با اعتقاد قلبی که نسبت به آموزه های دینی دارند و طبق این آموزه ها هم جهت شدن فرد در انجام امور روزمره با مبانی دینی و حتی هنگام خواب (رو به قبله) در ثواب و اجر اخروی مؤثر خواهد بود. به همین خاطر جهت استقرار مسجد به عنوان مبنا و اصل در ساخت و ساز قرار می گیرد و در نتیجه فضای شهری به گونه ای شکل می گیرد که اکثریت قریب به اتفاق مردم تا جایی که ممکن است خود را هم جهت و هم سوی با مسجد قرار می دهند. شاید یکی از دلایل تغییر قبله مسلمین از مسجد الاقصی، به کعبه ایجاد وحدت خاص در بین مسلمانان و هماهنگ نبودن آن ها با قبله دیگر ادیان بوده است. ۲۵

مسجد و وحدت:

وحدت در پذیرش مکان عبادت

مساجد در میان تمام مذاهب و فرق مختلف اسلامی، از جایگاه ویژه ای برخوردار بوده و همگی بر منزلت و شأن این مکان الهی و قدسی اتفاق نظر دارند و از این نظر نیز مسجد از صدر اسلام تا کنون نه تنها هیچ تغییری از نظر شکلی و ماهوی که به اصل، بنیان و شأن آن خدشه ای وارد سازد ایجاد نشده، بلکه در طول تاریخ، تنها همین مکان بعنوان محوریت وحدت

از منظر و بعد مکانی روز به روز به نقش و کارکردهای آن افزوده شده و شاهد افزایش نقش آفرینی آن نیز بوده ایم و هیچ مکانی جایگزین که بتواند نقش مسجد را ایفاء کند، تاکنون در هیچیک از فرق و مذاهب اسلامی مشاهده نشده است. سیمای مسجد، وحدت در جاذبه

در طول تاریخ تمدن اسلامی، رابطه ای عمیق و معنی داری بین مساجد و سایر کاربری های شهری و شهروندان مسلمان برقرار بوده و همچنان برقرار می باشد. اگر نقشه پراکندگی مساجد را در کلیه شهرها تهیه کنیم، ملاحظه می شود که مساجد با داشتن نظم طبیعی و ارگانیک (نظمی پیچیده تر، انعطاف پذیرتر و منطقی تر از نظم خشک و هندسی)، در سر تا سر شهرها مستقر شده اند، بگونه ای که پاسخگوی نیاز شهروندان می باشند. مسجد یک نشانه شهری قوی تلقی میشود، نشانه ای فیزیکی و کالبدی، نشانه ای ذهنی، نشانه ایمان و معنویت، نشانه پیوند و وحدت مسلمانان و نشانه ای که جهت آن، رو به سوی قبله مسلمانان و توحید است. پس در آن رمزی و گنجی نهفته است.

یک ارزش والا است و مظهر رشد، سازندگی و تعالی شهروندان می باشد. سیمای کلی مساجد بگونه ای است که با مشاهده آن ها از دور بخصوص مناره ها و گنبد و مشاهده تغییرات کاملاً محسوس آن ها از نظر ارتفاع، فرم و حجم رنگ و جنس مصالح بکار رفته نسبت به سایر کاربری های اطراف آن، دارای جاذبه بسیار قوی می باشند و انسانها را به سمت خود جذب می کنند. فرم بکار رفته در سر در ورودی مساجد میل به دعوت و فراخوان عمومی به داخل آن را در اذهان مردم تداعی می کند. ۲۶

مسجد و وحدت در چشم انداز معماری فضای زندگی

وقتی از معماری ایرانی در چشم انداز تاریخی آن یاد می شود. همه چیز ابتدا در چند انگاره کلی مثل «تواضع»، «ترئین» و «مقیاس»، «هندسه» و «وحدت» و متعین و آنگاه بی مقدمه در ارتباط با دین و دنیا به سنجش در می آید. درقیاس و تطبیق با معماری متکلف غرب، که اغلب در گیر نسبت های تألیفی و سامانه های ژئومتریک بوده است. این توجه بسیار به تفکر ماورایی و این تغییر خوانش ماهیت خاکی معماری به ساحتی افلاکی و آسمانی، تا آنجا پیش می رود که گاه بطور کلی از مسأله مهم ساختمان دور می ماند و کمتر از قواعد و ضوابط اقلیمی و فرهنگی و محیطی و حرفه ای حرفی به میان می آید. دراینکه بسیاری از مبادی و مفاهیم زندگی ما ایرانیها، حداقل در گستره تاریخی آن، تبیین رابطه خلق و خالق بوده و گرداین دایره می گشته، تردیدی نیست. ۲۷

مسجد و وحدت در رنگ و نمای ظاهری

در تمامی مساجد موجود در جهان اسلام، مشاهده می شود که همگی آن ها در بکارگیری رنگهای متنوع از چارچوب وحدت گونه ای پیروی می کنند استفاده از رنگهای سبز، فیروزه ای و آبی، بسیار معمول و فراگیر می باشد. از ویژگیهای بهشت که در مساجد اسلامی نیز جلوه نمایی می کند، رنگ و روشنایی توصیف شده آن در احادیث است. می گویند: در بهشت طلوع و غروب نیست. گویی همیشه ساعات اول صبح است رنگ آب لاجوردی و آبی فیروزه ای از عمده ترین رنگهای زمینه ای دیوارها، کاشی ها، محراب و گنبد و صحن و شبستان و مساجد است. این رنگ آبی، رنگ

اختصاصی ساعات بامداد است؛ طیفی از رنگهای آبی و سبز نزدیک به هم تداعی گر آسمان، بیکرانگی و بی نهایت، قدرت و وسعت است و سبز، رنگ رویش و صلح و آرامش و برکت. از دیگر ویژگیهای معماری مساجد حضور و تجلی دو مؤلفه تکرار و تداوم است؛ تکرار و تداومی که کاملاً بر مبانی زیباشناسی بنا نهاده شده و تداعی گر عنصر جاودانگی در بهشت است. تکراری که کاملاً بر تازگی و تنوع تأکید می کند، نه خستگی و ملال خاطر، از تکرار اجزای مقرنس ها گرفته، تا تکرار گلبرگها و خطوط و نقوش اسلیمی و حتی تکرار عناصر و فضاهای معماری کلی مساجد.

مسجد و وحدت و انسجام خانواده

یکی از سنتهای بسیار نیکوی پیامبر اسلام (ص) انجام مراسم عقد ازدواج حضرت فاطمه (س) و حضرت علی (ع) در مسجد بوده است. با عنایت به اینکه پیامبر گرامی اسلام (ص) بسیاری از رفتارها را با هدف الگو سازی برای امت اسلامی انجام می دادند، یکی از بهترین ابتکاراتی بود که به افزایش نقش آفرینی مسجد کمک شایانی می نمود. اگر چه این سنت، امروزه کمتر در کشور ما صورت می گیرد (ضرورت احیاء این سنت پسندیده با توجه به افزایش روز افزون هزینه ازدواج با هدف افزایش پیوند خانوادگی که در راستای انسجام جامعه و ارزشهای اسلامی صورت می گیرد، لازم به نظر می رسد). اما دیگر کشورهای اسلامی این سنت حسنه را جاری می نمایند. «نقل شد که به دستور پیامبر گرامی اسلام (ص) سفره وسیعی در مسجد گسترده و بسیاری از زنان و مردان مسلمان اطعام شدند و آنگاه عروس و داماد را به مسجد فرا خواندند و دست حضرت فاطمه (س) را در دست حضرت علی (ع) گذاشتند و برای آن دو دعا کردند.

محل پیوند زمین به آسمان

معماران جهان اسلام، عشق و احترام را از مؤلفه های اصلی زیباشناسانه مساجد ذکر نموده اند، اگر نماز معراج مؤمن است که هست پس مساجد اسلامی باید محل پیوند زمین به آسمان بهشتی باشند. این نگرش خواسته یا ناخواسته در معماری مساجد، مجال بروز و ظهور می یابد؛ بویژه وقتی در نظر داشته باشیم که اصلی ترین کارفرمای ساخت و ساز مساجد در طول تاریخ، اهتمام قلبی و احترام معنوی خود مؤمنان بوده است. بیشتر مساجد اسلامی را مردم عادی کوچه و بازار با امکانات مادی و معنوی خود بنیان نهاده و ساخته اند. چه بسیار معماران و کارگران ساده ساختمانی که به صورت رایگان، یا با حداقل دستمزد در بنای مساجد کار کرده اند.

در چنین حالتی آنکه متولی و کارفرمای ساخت مساجد است، دل مؤمن است؛ چرا که مسجد خانه خداست و کسی که به ساختن مسجد اهتمام می ورزد، درخشت خشت بنا به خداوند می اندیشد و برای رضای او کار می کند. پس بندرت معماری را می توان سراغ گرفت که در طرح و ساخت مسجد از تمام نبوع و توانایی خود مایه نگذارد او در تمام مراحل به اجراخوری می اندیشد که چیزی جز بهشت نیست. بی شک تصویر و تصوّر بهشت بر ضمیر پنهان روح معمار تأثیر نهاده و در بنای مسجد خود را آشکار می کند. اگر به دوایر گنبد مسجد از درون نگاه کنیم، هر کس در هر کجا که نشسته باشد، به نوعی زیر مرکز یک دایره قرار دارد (وحدت نظر در هدف و نقطه غایی).

گنبد دایره وار و کروی شکل از درون مسجد، ضمن آنکه به آسمان اشاره می کند، اهل مسجد را به تجمع و گردهمایی در اطراف یکدیگر دعوت می کند. اما در نگاهی وسیعتر می توان گفت: تمام طراحی شهر با مسجد مرتبط است و این امر افزون بر نقش مرکزی مسجد در فرآیند بروز شهر، بگونه ای بسیار دقیقتر از اصل وحدت و انسجام سرچشمه میگز یرد که

بر همه اجزا و ارکان شهر پرتو افکن است. اسلام و هنر در مسجد، پرشکوهترین تقارن ممکن را با یکدیگر دارند. خدای اسلام، الله تعالی نه فقط رحیم و حکیم بلکه جمیل هم هست؛ لذا دوستدار جمال برای همین است.

مسجد و انسجام ادواری هنر و معماری اسلامی

سیر تکوین هنر و معماری اسلامی در طی دوره های مختلف و تطور زمانی در مسجد نمود و ظهور پیدا کرده است. بسیاری از مساجد تاریخی و بزرگ فعلی موجود در جهان اسلام در ابتدای ساخت و شکل گیری بسیار ساده بودند؛ اما در طی سالیان متمادی و در طول تاریخ، بسیاری از هنرهای نوین که برخاسته از ذوق و قریحه ذاتی هنرمندان مسلمان بود، در این مساجد شکل گرفت و تکامل یافت و در هر عصری هنر و معماری تازه ابداع شد.

به همین خاطر اگر بخواهیم به هنر گذشته معماری اسلامی بپردازیم و آن را مورد مطالعه قرار دهیم، با نوعی انسجام و وحدت نسلی و سلسله مراتب تاریخی در هنرهای بکار گرفته شده، در مساجد مواجه خواهیم شد. در واقع این مساجد بودند که وحدتی بین آثار و هنر گذشتگان طی نسلهای متمادی قبل و بعد ایجاد کرده اند و گسستی در این زمینه در آن دیده نمی شود؛ از طرفی در بروز و ظهور استعداد های هنری در مساجد نوعی وحدت رویه در بین همه هنرمندان برقرار بوده است. تمامی سبکها و قالبهای مختلف هنری در مساجد رشد و نمو یافته اند. قالبهایی که با اصل اسلام و ارزشهای الهی و قدسی در تناقض و تضاد نبودند.

مسجد پایگاه عبودیت، بندگی و وارستگی

نخستین کار پیامبر اکرم (ص) پس از ورود به مدینه ساختن مسجد قبا بود، مسجدی که قرآن از آن این گونه تعبیر می کند: لا تقم فيه ابدا لمسجد اسس علی التقوی من اول یوم احق ان تقوم فيه، فيه رجال یحبون ان یتطهروا و الله یحب المطهرین؛ توبه آیه ۱۰۷

مسجدی که از روز نخست بنیان آن بر پرهیزکاری نهاده شده برای نماز گزاران شایسته تر است، در آن مسجد مردانی هستند که دوست دار پاکیزگی و وارستگی اند و خداوند پاکیزگان را دوست می دارد.

امام باقر (ع) می فرماید: پیامبر خدا (ص) از جبرئیل پرسید محبوب ترین مکان نزد خداوند کجاست و او پاسخ داد مساجد. در ادامه فرمود: محبوب ترین اهل مسجد کسانی هستند که پیش از دیگران به مسجد وارد و پس از دیگران از آن خارج می شوند؛ وسائل الشیعه، جلد دوم

برای بعد عبادی مسجد نمونه های گوناگونی می توان ذکر کرد که استفاده از مساجد در راستای همه آنها از صدر اسلام مرسوم بوده است و تقریباً صحت استفاده از مسجد در موارد یاد شده از متواترات بین مسلمین است. در این خصوص می توان به موارد زیر اشاره کرد:

أ. نماز جماعت؛ ب. تلاوت قرآن؛ ج. اعتکاف؛ د. خواندن نوافل؛ ه. دعا و مناجات؛ و. تبلیغ و سخنرانی.

مسجد کانون فعالیت های علمی و فرهنگی

تأکید پیامبر (ص) بر کسب علم و ضرورت فراگیری آن برای هر مرد و زن مسلمان، مساجد را به کانون های ارزشمند علمی و فرهنگی تبدیل نمود. پیامبر اکرم (ص) که مأمور به تلاوت قرآن و تعلیم کتاب و حکمت به مؤمنان بود، مسجد را

محل آموزش قرآن، تلاوت و حفظ آن قرار داد و خطابه‌ها و موعظه‌های خویش را که درس زندگی بود در آنجا ایراد کرد.

روزی پیامبر اکرم (ص) وارد مسجد شد و دو گروه از افراد را مشاهده کرد، گروهی که به ذکر و عبادت می‌پرداختند و گروهی که سرگرم تعلیم و تعلم بودند، در این هنگام فرمود: هر دو گروه نیک کردارند؛ اما من برای تعلیم فرستاده شده‌ام و خود در میان گروهی که مشغول تعلیم و تعلم بودند قرار گرفت.

در دوران سخت مکه و فشار و اختناق حاکم بر آن، پیامبر اکرم (ص) تعلیم و تربیت یاران خویش را در منازل یا منزل ارقم بن ابی ارقم در کنار کوه صفا انجام می‌داد چون زمینه‌ای برای انجام این امور در مسجدالحرام نبود؛ اما پس از هجرت به مدینه خانه خود را کنار مسجد بنا نهاد و به هنگام نزول وحی آیات قرآن را در مسجد بر اصحاب خویش تلاوت می‌کرد. امروزه با وجود پیشرفت‌های پدید آمده در عرصه آموزش و وسایل کمک آموزشی که بیش‌تر از قبل لزوم انتقال محیط‌های آموزشی به بیرون از مساجد را نمایان می‌کند، هنوز هم کارکرد آموزشی مساجد تعطیل نشده است. حتی در برخی از مساجد سعی شده تا محیط مسجد را با پیشرفت‌های پدید آمده در عرصه آموزش همسو کنند. این کار که معمولاً در قالب کانون‌های فرهنگی در مساجد شکل گرفته، یک نوع بنیاد گرایی در عرصه مساجد به حساب می‌آید.

در راستای تأیید این برنامه برای مساجد می‌توان به حدیث زیر اشاره کرد:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: مَنْ عَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ لَا يُرِيدُ إِلَّا لِيَتَعَلَّمَ خَيْرًا أَوْ لِيُعَلِّمَهُ كَانَ لَهُ أَجْرٌ مُعْتَمِرٍ تَامَ الْعُمْرَةَ وَمَنْ رَاحَ إِلَى الْمَسْجِدِ لَا يُرِيدُ إِلَّا لِيَتَعَلَّمَ خَيْرًا أَوْ لِيُعَلِّمَهُ فَلَهُ أَجْرٌ حَاجٍ تَامَ الْحِجَّةُ؛ ۲۸

هر کس بامدادان به مسجد برود و هدفی جز این نداشته باشد که کار خوبی را یاد بگیرد یا به دیگری یاد بدهد، اجر به جای آورنده عمره کامل را دارد و کسی که در شب به مسجد برود و هدفی جز این نداشته باشد که کار خوبی را فرا گیرد یا به دیگری آموزد، پاداش یک حج کامل برای اوست.

مسجد مرکز تصمیم‌گیری‌های سیاسی و حکومتی

بی‌تردید هسته نخستین حکومت نبوی (ص) در مسجد پی‌ریزی شد. پیامبر خدا (ص) به هنگام مهاجرت از مکه به مدینه مسجد قبا را بنا نهاد. بسیاری از تصمیم‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی در زمان پیامبر اکرم (ص) در مسجد صورت می‌گرفت. مردم برای انجام هر اموری در مسجد گرد هم جمع می‌شدند و مرکز دیگری را نمی‌شناختند، پیامبر اکرم (ص) با انجام امور در مسجد ظرفیت بالای این مرکز دینی را به مردم نشان می‌داد و بر تک بعدی بودن دین اسلام خط بطلان می‌کشید، حتی پذیرش هیأت‌های نمایندگی و سران اقوام مختلف و فرستادگان قبایل در مسجد انجام می‌گرفت. پیامبر اکرم (ص) کنار یکی از ستون‌های مسجد که به استوانه الوفود معروف است، می‌نشست و آنان را به حضور می‌پذیرفت و نسبت به امور مختلف با آنان گفت‌وگو می‌کرد. مسجد تنها یک عبادتگاه نیست؛ بلکه مرکزی برای حیات سیاسی و اجتماعی است، از این رو پیامبر اکرم (ص) سفیران را در مسجد به حضور می‌پذیرفت. شؤون دولت را از مسجد اداره می‌کرد و برای مردم در امور سیاسی و دینی از فراز منبر پیام می‌فرستاد.

مسجد دادگستری و مرجع حل و فصل دعاوی

سابقه این کار کرد نیز به عصر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برمی گردد. در آن دوران امور قضایی، فصل خصومات و محکوم ساختن بزهکاران، همگی در مسجد انجام می شده و این سخن، غیر واقعی نخواهد بود اگر بگوییم: مسجد در آن روزها یک دادگستری به تمام معنا بوده است. پس از وفات پیامبر صلی الله علیه و آله جانشینان حضرت هم راه ایشان را ادامه دادند و این سنت را به عنوان یک کار کرد مورد اتفاق برای مساجد تا مدتها ماندگار کردند.

از جمله احادیثی که مؤید این امر برای مساجد است، حدیث زیر می باشد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «بِأَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَكَمَ فِي مَسْجِدِ الْكُوفَةِ وَقَضَى فِيهِ بَيْنَ النَّاسِ وَدَكَّهُ الْقَضَاءِ مَعْرُوفَةً فِيهِ إِلَى يَوْمِنَا هَذَا...» ۲۹؛ امیر المؤمنین علیه السلام در مسجد کوفه حکم می کردند و در آن بین مردم قضاوت می نمودند و دکه قضاء در این مسجد تا به امروز معروف است...»

مسجد مقررماندهی و بسیج نیروهای نظامی

امکان پیدایش این کارکرد، بیش تر در زمان جنگ است و تنها مصداق آن در مساجد امروز ما پایگاههای مقاومت بسیج می باشد. البته تذکر این مطلب به نظر لازم می آید که پایگاههای بسیج، امروزه فعالیت های گسترده ای دارند و آمادگی دفاعی یکی از برنامه های آنهاست که ما در این بخش از آنها بحث می کنیم و بقیه فعالیت های فرهنگی این پایگاهها را در ضمن کانون های فرهنگی مساجد تبیین خواهیم کرد.

با نگاهی به تاریخ خواهیم دید که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خطبه های آتشین خود را که برای اعزام مسلمانان به جهاد و مبارزه با کفر و شرک بود، در مساجد ایراد می کردند و حتی آمادگیهای قبل از اعزام هم در مسجد شکل می گرفته است.

بعضی احادیث هم مؤید همین مطلب می باشد، که از آن جمله حدیث زیر است:

حارث بن یزید بکری می گوید: قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ فَدَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَإِذَا هُوَ غَاصٍ بِالنَّاسِ وَإِذَا رَأَيْتَ سُودَ وَإِذَا بِلَالٌ مُتَقَلِّدُ السَّيْفِ بَيْنَ يَدَيِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ قُلْتُ مَا شَأْنُ النَّاسِ قَالُوا يُرِيدُونَ أَنْ يَبْعَثَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ وَجَهَا؛ ۳۰

به مدینه آمدم و وارد مسجد شدم. در این هنگام [دیدم] مسجد پر از جمعیت است و پرچمهای سیاه رنگ [در جنبش و اهتزازند] و بلال در پیش روی رسول خدا صلی الله علیه و آله شمشیر خود را حمایل کرده است. گفتم: مردم را چه شده است؟ گفتند: پیامبر صلی الله علیه و آله می خواهد عمرو بن عاص را [با لشکر] به جایی بفرستد.

پیامبر اکرم (ص) در بسیاری از موارد مشاوره های مربوط به جنگ را در مسجد انجام می داد، سپاهیان اسلام را هنگام اعزام برای غزوه ها در مسجد جمع می کرد. برابر گزارش «واقعی» بسیج سپاه اسلام برای جنگ احد هنگامی بود که پیامبر اکرم (ص) نماز عصر را در مسجد خواند و مردم مسلح در میان حجره و منبر پیامبر اکرم (ص) آماده برای اعزام به جنگ بودند و در جنگ بدر پیامبر خدا (ص) برای تصمیم گیری مناسب در یکی از مساجد اطراف مدینه به نام مسجد عرق الظیبه با اصحاب خویش به مشورت پرداخت. ساخت مسجد فتح در محل جنگ احزاب برای شکرگذاری از پیروزی مسلمانان بر کفار را هم می توان در همین راستا ارزیابی کرد.

مسجد محل ارائه خدمات پزشکی

بعضی معتقدند نخستین بیمارستان در اسلام همان خیمه‌ای بود که پیامبر اکرم (ص) به هنگام جنگ خندق برای درمان زخمیان در مسجد مدینه برپا کرد و زنی به نام «رفیده» را برای رسیدگی به حال مجروحان در آن گماشت. مسجد پس از حکومت نبوی (ص) نیز حفظ گردید و اعلامیه‌های مهم در عهدهای نخستین اولیه به درهای مسجد به ویژه مسجد جامع نصب می‌شد. در دوران انقلاب اسلامی نیز اطلاع‌رسانی به مردم از طریق اعلامیه‌ها، سخنرانی‌ها و پخش نوار از مسجد و یا به وسیله بلندگوهای مساجد صورت می‌پذیرفت. همه اینها بیانگر فراگیر بودن نقش مساجد در تاریخ اسلام است.

کارکردهای اجتماعی مساجد

• رأی‌گیری

از زمان پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه و آله مساجد محل شور و تصمیم‌گیری‌های مهم در سطح اجتماعی بوده‌اند. به گونه‌ای که بعد از وفات ایشان نیز، به خاطر مرسوم بودن این گونه امور برای مسجد، در جریان غصب خلافت هم، اصحاب در مسجد پیامبر صلی‌الله‌علیه و آله دور هم جمع شدند.

• اعلام و اطلاع‌رسانی (مسجد یک رسانه)

اعلام و اطلاع‌رسانی در مساجد دو جنبه می‌تواند داشته باشد.

جنبه اول، آنکه در راستای امور عبادی قرار دارد؛ مانند اذان گفتن که نه تنها مورد تأیید است؛ بلکه یکی از سنت‌ها و آداب اسلامی هم به شمار می‌رود. جنبه دیگر، آنکه برای امور دنیوی مورد استفاده قرار می‌گیرد، مانند اعلام و اطلاع‌رسانی‌ای که برای یافتن اشیای گمشده صورت می‌گیرد. این کار که امروزه در بعضی از مساجد مرسوم است، ظاهراً مورد تأیید احادیث نمی‌باشد. از جمله این احادیث می‌توان به حدیث این اشاره کرد؛ أشعری در حدیثی مرفوع می‌گوید: **أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى الْمَسْجِدِ يُنْشِدُ ضَالَّهُ لَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ قُولُوا لَهُ لَا رَدَّ اللَّهُ عَلَيْكَ فَإِنَّهَا لَغَيْرِ هَذَا بُنِيتُ قَالَ وَرَفَعَ الصَّوْتُ فِي الْمَسَاجِدِ يُكْرَهُ ...؛ ۳۱**

مردی به مسجد آمد و با صدای بلند اعلام کرد که چیزی گم کرده است. پیامبر صلی‌الله‌علیه و آله فرمود: به او بگوئید: خداوند آن را به تو باز نگرداند؛ چرا که مسجد برای کاری جز این بنا شده است. [همچنین] فرمود: بلند کردن صدا در مساجد ناپسند است ...»

کارکردهای خاص رسانه ای

در اینجا مناسب است به برخی ویژگی‌های خاص رسانه ای مسجد اشاره می‌شود:

۱. پیام مسجد، همگانی بوده و اخبار خصوصی و محرمانه ندارد؛ مسجد، پیام منفی ندارد؛ به خلاف بعضی رسانه‌ها که پیام منفی هم دارند.
۲. پیام مسجد، موجب نفوذ در قلبها و افکار مخاطبین می‌شود؛ به خلاف اخبار تعدادی از رسانه‌ها.
۳. پیام مسجد، می‌تواند انقلاب ساز باشد؛ ولی اخبار برخی رسانه‌ها انقلاب سوز است.
۴. اخبار رسانه‌ها در روز بعد و یا حتی چند ساعت بعد کهنه می‌شود؛ به خلاف پیام‌های مسجد.

۵. در رسانه مسجد، اولویت با پیام دینی و تحت تأثیر احکام دین است؛ اما در اکثر رسانه ها اولویت با مسائل اقتصادی و سیاسی است.
۶. شاید هیچ پایگاهی به اندازه «مساجد» در تبلیغ اسلامی ایفای نقش نکرده باشد؛ از زمان رسول خدا (ص) تاکنون اذان، نماز، وعظ و خطابه از مهم ترین برنامه های مساجد بوده و می باشد.
۷. پیام مسجد، ارشاد و هدایت است؛ به خلاف اخبار برخی رسانه ها که فقط اطلاع رسانی است و احیاناً همراه با تخریب و گمراهی.
۸. پیام دهنده در مسجد (امام) باید عادل و عالم باشد؛ به خلاف پیام دهنده در بعضی از رسانه ها که شرط خاصی نداشته و هر کس می تواند در مقام پیام دهنده باشد.
۹. پیام دهنده مسجد، مخاطب را می شناسد و طبق ظرفیت او پیام می دهد؛ ولی رسانه ها عمدتاً به هر گیرنده ای پیام می دهند.
۱۰. پیام مسجد آرامش بخش است؛ به خلاف عمده رسانه ها.
۱۱. در طول تاریخ مساجد واقعی (نه مساجدی مثل مسجد ضرار) مخاطبین خود را از مسیر حق منحرف نساخته است؛ ولی رسانه ها معاویه را امیر و حضرت علی (ع) را کافر و امام حسین (ع) را خارجی معرفی کردند.

• حل مشکلات اجتماعی

در دوره حکومت نبوی (ص) و پس از آن مساجد در حل و فصل مشکلات مردم و دستگیری از محرومان و نیازمندان نقش مهمی ایفا می کردند و این نقش تا امروز نیز کم و بیش باقی مانده است.

امیرالمؤمنین (ع) به هنگام رکوع در مسجد انگشتر خویش را به فقیر دادند (آیه ۵۵ سوره مائده) و پیامبر خدا (ص) اصحاب صفا را که به شدت در تنگنای مالی قرار داشتند در محلی به همین نام در مسجد سکنی داد و آنان را در هدایای خود شریک نمود و به مردم سفارش کرد به یاری آنان بشتابند.

• حضور اجتماعی زنان

در عصر بعثت و در محیطی که وجود زن با دیدگاهی کژ اندیشانه ننگ و عار تلقی می شد؛ پیامبر صلی الله علیه و آله افزون بر تلاش برای تغییر دیدگاه جهانیان با فراخوان زنان به حضور در مسجد و توصیه مردان به عدم ممانعت از حضور آنان، گام های نخستین فضا سازی لازم برای حضور و مشارکت اجتماعی زنان را برداشت. برخورداری زنان از تعالیمی که در مسجد ارائه می شد و پرسش هایی که از پیامبر می نمودند، سطح آگاهی های زنان را افزون ساخت و زمینه لازم برای احقاق حقوق واقعی زنان را فراهم ساخت و با محقق نمودن بیعت با زنان در مسجد، مشارکت اجتماعی زنان را برای جهانیان آشکار ساخت. ۳۲

• حضور جوانان در مسجد

دوران نوجوانی و جوانی، هر کدام نسبت به دوره پیش از خود مرحله مستقلى از حیات به حساب می‌آید؛ دوره‌ای که به علت وجود تمایلات متضاد، عده‌ای از دانشمندان آن را مبهم‌ترین دوران زندگی می‌شمارند. با همه بررسی‌ها و تجزیه و تحلیل‌هایی که در این زمینه به عمل آمده است، باز هم نقاط مبهم و تاریک بسیاری در آن وجود دارد.

دوران نوجوانی و به خصوص مرحله بلوغ را ولادتی تازه ذکر می‌کنند و این به دلیل ویژگی‌های آن است، به گونه‌ای که گویی رابطه‌ای بین این فرد با دنیای سابقش وجود ندارد؛ دوره‌ای کاملاً مستقل و از لحاظ تجربه کاملاً متفاوت با گذشته. این مرحله از حیات سن خواستن، به شگفت آمدن، طرد و گاهی تمکین، سر فرود آوردن، نفی و انکار، حمله و سرکوب کردن است، سن مبارزه و تلاش و کار و کوشش است؛ به همراه رشد بدن، عواطف و احساسات گرم و آتشین نیز در آن پدید می‌آید، سن خودنمایی و غرور است، سن بلند پروازی است، سن استقلال‌طلبی است، هیجان و بی‌قراری است، افراط و تندی است و در عین حال، سن خودشناسی و به خود آمدن است.

اسلام این نسل را از بزرگ‌ترین سرمایه‌ها تلقی کرده و از نیرویشان در جهت خیر و سعادت استفاده نموده است. از شور و نشاط جوانان، از قدرت جسمی‌شان استفاده بسیاری برده شده و بسیاری از مشکلات جامعه اسلامی زمان پیامبر(ص) از طریق آنان رفع گردیده است.

پیامبر اکرم(ص) از همان آغاز، توجهی فوق العاده به این نسل داشتند و با استفاده از زمینه فطری آن‌ها کوشیدند آنان را به اصول اخلاقی و مذهبی آشنا کنند و به سوی خیر جهت دهند. در دوران پیش از هجرت، همین نوجوانان با نمایش برنامه مذهبی و نماز و دعایشان مشرکان را به تعجب و ستوه آوردند. سعد بن مالک هفده ساله از مبارزان سر سخت مشرکان، نمونه‌ای از این جوانان است.

رسول خدا(ص) با ملاحظه شرط صلاحیت و ایمان و عقل و هوش آنان و علم و اخلاق و تدبیرشان به برخی از آنان مسئولیت‌هایی می‌دادند؛ مصعب بن عمیر نخستین مامور اعزامی پیامبر(ص) به مدینه برای تبلیغ اسلام بود، در حالی که سن و سال کمی داشت، عتاب جوانی ۲۱ ساله و نخستین فرماندار مکه از سوی پیامبر(ص) پس از پیروزی اسلام بود، اسامه جوان هجده ساله، فرمانده سپاه اسلام در جنگ با روم بود.

این جوانان و افراد مشابه دیگر از آغاز، خود را برای تحمل هرگونه آزار و شکنجه آماده کرده و برای دفاع از حریم اسلام صف بسته بودند. این هنر رسول گرامی(ص) بود که توانست از این قدرت‌ها و توانایی‌ها برای عزت و سعادت اسلام و جامعه‌شان استفاده کند و از هدر رفتن این نیروها جلوگیری نماید.

مرحله بلوغ و نوجوانی فرصتی است بزرگ و طلایی که اگر در این دوران، جوانان نیکو پرورش یابند، موانع و مشکلات تربیت و هدایت از سر راهشان برداشته شود، می‌توانند نیرویی شگفت‌انگیز در خدمت سعادت خود و دفاع از جامعه و ارزش‌های انقلاب اسلامی باشند.

خطر مهم این است که بسیاری از نوجوانان و جوانان به علت بی بند باری، هیجانات، و بی‌قراری‌ها، افکار تند و بی حساب، وهم و خیال و طغیان، تن به افراط و تندی داده، یا به کارهای ناپسند و خطر آفرین و هولناک دست می‌زنند.

از سوی دیگر، اینان نیاز دارند به قدرت و اهمیت خود پی ببرند و خود را آن چنان که هستند، پذیرا شده، محترم بشمارند و برای خود ارزش و کمال قایل شوند. آنان نیاز به مربیانی دارند که به صورت غیرمستقیم و البته گاهی نیز مستقیم آن‌ها را به خواسته‌هایشان برساند و به سوی هدف راهنمایی‌شان نماید.

توصیه اسلامی در رابطه با طرز برخورد و طرز تلقی از نوجوانان و جوانان این است که آنان را باید چون وزیر و مشاور برای خود برگزید و در کارها و حوادث، آن‌ها را هم راه خویش و هم قدم خود به حساب آورد و با مشاوره‌ها و هدایت‌ها، آن‌ها را به تدریج در حل مسائل و مشکلات یاری داد.

همه روان‌شناسان بین بلوغ و جهش ناگهانی احساسات مذهبی رابطه‌ای قایل‌اند و حتی می‌گویند: نهضت مذهبی در بین آن‌ها که قبلاً نسبت به مذهب لاقید بودند دیده می‌شود. تمایلات ایمانی و اخلاقی نشو و نماهای مذهبی در آن‌ها زنده می‌شود و علاقه‌مند می‌گردند تا از علل و مفاهیم آن‌ها باخبر شوند.

شکفته شدن تمایلات اخلاقی، آنان را به جست‌وجوی حق و پی‌بردن به حقیقت می‌فرستد و هم آنان را وامی‌دارد در این سن، به زهد و تقوا و عبادت روی آورند، می‌کوشند درهای معرفت را به روی خود بگشایند و فطریات نهفته شده را در خود بیدار سازند، عشق به خدا در آنان شدت می‌یابد و یا احساس قبلی‌شان درباره خدا متفاوت می‌گردد، جهش‌های عارفانه‌ای در آن‌ها پدید می‌آید، روابط انسان با خدا که برای آنان بی‌مفهوم بوده، در این سن مفهوم پیدا می‌کند. به عقیده برخی از روان‌شناسان (استانلی هال)، این احساسات در حدود شانزده سالگی پیدا می‌شود. برخی دیگر دوازده سالگی را سن آغاز آن ذکر کرده‌اند، با این تفاوت که با گذشت عمر، این مساله تشدید می‌شود و البته هر چه شدیدتر شود، تاثیر ایمان در افکار و اعمال بیش‌تر می‌گردد.

دوران بلوغ و ایام شباب برای نوبالغان و جوانان دوره توجه شدید به ارزش‌اشیا و زیبایی‌های زندگی در شؤن مختلف مادی و معنوی است. بدین روی، اخلاق آنان بر معیار ارزش‌های زندگی توسعه می‌یابد و شخصیت‌شان بر همان اساس رشد می‌کند.

برای آن‌ها که نوبالغان و جوانان به اخلاق حمیده و صفات پسندیده متخلق گردند و شخصیت آن‌ها به خوبی و شایستگی رشد نماید و در نتیجه، به سعادت واقعی نایل گردند، لازم است همواره به سه نکته اساسی متوجه باشند:

اول ارزش ایام عمر:

جوانان باید بدانند که هر روز از ایام زندگی آنان به منزله یک واحد از مجموع نقد عمر آن‌هاست. در نظر اولیای گرامی اسلام، خوشبختی و سعادت کامل نصیب کسانی می‌شود است که از تمام لحظات عمر خود به درستی استفاده کنند و هر روز، به مقدار یک روز بر کمال معنوی و رشد شخصیت انسانی خویش بیفزایند.

دوم: ارزش‌های زندگی:

در نظر بعضی از جوانان، علم و ایمان، فضیلت و تقوا، کار و کوشش و نظایر این‌ها بزرگ‌ترین ارزش زندگی است. اینان شخصیت خود را بر وفق این ارزش‌ها می‌سازند و سیمای اجتماعی خویش را با دست یافتن به آنها می‌آرایند.

امام جواد(ع) از جدش، حضرت علی(ع) حدیث کرده است که فرمود: «معیار ارزش هر انسانی آن چیزی است که وی را نیکو می‌کند و به او حسن و جمال اجتماعی می‌بخشد.»

جوانان موظفند با کمک تعالیم الهی و مربیان لایق، ارزش‌های واقعی و ثمربخش زندگی را به درستی تشخیص دهند و در انتخاب آن‌ها کمال دقت را معمول دارند و بهترین ایام عمر را در راهی صرف کنند که سرانجام به آنان عز اجتماعی و سعادت انسانی می‌بخشد.

سوم. حدود ارزش‌های اخلاقی:

نکته دیگری که در رشد صحیح شخصیت جوانان اهمیت بسیار دارد، شناخت اخلاق پسندیده و تمیز آن از صفات ناپسند است. برای آن که جوانان در فراگرفتن اخلاق پسندیده و رشد شخصیت، به خطا نروند و دچار سیئات اخلاقی نشوند، لازم است همواره از تعالیم دینی و برنامه های علمی استفاده کنند و با کمک راهنمایان شایسته و مربیان لایق، در راه پرورش خلیات خویش قدم بردارند.

وظیفه مربیان نسل جوان این است که برنامه پرورش جوانان را طوری تنظیم نمایند که از طرفی، حاوی تمام ارزش‌های ایمانی و اخلاقی، علمی، عملی، جسمی، روانی، مادی و معنوی باشد و از طرف دیگر، کیفیت و کمیت مواد برنامه را طوری اندازه گیری کنند که اجرای آن برای جوانان سنگین و طاقت فرسا نباشد، و جد و نشاط آنان را درهم نشکند و به نیرو و قدرتشان آسیب نرساند.

در آیین مقدس اسلام، توانایی و قدرت افراد و همچنین رغبت و نشاط آنان در ادای وظایف عبادی و انجام برنامه های تربیتی، مورد کمال توجه قرار گرفته و این مطلب ضمن آیات و روایات متعددی صریحا خاطر نشان شده است؛ لایکلف الله نفسا الا وسعها (بقره: ۲۸۶)؛ خداوند به هیچ کس بیش از قدرت و توانایش وظیفه ای را محول نمی کند. عن ابی عبدالله (ع): قال: «لا تکرهوا الی انفسکم العبادۃ»؛ امام صادق (ع) فرمودند: عبادت خدا را با بی میلی به نفس خود تحمیل ننمایید.

نیمی از پیروزی و موفقیت جوانان در رشد شخصیت و نیل به سعادت، بر عهده مربیان لایق و مرتبط به برنامه جامع و متناسبی است که برای آن ها تنظیم می کنند و نیم دیگر بر عهده خود جوانان و مربوط به طرز عمل آنان در اجرای آن برنامه ها.

وظیفه جوانان است که در راه رسیدن به ارزش‌های زندگی و تامین خوش بختی های مادی و معنوی، از فرصت جوانی استفاده نمایند و نیروی خود را با اندازه گیری صحیح در انجام وظایف مقرر، طبق برنامه تنظیم شده به کار اندازند و موجبات تعالی و رشد شخصیت خویش را از هر جهت فراهم آورند.

جوانان در راه نیل به ارزش‌های مشروع زندگی، باید مراعات اعتدال و اندازه گیری را بنمایند و از افراط و تفریط پرهیزند، عبادت به اندازه، کار به اندازه، استراحت به اندازه، ورزش به اندازه، و بالاخره همه چیز را با اندازه گیری صحیح انجام دهند.

اولیای گرامی اسلام در برنامه های تربیتی خود، به این نکته عنایت کامل نموده و پیروان خویش را در ادای تمام وظایف علمی و عملی، عبادی و اقتصادی و مادی و معنوی از زیاده روی و افراط و نیز از مسامحه کاری و تفریط برحذر داشته اند.

جوانانی که از برنامه های دینی و علمی بی نصیب مانده اند و جوانانی که مربی لایق نداشته و یا داشته ولی به دستورشان عملاً بی اعتنا بوده اند، همواره در معرض انحراف های اخلاقی و بیمارهای روانی قرار دارند و احساسات پرشور و حساب نشده جوانی، آنان را به پرتگاه سقوط و تباهی سوق می دهد.

یکی از تمایلاتی که در همه جوانان به طور طبیعی وجود دارد و روی شخصیت شان اثر می گذارد، علاقه به کارهای نو و افکار جدید است. جوانان، ناخواسته تمام ممیزات طبیعی و صفات ثابت دوران شباب و اوضاع و احوال اختصاصی زمان

خود را منعکس می کنند. آنان شیفته مطالب و مقالات تازه و سبک های نوین روزگار خود می باشند، به سخنان جدید با کمال دقت گوش می دهند و درباره مطالب نو با علاقه فراوان گفت و گو می کنند.

وقتی پیشوای گرامی (ص) آیین جدید الهی و برنامه های نوین مذهبی خود را به مردم عرضه کرد و بزرگ ترین انقلاب سعادت بخش جهانی را پایه گذاری نمود، جوانان با شور و گرمی زایدالوصفی به آن دین مقدس گرویدند و با رهبری پیامبر اکرم (ص) به منظور امحای عقاید غلط و سنن فاسد به پا خاستند و بر اثر مجاهده و کوشش پیگیر خود، توانستند در مدت کوتاهی محیط حجاز را از آن همه پلیدی و ناپاکی تطهیر کنند و جامعه عقب افتاده را به عالی ترین مدارج کمال برسانند.

یکی از مسائلی که لازم است مورد دقت و توجه واقع شود و دانستن آن برای نسل جوان ضرورت دارد، این است که صفات اخلاقی و عادات اکتسابی، که پایه اساسی و مایه اصلی شخصیت آدمی در ایام جوانی می باشد، قابل تحول و تغییر است. به عبارت دیگر، تربیت های خوب و بد و عادات پسندیده یا ناپسندی که جوانان آن ها را در دوران کودکی و ایام بلوغ از محیط خانواده و اجتماع آموخته و بدان ها خو گرفته اند تخلف ناپذیر و غیرقابل اجتناب نیست، بلکه در شرایط مخصوص و مساعد، ممکن است همه آن صفات تغییر کند و صفات تازه ای جایگزین آن ها گردد.

ناگفته نماند که عادات خوب و اخلاق پسندیده نیز مانند سیئات اخلاقی تحول پذیر و قابل تغییر می باشد. بنابراین، جوانانی که بر اثر تربیت های صحیح والدین و مربیان شایسته خود، از دوران کودکی خوب و با فضیلت بار آمده اند، مغرور نباشند و گمان نکنند که خلقیات پسندیده آن ها به هر صورت و در هر شرایطی، باقی و پایدار می ماند و برای همیشه خوش بخت و سعادتمند خواهند بود، بلکه معاشرت های بد و محیط های فاسد می تواند نتایج خوب دوران کودکی را نابود کند و خلقی و خوی پسندیده آن ها را به عادات بد و صفات ناپسند تبدیل نماید.

مکتب آسمانی اسلام، که تربیت صحیح و سعادت بخش خود را بر اساس احیای تمایلات عالی انسانی و تعدیل غرایز و خواهش های نفسانی استوار نموده، به وسیله برنامه های علمی و عملی و از راه مراقبت در انجام فرایض دینی و تمرین وظایف عبادی و اخلاقی، پیروان خود را در احراز عادات پسندیده تقوا و مالکیت نفس و نیل به ملکات فاضله عدالت و اخلاق تشویق کرده است.

جوانان به دلیل علایق مذهبی، در مجالسی شرکت می کنند که در آن بحث و گفت و گو مطرح باشد و بدین روی، نقش سازمان های مذهبی و اجتماعات و به خصوص مساجد، در این زمینه، می تواند سرنوشت ساز باشد. هم بر اساس وظیفه انسانی و هم بر اساس تکلیف اسلامی، لازم است به هدایت و راهنمایی آنان پرداخت.

والدین به عنوان اولین مربیان جوان در محیط خانواده، مربیان مدارس در محیط مدرسه و متولیان و گردانندگان امور مساجد به عنوان سومین و عمومی ترین محیط و جامعه تربیتی نقشی مهم و اساسی ایفا می کنند.

تکیه بر مساجد به دلیل نقش تاریخی این پایگاه در زمینه تربیت و تعلیم از یک سو و جنبه دینی و مذهبی آن، که مطابق با فطرت پاک دوران جوانی و نوجوانی است، از سوی دیگر می باشد. بنابراین، یکی از اساسی ترین وظایف والدین و مربیان تشویق و ترغیب قولی و عملی جوانان و نوجوانان به شرکت در برنامه های مساجد است.

گزارشی از یک تحقیق درباره جوانان و مسجد

بی تردید، در زمینه نقش تربیتی مساجد پژوهش هایی انجام گرفته و منابع متعددی منتشر شده است. به عنوان نمونه به یکی از پژوهش ها که در زمینه برخی عوامل جذب جوانان به مسجد که با نظرخواهی از جوانان صورت گرفته، اشاره می شود. در این تحقیق، عوامل مورد نظر عبارت بودند از: امام جماعت، وضعیت ظاهری مسجد، کتابخانه مسجد، طولانی نشدن نماز جماعت، هیات امناء و کانون فرهنگی مستقر در مسجد.

جامعه آماری این تحقیق ۴۳۸ نفر از جوانان مذهبی استان کرمان بودند که از طریق پرسشنامه پاسخ بسته، مورد نظرخواهی قرار گرفتند.

نتایج به دست آمده پس از تجزیه و تحلیل آماری، نشان می دهد که اکثر قریب به اتفاق جوانان وضعیت ظاهری مساجد (نظافت، ساختمان و امکانات مورد نیاز) را مهم ترین عامل جذب خود به مسجد می دانند. طولانی نشدن نمازهای جماعت، ویژگی های امام جماعت، کتابخانه، کانون های فرهنگی، و هیات امناء - به ترتیب - در درجه بعدی از اهمیت قرار دارند. ۳۳ درجه بندی عوامل مزبور بدین قرار است:

- وضعیت ظاهری مسجد، ۸۱/۱ درصد
- طولانی نشدن نمازهای جماعت، ۷۲/۲ درصد
- امام جماعت مسجد، ۶۹/۸ درصد
- کتابخانه مسجد، ۵۵/۶ درصد
- فعالیت کانون های فرهنگی مساجد، ۵۴ درصد
- هیئت امنای مسجد، ۳۶/۶ درصد

کارکردهای خاص

• برگزاری مجلس ترحیم

یکی از پررونق ترین کارکردهایی که امروزه مساجد پیدا کرده است، برگزاری مجالس ترحیم در آنهاست. متأسفانه حدیثی که مستقیماً به رد و یا تأیید این کار پرداخته باشد، پیدا نکردیم.

اما برای اینکه ابعاد این عملکرد را بهتر بشناسیم، لازم است به تذکر چند نکته پردازیم:

این گونه مجالس معمولاً در مساجدی که در مرکز شهر و یا در مسیرهای اصلی رفت و آمد قرار دارند، برگزار می شوند و از سوی دیگر دفعات برگزاری این مجالس در طول سال زیاد است. این دو عامل در کنار هم باعث می شوند که جلوه غالب مساجد در نظر مردم، جلوه ای مرکب از ماتم، گریه، درد و غم باشد.

از آنجایی که امروزه فرستادن حسنه برای مردگان به مجالس بزرگ داشت اموات تبدیل شده است، در معمول شهرها مساجدی که طبقه مرفه برای مجالس ختمشان استفاده می کنند با مساجدی که طبقه ضعیف مورد استفاده قرار می دهند، فرق می کنند. به عبارت دیگر، پولی که برای برگزاری این گونه مجالس پرداخت می شود، در این دو نوع مسجد فرق دارد. این پدیده حداقل سه ضرر دارد:

اول اینکه ماهیت مسجد، یک ماهیت اجتماعی و عمومی است که بر اساس آموزه‌های دینی ملاک ارزش گذاری در آن‌ها تقوی است نه ثروت، و این گونه طبقاتی کردن مساجد که مرکز حرکت توحیدی است، باعث لطمه خوردن به اصل دین و باورهای اسلامی می‌شود.

دوم اینکه مساجد نباید به فرصتی برای خودنمایی و فخرفروشی افراد تبدیل شود. این در حالی است که ماشین‌های پارک شده در جلوی مسجد نشانگر ارج و رتبه مرده به حساب می‌آید.

و نکته آخر اینکه طبقه‌بندی مساجد که در اثر برگزاری این گونه مجالس پدید می‌آید، بعضاً بین اهالی مساجد هم کشیده می‌شود؛ به گونه‌ای که اهالی مسجدی بر مسجد دیگر به خاطر اعتبار مسجدشان فخرفروشی می‌کنند.

برای دور کردن مساجد از فعالیت‌های غم‌آلود روایاتی داریم از جمله نهی از نماز میت در مسجد یا پرهیز از حضور در مسجد برای کسانی که بیماری‌های نفرت‌آور دارند، می‌توان این گونه نیز پیشنهاد کرد که واقفین جدید شرط کنند که کسی جلسه ماتم در مسجد نگیرد.

• کمک به مستمندان

دستور الهی کمک و انفاق به مستمندان از طرفی و وجود اجتماع مؤمنین در مساجد از طرف دیگر باعث شده است که افراد تهیدست برای درخواست کمک به مساجد روی آورند. پیدایش این پدیده مشکلاتی را هم با خود به همراه آورده است که از آن جمله است:

- عدم سازگاری تکدی گری با کرامت افراد مستمند؛

- نازبیا ساختن جلوه مساجد؛

- پیدا شدن فرصت سوء استفاده برای عده‌ای از فرصت‌طلبان همراه با رواج پیدا کردن چنین کارکردی برای مساجد. در بعضی از مساجد در راستای حل مشکلات این پدیده، برای مساجد کارکرد تازه‌ای تعریف کرده‌اند و آن نظام‌مند کردن کمک‌ها در قالب صندوق‌های قرض‌الحسنه است که از طریق آن، هم آبروی افراد مستمند حفظ می‌شود و هم مسیر سوء استفاده افراد سودجو بسته می‌شود.

این صندوق‌ها می‌تواند در کنار پرداخت وام، با گردآوری کمک‌های بلاعوض اهل مسجد و زکات آن‌ها، افراد تهیدستی را که در محله‌های اطراف قرار دارند، تحت پوشش خود قرار دهد.

• محلی برای استراحت و خواب

منظره افرادی که گوشه و کنار مسجد دراز می‌کشند و اقدام به استراحت و بعضاً خوابیدن می‌کنند، چیزی نیست که برای خیلی از ما غریب و ناآشنا باشد. این قبیل صحنه‌ها در بعضی از مساجد به قدری زیاد دیده می‌شود که گویی یکی از کارکردهای آن مساجد همین امور است. صحنه‌های این چنینی بیش‌تر در مساجدی که در پایانه‌های مسافربری، بازارها و مناطق توریستی قرار دارد، دیده می‌شود.

این پدیده بیش‌تر در بین افرادی رایج است که یا در آن شهر غریب هستند و یا تا دیر وقت قرار نیست به خانه برگردند. علت ظهور این پدیده غالباً این است که اکثر مساجد، برنامه‌ای غیر از برگزاری نماز جماعت در طول روز ندارند. همین مسئله عامل تبدیل شدن مساجد - که باید قلب تپنده شهرها باشند - به محیطی آرام و خلوت در طول روز است. با بررسی

احادیث مسجد، متوجه وجود سابقه تاریخی برای این پدیده شدیم. بر خوردی که معصومین علیهم السلام با این پدیده انجام داده بودند، هم آموزنده است و هم جالب. از جمله این احادیث می توان به مورد زیر اشاره کرد:

به روایت ابو حمزه ثمالی امام باقر علیه السلام فرمودند: **إِنَّ رَجُلًا كَانَ مِنْ أَهْلِ الْيَمَامَةِ يُقَالُ لَهُ جَوْبِرٌ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مُتَّجِعًا لِلْأَسْلَامِ فَأَسْلَمَ وَحَسُنَ إِسْلَامُهُ وَكَانَ رَجُلًا قَصِيرًا دَمِيمًا مُحْتَاجًا عَارِيًا وَكَانَ مِنْ قَبَاحِ السُّودَانِ فَضَمَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ لِحَالِ غُرْبَتِهِ وَعَرَاهُ وَكَانَ يُجْرِي عَلَيْهِ طَعَامُهُ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ بِالصَّاعِ الْأَوَّلِ وَكَسَاهُ شَمَلَتَيْنِ وَأَمَرَهُ أَنْ يَلْزِمَ الْمَسْجِدَ وَيَرْقُدَ فِيهِ بِاللَّيْلِ فَمَكَثَ بِذَلِكَ مَا شَاءَ اللَّهُ حَتَّى كَثُرَ الْغُرَبَاءُ مِمَّنْ يَدْخُلُ فِي الْأَسْلَامِ مِنْ أَهْلِ الْحَاجَةِ بِالْمَدِينَةِ وَصَاقَ بِهِمُ الْمَسْجِدَ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ أَنْ طَهَّرَ مَسْجِدَكَ وَأَخْرَجَ مِنَ الْمَسْجِدِ مَنْ يَرْقُدُ فِيهِ بِاللَّيْلِ وَ مَرَّ بِسَدِّ أَبْوَابٍ مَنْ كَانَ لَهُ فِي مَسْجِدِكَ بَابٌ إِلَّا بَابَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَمَسْكَنَ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ وَلَا يَمُرَنَّ فِيهِ جُنُبٌ وَلَا يَرْقُدُ فِيهِ غَرِيبٌ... ۳۴**

مردی بود از اهل یمامه به نام جویر که نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد تا از اسلام بهره ای بگیرد. [جویر] اسلام آورد و مسلمان خوبی شد و چون مردی کوتاه قد، بی چیز، نیازمند، برهنه و سیه چرده ای زشت رو بود، رسول خدا صلی الله علیه و آله او را به خاطر غربت و برهنگی اش به همراه خود برد و یک پیمانه غذا با ظرفی خرما به او داد و دو ردا بر او پوشانید و او را امر نمود که در مسجد بماند و شب در آنجا بخوابد. وی به خواست خدا مدتی در مسجد ماند تا اینکه غریبان نیازمندی که به اسلام می گرویدند، در شهر مدینه زیاد شدند و دیگر مسجد برایشان تنگ شد. آن گاه خدای عزوجل به پیامبرش صلی الله علیه و آله وحی نمود که مسجدت را پاکیزه کن و کسانی را که شب در مسجد می خوابند از آن بیرون کن و فرمان به بستن درهای [خانه های] کسانی بده که در مسجد تو دری دارند به جز در [خانه] علی و فاطمه علیهما السلام، و هیچ جنبی از آن نگذرد و غریبی در آن نخوابد...

• استفاده عمومی از سرویس بهداشتی مساجد

کمبود سرویسهای بهداشتی عمومی در اکثر شهرهای ایران به خصوص مناطق محروم، باعث شده است که سرویس های بهداشتی مساجد مورد استفاده عمومی قرار گیرد. این امر درباره مساجدی که در مراکز پر رفت و آمد قرار دارند، بیش تر نمایان است.

در این میان متولیان برخی از مساجد اقدام به بستن در سرویسهای بهداشتی در غیر اوقات نماز کرده اند. این عامل باعث شده است که افرادی که بعد از برگزاری نماز جماعت به مسجد می آیند نتوانند از این امکانات مسجد استفاده کنند. و بعضی دیگر از مساجد به علت بالا بودن هزینه های رسیدگی به اماکن، آن ها را رها کرده اند؛ به گونه ای که سرویسهای بهداشتی این مساجد وضع فجیعی پیدا کرده اند. و چهره زشت و زننده آن بر دیگر کارکردهای مسجد تأثیر گذاشته است. در اینجا دو سؤال مطرح است که باید بررسی شود: اولین مسئله اصل ساختن این سرویسهای بهداشتی در کنار مساجد است که آیا درست است یا نه؟ و دومین مسئله استفاده از این سرویسها به صورت عمومی است؛ یعنی بدون داشتن قصد طهارت و نماز خواندن در آن مسجد، آیا استفاده صحیح است یا نه؟

در جواب بخش اول می توان به حدیث زیر اشاره کرد:

محمد بن مسلم به روایت از امام باقر علیه السلام و یا امام صادق علیه السلام گفت: **وَأَمَّا جَعْلُ الْمَطَاهِرِ أَيْ مَحَلِّ تَطْهِيرِ الْحَدَثِ وَالْخَبَثِ عَلَى أَبْوَابِهَا فَقَدْ ذَكَرَ الْأَصْحَابُ اسْتِحْبَابَهُ...**؛ استحباب قرار دادن محل‌های تطهیر را بر در ورودی مساجد، اصحاب ذکر کرده اند.

استحباب ساخت سرویس بهداشتی در ورودی مساجد به خوبی از این حدیث استفاده می‌شود؛ ولی برای مشخص شدن اینکه آیا افرادی غیر از نماز گزاران هم می‌توانند از این سرویس‌ها استفاده کنند یا نه، باید به سراغ احادیث دیگر برویم؛ علی بن ابراهیم روایت می‌کند که: **خَرَجَ أَبُو حَنِيفَةَ مِنْ عِنْدِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ وَ أَبُو الْحَسَنِ مُوسَى عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَائِمًا وَ هُوَ غُلَامٌ فَقَالَ لَهُ أَبُو حَنِيفَةَ يَا غُلَامُ أَيْنَ يَصْعُقُ الْغَرِيبُ بِبَلَدِكُمْ فَقَالَ اجْتَنِبْ أَفْنِيَةَ الْمَسَاجِدِ وَ شُطُوطَ الْأَعْنَهَارِ وَ مَسَاقِطَ الثَّمَارِ وَ مَنَازِلَ النَّزَالِ وَ لَا تَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ...**؛ ۳۵

ابو حنیفه از نزد امام صادق علیه السلام خارج شد؛ در حالی که امام موسی کاظم علیه السلام کودکی بود بر جای ایستاده. ابو حنیفه به او گفت: ای کودک! در شهر شما فرد غریب کجا قضای حاجت به جا می‌آورد؟ گفت: [از قضای حاجت] در حیاط مسجدها و کنار جویهای آب و زیر درختان میوه دار و محل اطراق مسافران دوری کن و نیز رو به قبله مباش... ظاهر حدیث این مسئله را بیان می‌کند که حضرت استفاده از سرویس بهداشتی مسجد را برای ابو حنیفه که فقط قصد تخلی داشت، جایز ندانسته است. از آنجا که در دوران قدیم، محل‌های تخلی به صورت چاله‌هایی در گوشه حیاط بوده، به نظر می‌رسد منظور حضرت از حیاط مسجد همان سرویس‌های بهداشتی آن زمان بوده است.

• پناهگاه در موارد ضروری

از جمله کارکردهایی که مساجد بعضاً پیدا می‌کنند، مورد استفاده قرار گرفتن به عنوان پناهگاه و محل اسکان افراد بی‌سرنه در موقعیتهای اضطراری است، مانند اسکان آسیب دیدگان از زلزله، سیل و دیگر بلایای طبیعی. آیا به کارگیری مساجد در راستای این امر صحیح است؟

امام صادق علیه السلام از پدرشان نقل کرده اند که فرمود: **إِنَّ الزَّلَازِلَ وَ الْكُسُوفَيْنِ وَ الرِّيَّاحَ الْهَائِلَةَ مِنْ عِلَامَاتِ السَّاعَةِ فَإِذَا رَأَيْتُمْ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَتَذَكَّرُوا قِيَامَ الْقِيَامَةِ وَ أَفْزِعُوا إِلَى مَسَاجِدِكُمْ؛** ۳۶
به تحقیق که زلزله‌ها و خورشید گرفتگی و ماه گرفتگی و بادهای ترسناک همه از علائم روز قیامت هستند. پس هرگاه یکی از اینها را دیدید، روز قیامت را به یاد آورید و به مسجدهایتان پناه ببرید.

• اطعام در مراسم دینی

پذیرایی با غذا که بر حسب موضوع آن، خیرات یا ولیمه نامیده می‌شود، یکی از آداب اسلامی به شمار می‌رود. برگزاری این سنت‌های حسنه یکی از کارکردهایی است که امروزه مساجد پیدا کرده اند. این پذیرایی یا به خاطر مناسبت‌های مذهبی است و یا به خاطر خیراتی است که افراد برای امواتشان در نظر می‌گیرند. به همین منظور در بعضی از مساجد در کنار شبستان اصلی، سالی برای پذیرایی از میهمانان ساخته می‌شود؛ اما در بسیاری از مساجد برای پذیرایی همان شبستان اصلی مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای پی بردن به صحت این عمل، توجه شما را به دو حدیث زیر جلب می‌کنیم:

امام صادق علیه السلام از پدرش علیه السلام نقل کرده که: **أَنَّ الْمَسَاكِينَ كَانُوا يَبِيتُونَ فِي الْمَسْجِدِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فَأَقْطَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مَعَ الْمَسَاكِينَ الَّذِينَ فِي الْمَسْجِدِ ذَاتَ لَيْلَةٍ عِنْدَ الْمَنْبَرِ فِي بُرْمَةٍ... ۳۷**

مساکین در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله در مسجد بیتوته می کردند و یک شب پیامبر صلی الله علیه و آله با فقرایی که در مسجد بودند، نزدیک منبر در ظرفی غذا تناول فرمود...

أَوَّلَهُمْ أَبُو الْحَسَنِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى بَعْضِ وَلَدِهِ فَأَطْعَمَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ الْفَالُودَ جَاتِ فِي الْجِفَانِ فِي الْمَسَاجِدِ وَالْأَعَزَّةِ... ۳۸

امام موسی کاظم علیه السلام برای یکی از فرزنداناش ولیمه داد و اهالی مدینه را به مدت سه روز در مسجد و بازارها با فالوده اطعام کرد. همان طور که در این دو حدیث آمده است، پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه طاهرین علیهم السلام از مسجد برای پذیرایی شان استفاده کرده اند؛ ولی نکته حائز اهمیت این است که آن حضرات از اهالی مسجد پذیرایی می کردند، نه اینکه میهمانان خود را به داخل مسجد دعوت کنند و احتمالاً منتظر شوند که نمازگزاران از مسجد بیرون روند و بعد پذیرایی از میهمانان را آغاز کنند.

کارکرد اقتصادی

یکی دیگر از فعالیت‌هایی که امروزه در مساجد انجام می‌شود، تشکیل غرفه‌هایی برای فروش کالاهای فرهنگی است. ابوذر می‌گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله به من فرمود: **يَا أَبَا ذَرٍّ مَنْ أَجَابَ دَاعِيَ اللَّهِ وَ أَحْسَنَ عِمَارَةَ مَسَاجِدِ اللَّهِ كَانَ ثَوَابُهُ مِنَ اللَّهِ الْجَنَّةَ فَقُلْتُ يَا أَبِي وَ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ كَيْفَ يُعْمَرُ مَسَاجِدُ اللَّهِ قَالَ لَا تُرْفَعُ فِيهَا الْأَصْوَاتُ وَ لَا يُخَاضُ فِيهَا بِالْبَاطِلِ وَ لَا يُشْتَرَى فِيهَا وَ لَا يُبَاعُ... ۳۹**

ای اباذر! هرکسی که دعوت‌کننده الهی را اجابت و مساجد خدا را به نیکی آباد کند، پاداش او از جانب خداوند بهشت است. گفتم: پدر و مادرم به فدایت! ای رسول خدا! چگونه مساجد خدا آباد می‌شود؟ فرمود: در آن‌ها صدا بلند کرده نشود و در آن‌ها مشغول امور باطل نشوند و در آن‌ها خرید و فروش نشود... ۴۰

مسجد؛ محل بیت المال مسلمانان در گذشته

مسجد در صدر اسلام و سپس در زمان‌های بعد، مکانی برای حفظ خزانة مملکت اسلامی بود. در کتب تاریخ اسلامی، فراوان اشاره شده است به جایی در مسجد به نام «قبه بیت المال» که خلفا ثروت نقدی عمومی را که از طریق زکات و مالیات اسلامی و غنائم جنگی به دست می‌آمد، در آن جا جمع و حفظ می‌کردند.

تقی الدین المقریزی در کتاب خطط درباره مسجد جامعی که عمرو بن العاص در فسطاط مصر بنا کرد، می‌گوید: بیت المال مسلمانان در بالای فواره در مسجد جامع قرار داشت، که آن را اسامه بن زید تنوخی، متولی مصر در سال ۹۷۰ ق. بنا کرد. در آن زمان، امیر مصر عبدالملک بن رفاعه الفهمی بود.

ابن رسته، از علمای قرن سوم هجری، بیت المال مذکور را در کتاب الاعلاق النفسیه (ص ۱۱۶) توصیف کرده و گفته است: این مکان، شبیه قبه‌ای بود که دارای درهایی از آهن بود و در سمت جلوی منبر قرار داشت.

مسجد جامع ابن طولون، که در سال ۲۶۳ در قاهره ساخته شد، به دستور خود وی، پس از عشا قفل و بسته می شد؛ زیرا بیت‌المال در آن قرار داشت.

این مساله، که خزانه دولت یا بیت المال در مسجد جامع شهر نگه داری می شد، نشانگر ارتباط محکم بین مذهب و سیاست (به ویژه بخش اقتصادی) بود. بیش تر صاحب نظران معتقدند که این رسم از زمان های اول حکومت خلفا شروع شد؛ آن ها مسجد را محل امنی برای نگه داری ثروت ملی می دانستند.

ماهر می گوید: خزانه شهر دمشق برای مدتی در مسجد اموی نگه داری می شد. در فلسطین، خزانه هر شهر در مسجد جامع آن شهر نگه داری می شد. ۴۱

کارکرد روحی، روانی

اضطراب و نگرانی یکی از بزرگ ترین مشکلات زندگی انسان و آرامش یکی از گمشده های مهم بشر است که همواره در جستجوی آن بوده و هست و از آغاز زندگی برای یافتن آن تلاش کرده است.

قرآن کریم با جمله ای کوتاه و پرمغز، مطمئن ترین و نزدیک ترین راه را برای رسیدن به آرامش نشان داده و می فرماید: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (سوره رعد آیه ۲۸) «بدانید که با یاد خدا دلها آرام می گیرد.» همچنین می فرماید: «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ» (سوره فتح آیه ۴) «او کسی است که آرامش را در دل های مؤمنان نازل کرد تا ایمانی بر ایمانشان بیفزایند.»

امام صادق (ع) به مسلمانان سفارش می کنند که به هنگام رویارویی با مشکلات و اندوهِهای دنیوی، به نماز و مسجد پناه ببرند؛ چنانکه می فرماید: مَا يَمْنَعُ أَحَدَكُمْ إِذَا دَخَلَ عَلَيْهِ غَمٌّ مِنْ غُمُومِ الدُّنْيَا أَنْ يَتَوَضَّأَ ثُمَّ يَدْخُلَ الْمَسْجِدَ فَيَرْكَعَ رَكَعَتَيْنِ يَدْعُو اللَّهَ فِيهِمَا أَمَا سَمِعْتَ اللَّهَ يَقُولُ: «وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ» (طبرسی، ۱۳۷۲: ۲۱۷) هنگامی که اندوهی از اندوههای دنیا یکی از شما را فرا گرفت، چه می شود که وضو گرفته به مسجد داخل شود و دو رکعت، نماز بخواند و در آن دو رکعت، خدا را بخواند [و دعا کند]؛ مگر نشنیده ای که خدا می فرماید: و با صبر و نماز یاری جوید.

برخی از کارکردهای مسجد در یک نگاه:

پایگاه عبودیت، بندگی و وارستگی

- نماز جماعت
- تلاوت قرآن کریم
- اعتکاف
- خواندن نوافل
- دعا و مناجات

یاری رسانی اجتماعی

- رأی گیری

- حل معضلات اجتماعی
- اعلام و اطلاع‌رسانی
- حضور اجتماعی و مؤثر زنان

تأثیر فضای شهری

- مسجد مرکز ثقل فضای شهری
- تأثیرپذیری خانه‌های مسکونی از مساجد
- جهت دهی به ظواهر شهری

ایجاد وحدت

- وحدت در پذیرش مکان عبادت
- سیمای مسجد، وحدت در جاذبه
- مسجد و وحدت در چشم‌انداز معماری فضای زندگی
- مسجد و وحدت در رنگ و نمای ظاهری
- مسجد و وحدت و انسجام خانواده

کارکرد اقتصادی

- صندوق‌های قرض‌الحسنه
- صندوق‌های صدقات و کمک‌رسانی
- فروشگاه و مغازه و...

کارکرد خاص

- برگزاری مجلس ترحیم
- کمک به مستمندان
- محلی برای استراحت و خواب
- استفاده عمومی از سرویس بهداشتی مساجد
- پناهگاه در موارد ضروری
- سفره‌خانه برای مراسم ویژه

مرکز تصمیم‌گیری‌های سیاسی و حکومتی

دادگستری و مرجع حل و فصل دعاوی (قضایی)

مقر فرماندهی و بسیج نیروهای نظامی (جهادی، نظامی، امنیتی)

محل آموزش و تربیت

مجمع علمی و فرهنگی

امور تبلیغی و ترویجی

ارتباط بین ادیان (در سطح بین‌الملل)

انسجام ادواری هنر و معماری اسلامی

فصل سوم

فضای مجازی

فضای مجازی چیست؟

فضای مجازی در گذر تاریخ

یکی از اصلی ترین و بارزترین ویژگی های انسان، قابلیت تکامل یافتن است. وجود این قابلیت را با سطحی ترین نگاه به تاریخ زندگی بشر، و یا حتی بدون نگاه به تاریخ و فقط با درک دوره های مختلف زندگی یک انسان، از نوزادی و کودکی تا جوانی و سالمندی، می توان تشخیص داد. تکامل نه فقط در جنبه های ظاهری و مادی زندگی، که در جنبه های باطنی و معنوی نیز به وضوح قابل مشاهده است. ظهور خط و کتاب، قوانین اجتماعی و ایدئولوژی های مختلف از آن جمله اند. از زمانی که انسان متوجه محدودیت خود در زمینه های مختلف شده است، همیشه به دنبال پیدا کردن راهی برای بهبود و افزایش توانایی خود بوده است. راه حل انسان برای این مساله، تولید ابزار است.

انسان نخستین، ابزاری ساخت که بتواند حیوانات را شکار کند. بعد از مدتی با ابزار دیگری توانست حیوانات را از فاصله ای دورتر شکار کند. با کشف آتش، انسان ابزاری طبیعی برای گرمایش و روشنایی یافت. با استفاده از مصالح طبیعی، ساخت خانه برای حفاظت در برابر خطرات ممکن شد. با اطلاع از نحوه ی رویش گیاهان و بهره گیری از منابع طبیعی، امکان کشاورزی و تولید غذای کافی را پیدا کرد. حیوانات را اهلی کرد و از قدرت آنها برای تسهیل کارها بهره گرفت. با ابداع خط، به ابزاری ارتباطی برای انتقال دانش و احساسات دست یافت. آسیاب بادی ابزاری بود که امکان استفاده از نیروهای موجود در طبیعت را به انسان داد. با نیروی آب جاری، برق تولید کرد و با شیشه ابزاری ساخت که دوردست ها را بهتر ببیند. با اختراع ماشین های صنعتی گوناگون، امکان تولید گسترده و سریع محصولات را پیدا کرد. سپس بشر شروع به ساخت مواد مصنوعی کرد تا قابلیت هایی فراتر از طبیعت بدست آورد. توانست با اختراع خودرو، سریعتر و راحت تر جا به جا شود. کاهش منابع زمین، انسان را به فکر تسخیر فضا انداخت. رایانه به عنوان ابزاری محاسباتی و قابل برنامه ریزی، امکانات بی شماری در اختیار انسان گذاشت که مهمترین آن قابلیت ایجاد محیطی غیر مادی است.

مردم وقتی برای اولین بار با تلفن آشنا شدند، در حین استفاده از آن فریاد می زدند به گمان اینکه صدای آنها باید مستقیماً به فردی که کیلومترها از آنها دورتر بود می رسید، غافل از اینکه صدا با تبدیل به سیگنالهای الکتریکی این مسافت را طی می کند. اتفاقی مشابه به هنگام معرفی تلویزیون افتاد. مردم با وحشت به این جعبه ی جادویی نگاه می کردند و همه می پرسیدند که این آدمها و اشیاء چطور داخل این جعبه جا شده اند؟! الان همه می دانیم که «کسی» داخل تلویزیون نیست بلکه فقط امواج به تصویر تبدیل می شوند و تصویری غیر مادی درست می کند. اینترنت و فضای مجازی نیز ماهیتی مشابه همین مثالها دارد با این تفاوت که قابلیت های خیلی بیشتری در اختیار انسان می گذارد. اگر ما با تلفن فقط می توانیم صدای خودمان یا محیط خود را انتقال دهیم، و با تلویزیون فقط می توانیم صدا و تصویری که قبلاً ضبط شده است را ببینیم و بشنویم، در فضای مجازی می توانیم در کلاس درسی شرکت کنیم که هر دانشجوی آن در گوشه ای از دنیا نشسته است ولی به صورت مجازی از یک استاد می آموزد، کلاسی که اندازه ی آن نامحدود است و هر تعداد که بخواهند می توانند شرکت کنند چون کلاس مجازی است و محدودیت مکانی معنا ندارد. اگر بتوان محدودیت مادی را به طور کامل برطرف کرد، اختیار و توانایی انسان تا جایی گسترش می یابد که نه تنها می تواند وارد فضایی غیر مادی شود، که توانایی ایجاد دنیاهایی را خواهد داشت که در آنها همه چیز تحت کنترل اراده انسان است و چنین اراده ای خداگونه خواهد بود.

توانمندسازی نسل انسان به واسطه جهش ها

نکته ی بارز و ویژگی مشترکی که در این سیر در همه ی زمینه ها دیده می شود این است که هر ابزار جدیدی، انسان را توانمندتر می کند، محدودیت های او را کاهش می دهد و به طور کلی گستره اختیار انسان را افزایش می دهد. خواه مانند چرخ، مکانیکی باشد، خواه مانند آتش، طبیعی باشد، خواه مانند خط، ارتباطی باشد و خواه از جنس دانش و اطلاعات باشد. در سیر تکامل فناوری بشری که البته مسیری پیوسته است، می توان چند واقعه ی برجسته را به عنوان نقاط عطف در این سیر مشاهده کرد که از آنها به عنوان انقلاب یاد می شود. علت استفاده از واژه انقلاب، ایجاد تحولات گسترده در نحوه ی زندگی انسان هاست به گونه ای که در هر انقلاب، تقریباً تمام جنبه های زندگی انسان تحت تاثیر قرار می گیرد و تغییر می کند. البته هر تغییر بنیادین نیازمند زمان است و باید یک دوره گذار را طی کند. در نتیجه، این تغییرات تدریجی اتفاق می افتند اما می توان تفاوت های عمده یک دوره را با دوره ی دیگر تشخیص داد. انقلابهای مهم فناوری در طول تاریخ را می توان به صورت زیر مطرح کرد:

(۱) اولین انقلاب، انقلاب کشاورزی نام دارد که جرقه های آن حدود ۱۰ هزار سال قبل از میلاد زده شد. این انقلاب باعث شد که نحوه ی زندگی انسان از شکار و کوچ نشینی به یکجانشینی تبدیل شود. انسان توانست گیاهان و جانوران اهلی را در حجم وسیع پرورش بدهد. برای این کار ابزارهای متنوعی ساخت و در نتیجه قادر شد مواد طبیعی مانند فلزات را تاحدی به خدمت بگیرد. به تدریج تعاملات فرهنگی، زندگی اجتماعی، تجارت و حکومت نیز شکل گرفت.

(۲) انقلاب دوم، انقلاب صنعتی است که از اواخر قرن ۱۸ شروع شد. انقلاب صنعتی که از بریتانیا شروع شد، به عقیده ی برخی مورخان، بعد از کشف آتش و کشاورزی، مهمترین پدیده تاریخ بشریت است. همچنین برای علت شروع این انقلاب از بریتانیا دلایل مختلفی ذکر شده که از جمله ی آنها می توان به دو مورد شامل: مستعمرات زیاد بریتانیا و امکان واردات ارزان قیمت زغال سنگ و دیگر مواد اولیه از آنها، و ارتباطات اقتصادی گسترده به سبب موقعیت جغرافیایی و صنعت کشتیرانی توسعه یافته اشاره کرد. مهمترین وقایعی که در این دوره اتفاق افتاد از این قرارند:

- بهبود تولیدات کشاورزی با ابزارهای فلزی برای کاشت و برداشت در حجم بالا. این تغییرات با نام انقلاب کشاورزی بریتانیا شناخته می شود که چند دهه قبل از آغاز انقلاب صنعتی بود و به دلیل اینکه نیاز به کارگر را در کشاورزی کاهش داد، به نوعی زمینه را برای جذب نیروی کار به کارخانه ها در سالهای بعد مهیا کرد.
- اولین جرقه ی انقلاب صنعتی، به کارگیری دستگاه های بافندگی در صنعت منسوجات بود که با افزودن نیروی بخار شدت بیشتری گرفت. این ماشین ها جای بافنده های سنتی در روستاها را گرفت و باعث ایجاد اولین کارخانه ها شد.

- استفاده گسترده از نیروی بخار بجای انسان و حیوانات، افزایش بازدهی ماشین های بخار و همچنین تولید سامانه های تبدیل حرکت رفت و برگشتی به چرخشی (لنگ و پیستون) از مهمترین اقدامات در زمینه ی نیروی بخار بود که باعث شد از آن به صورت گسترده در کارخانه ها و حمل و نقل ریلی و دریایی استفاده شود.
- ساخت راه آهن و کانالهای آب و ساماندهی جاده ها برای انتقال سریعتر مواد اولیه و محصولات تولیدی.

- پیشرفتهای بسیاری در زمینه ی تولید انواع فلزات و مواد شیمیایی صورت گرفت. ابداع کوره ها و روشهای جدید استحصال فلزات باعث شد انواع مختلف چدن تولید شود و استحکام فلزات بالاتر برود. همچنین تولید سولفوریک اسید در حجم بالا، سیمان و شیشه ی نازک نیز از وقایع مهم است.
- اختراع ماشین تولید پیوسته ی کاغذ که باعث شد تولید روزنامه ها به سرعت گسترش پیدا کند.
- این وقایع صنعتی، تغییرات زیاد اجتماعی نیز ایجاد کرد. با رونق کارخانه های نساجی، هجوم مردم به شهرها آغاز شد. به دلیل ازدیاد نیروی کار، نرخ دستمزدها پایین بود و این باعث میشد که خانواده ها برای تامین معاش، کودکان را نیز به کاری مشغول کنند. این کار در برهه ای باعث شیوع بی سوادى شد. ازدیاد جمعیت شهرها، بی خانمانی بعضی کارگران را به دنبال داشت. با اینکه حجم تولیدات کشاورزی افزایش یافته بود، اما با پیشرفتهای پزشکی نرخ مرگ و میر کاهش یافت و جمعیت افزایش پیدا کرد. به دنبال تولید گسترده روزنامه ها، آگاهی های اجتماعی و سیاسی بیشتر شد و اتحادیه های کار شکل گرفت.

۳) انقلاب سوم، انقلاب اطلاعاتی نامیده می شود که حدود دهه ی ۱۹۵۰ میلادی با اختراع نسل اولیه ی رایانه ها شروع شد. از آنجایی که رایانه ها بر مبنای مدارهای منطقی دیجیتال کار می کنند، این تحول با نام انقلاب دیجیتال نیز شناخته می شود. در این دوره، اطلاعات به عنوان یک ارزش افزوده که قابل خرید و فروش است شناخته شد و استفاده از ابزارهای دیجیتال برای تولید، نگه داری و جابجایی اطلاعات رایج شد.

۴) انقلاب چهارم و حال حاضر، انقلاب مجازی است که از سال ۱۹۸۳ با برقراری اولین شبکه ی ارتباطی اینترنتی شروع شده است. با وجود تولید حجم وسیعی از اطلاعات و ایجاد شبکه ی زندگی جدید دیجیتالی، نیاز به ارتباطات دیجیتال نیز به وجود آمد. در واقع اینترنت به عنوان یک شبکه ی درهم تنیده اطلاعاتی برای ایجاد امکان انتقال گسترده اطلاعات ساخته شد.

دنیای مجازی

ظهور اینترنت

با ظهور اینترنت، پدیده ای به نام فضای مجازی شکل گرفت. فضای مجازی محیطی غیر فیزیکی متشکل از شبکه ای گسترده از ابزارهای دیجیتال است. هسته ی مرکزی فضای مجازی، حجم عظیمی از اطلاعات است که به صورت سیگنالهای الکتریکی در حال انتقال هستند. این اطلاعات هم از طریق امواج و هم خطوط زمینی منتقل می شوند. برای اینکه بتوانیم اطلاعاتی که انسان به صورت طبیعی درک می کند مانند صدا و تصویر را به صورت سیگنالهای دیجیتال در بیاوریم که به راحتی بتوان آنها را انتقال داد، نیاز به ابزارهایی مانند میکروفون و دوربین داریم که این تبدیل را انجام دهند. به این ابزارها «رابط» می گوئیم. این ابزارها در مرکز فضای مجازی با دنیای واقعی قرار دارند و درحقیقت دنیای واقعی ما را به دنیای مجازی مرتبط می کنند. اطلاعاتی که به این صورت وارد اینترنت می شوند مانند اثری از یک انسان هستند که تا

زمان رسیدن به مقصد و تبدیل دوباره به صدا و تصویر، برای ما قابل درک نیستند. اما همه ی اطلاعات موجود، انسانی نیستند.

وقتی از موتور جست و جوی گوگل استفاده می کنیم، در حال برقراری ارتباط با موجودی غیر انسان (ماشین) هستیم. گوگل در واقع یک نرم افزار است که بعضی از کارها مانند جمع آوری اطلاعات وبسایت ها، ذخیره کردن آن ها، دسته بندی و ... را به صورت خودکار انجام می دهد. در نتیجه در حال تولید اطلاعات است. وقتی شخصی به عنوان کاربر به وبسایت گوگل مراجعه می کند و عبارتی را جست و جو می کند، موتور جست و جو بر اساس اطلاعاتی که دارد، به کاربر پاسخ می دهد. این کار به صورت خودکار صورت می گیرد و درواقع این تعامل بین انسان و ماشین صورت گرفته است. بخش عظیمی از زندگی روزانه ی مردم جهان در فضای مجازی می گذرد. وقتی ایمیل ارسال می کنیم، اطلاعاتی را از محیط واقعی وارد فضای مجازی می کنیم که در رایانه ای ذخیره می شود. وقتی از گوگل استفاده می کنیم، سوابق جست و جوهای ما ثبت و ذخیره می شود. وقتی در اینترنت فیلمی می بینیم، اطلاعات ذخیره شده توسط شخص دیگری را استفاده کرده ایم. روز به روز حجم بیشتری از زندگی واقعی ما به فضای مجازی وابسته می شود. این روند شبیه اتفاقی است که برای دفترهای تلفن افتاد. زمانی بود که هر کسی دفتر تلفنی داشت که شماره ی افراد مرتبط را داخل آن می نوشت. با گسترش گوشی های موبایل و بیشتر شدن امکانات آنها، اطلاعات دفترهای تلفن (که اجسامی مادی بودند) وارد گوشی های موبایل و دنیای مجازی (که غیر مادی است) شد. هرچه اطلاعات بیشتری از زندگی واقعی وارد فضای مجازی بشود، تفکیک اینکه کدام قسمت از اطلاعات دریافتی ما واقعی و کدامیک مجازی است سخت تر می شود. برای مثال، تماشای تلویزیون بخشی از زندگی واقعی ما شده است در صورتیکه می دانیم تصاویر تلویزیون مجازی هستند. همین اتفاق برای فضای مجازی نیز در حال رخ دادن است.

مرزهای غیر قابل تشخیص

حال تصور کنید مرز فضای مجازی از دنیای واقعی قابل تشخیص نباشد. این اتفاق وقتی می افتد که ما به صورت همه جانبه از فضای مجازی استفاده کنیم. الان فقط تصویری می بینیم و صدایی می شنویم. اگر حواس دیگر ما شامل بویایی، چشایی و لامسه نیز بتوانند اطلاعات موجود در فضای مجازی را درک کنند، انسان به صورت همه جانبه وارد فضای مجازی شده است. در این حالت می توانیم بدون تکان خوردن از جای خود، به سرزمینی دیگر برویم، مناظر را ببینیم، با مردم گفت و گو کنیم، بوی غذاها را استشمام کنیم، مزه ی آن ها را بچشیم و سرمای هوا را حس کنیم. در این صورت مغز انسان دیگر نمی تواند بین اطلاعاتی که از فضای مجازی دریافت می کند و اطلاعات محیط واقعی زندگی، تفکیکی قائل شود. درست مثل اینکه از دنیای واقعی کنده شویم و فقط در محیط مجازی زندگی کنیم. وقتی بدانیم که انسان می تواند هر اطلاعاتی که بخواهد را در فضای مجازی تولید کند، و دیگر اینکه در این فضا وجود غیر مادی است، آن وقت مزیت این زندگی مجازی برای ما روشن می شود: زندگی و امکانات نامحدود. هر چیزی را که بتوان در تخیل آورد، می توان در فضای مجازی داشت. این گونه ی جدیدی از واقعیت است که به نام واقعیت مجازی شناخته می شود. واقعیت مجازی، غرق شدن کامل در این فضای ساختگی است بطوریکه تمام رابطهای حسی بدن از میان برداشته شوند و اطلاعات و احساسات مختلف، بصورت سیگنال های رایانش شده به انسان منتقل شود.

جریان فناوری امروز

شالوده فناوری در اصل همان مفهوم ابزار است، افزایش توانمندی ها و کاهش محدودیت ها. با نگاه به انقلاب های ذکر شده می بینیم که محور اصلی تغییرات، ابداع و توسعه فناوری بوده است. در واقع فناوری به عنوان پاسخی برای نیازهای انسان شناخته می شود. فناوری های نخستین عموماً برای حفظ بقای انسان و یا تسهیل آن ساخته می شدند اما وقتی فناوری در خدمت تولید قرار گرفت، اهمیت آن در سطح کلان بیش از نمایان شد. مثال بارز فناوری در خدمت تولید، انقلاب صنعتی است. به عنوان مثال در دوره ی انقلاب صنعتی، پس از معرفی نیروی بخار به بحث حمل و نقل، سرمایه گذاری های زیادی در ساخت کانال ها و جاده ها و راه آهن صورت گرفت، هزینه های حمل و نقل ۳۰٪ کمتر شد و حجم تجارت در دنیا در عرض کمتر از ۵۰ سال سه برابر شد. هر فناوری جدید، بر مبنای دانش موجود شکل می گرفت و خود بستری می شد برای تحقیقات بیشتر. در تولید هم هر فناوری نه تنها حجم و کیفیت تولید محصولات را بیشتر می کرد، بلکه خود به عنوان یک ابزار امکان صادر شدن داشت. تحولات فناوریها در این دوره، کل زندگی مردم را تحت تاثیر قرار داد و موجب شکل گیری روندهای اجتماعی گوناگونی شد. افزایش شهرنشینی و پیدایش اتحادیه ها از آن جمله اند. شاید بتوان بهبود اوضاع اقتصادی کشورها که با رشد چشمگیر تولید ناخالص داخلی صورت گرفت، اصلی ترین نمود توسعه ی فناوریها دانست.

نقش فلسفه و ریاضیات

به نظر محققین، آینده ی «فناوری» جهان را علوم کامپیوتر، فیزیک کوانتومی و علوم زیستی - پزشکی شکل خواهند داد. پایه هر سه این علوم فلسفه و ریاضیات است. رایانه به عنوان یک عنصر مهم ابزار و اطلاعات بشری، یک ماشین ریاضی محسوب می شود که می تواند پردازش های الکتریکی انجام دهد و با اطلاعات طبق الگوهای خاصی برخورد کند، الگوهایی که از کارهای لایبنتس سرچشمه می گیرد. بازسازی موضوعات تجربی به عنوان یکی از جذاب ترین کاربری های این ماشین، فرارسیدن زمانی را نوید می دهد که اطلاعات قابل دریافت از محیط و پردازش های مغز انسان، همگی به صورت کدها و الگوریتم های دیجیتال، در یک ماشین ریاضی مجتمع شوند، به حدی که تفکیک واقعیت از اطلاعات امکان پذیر نباشد.

اشخاصی که به ابزارهای درون حسی بسته شده اند به راستی در فضای کامپیوتری معلق مانده اند. آنها حصار بدن را ترک می کنند و در دنیای حواس دیجیتالی موجودیت می یابند. کامپیوتر - این ماشین ریاضیات - از یک الگوی دیجیتالی بهره می برد تا توده ای از مطالب تجربی را بازسازی کند، به طوری که آگاهی انسان می تواند در داده های تجربی از یکپارچگی ای بهره برد که قبل از پیدایش کامپیوترها امکان پذیر نبود. مفهوم صورت های (Forms) ایده آل، جذابیت یک رؤیای عالی را دارد. هم اکنون این رؤیا با حمایت ماتریس الکترونیکی، می تواند کوچکترین جزئیات وجود این جا و اکنون را تنمند سازد. توسط یک زیرساخت الکترونیکی، رؤیای صورت های (FORMS) کامل به رؤیای اطلاعات/در صورت بودگی (inFORMATION) تبدیل می شود. واقعیت با رد شدن از ماتریس کامپیوتر، تبدیل به الگوهایی از اطلاعات می شوند. در این هنگام واقعیت از اطلاعات تمایزناپذیر می شود.

پیش بینی روند آینده

با استفاده از یک نگاه کلی نگر، دو روند اصلی در جریان فناوری امروز قابل مشاهده است:

(۱) حرکت به سمت ساخت نمونه ای از انسان در دنیای واقعی

(۲) تلاش برای ورود انسان به فضای مجازی

روند اول از طریق علم رباتیک و یا کلونینگ در زیست شناسی پیگیری می شود و روند دوم از طریق علوم کامپیوتر و الکترونیک. با توجه به قوانین طبیعی حاکم بر دنیای واقعی، پیگیری روند اول با چالش هایی روبه روست که به آسانی قابل غلبه نیستند. اصلی ترین آنها مادی بودن دنیای واقعی است و محدودیت ذاتی ماده. اما در فضای مجازی، محیط ساخته دست انسان است و قوانین حاکم بر آن آن گونه است که انسان می خواهد.

رایانه به عنوان یک عنصر مهم ابزار و اطلاعات بشری، یک ماشین ریاضی محسوب می شود که می تواند پردازش های الکتریکی انجام دهد و با اطلاعات طبق الگوهای خاصی برخورد کند. از طرفی اطلاعات ورودی به مغز انسان (از طریق حواس پنجگانه) و خروجی از آن نیز سیگنالهایی الکتریکی هستند. در نتیجه می توان اطلاعات قابل دریافت از محیط و پردازش های مغز انسان را همگی به صورت الگوریتم های دیجیتال در یک ماشین ریاضی مجتمع کرد به طوری که تفکیک واقعیت از اطلاعات امکان پذیر نباشد.

فاکتورهای کلیدی اثرگذار

برای ساخت و آغاز به کار دنیای مجازی، ۵ فناوری-روند لازم است که عبارتند از:

شبیه سازی حواس انسان

حواس پنجگانه به عنوان کانالهای ورودی اطلاعاتی انسان شناخته می شوند. درواقع درک ما از جهان پیرامون خود از طریق اطلاعاتی است که حواس ما دریافت و به مغز انتقال می دهند. قاعدتا اگر بتوان اطلاعاتی شبیه به اطلاعات دریافتی حواس را به مغز انتقال داد، درک ما از محیط مجازی مشابه با محیط واقعی خواهد بود. بر این اساس مدتهاست که تحقیقات در زمینه ی شبیه سازی حواس انسان صورت می گیرد. از میان حواس پنجگانه، تا به حال شنوایی بیشترین و لامسه کمترین میزان پیشرفت در شبیه سازی را داشته اند.

شبیه سازی محیط

هم اکنون انسان در محیطهای واقعی مانند شهر یا طبیعت زندگی می کند. اما برای ایجاد یک زندگی مجازی، نیازمند محیطی مجازی نیز خواهد بود. این محیط می تواند شبیه به دنیای واقعی باشد و یا محیطی کاملاً خیالی مانند فیلم های علمی تخیلی باشد. برای درک این محیط مجازی می توان از مثال یک بازی کامپیوتری کمک گرفت. بازی های کامپیوتری امروزی نمونه ی ملموس و البته بسیار کوچکی از محیطهای مجازی آینده هستند.

ساخت یک بازی کامپیوتری که خود یک نرم افزار محسوب می شود، توسط مجموعه ای از نرم افزارهای دیگر (موتور بازی سازی) و زبان های برنامه نویسی انجام می شود. کار موتور بازی سازی این است که جزئیات و قوانین حاکم بر محیط بازی (فیزیک بازی) را به کمک زبان های برنامه نویسی، به دستورالعمل هایی (کُد) برای اجرا توسط

پردازشگر رایانه تبدیل کند. برای این کار، ابتدا باید محیط مورد نظر، مانند محیط شهری یا منظره، اشیاء و اجسام، شخصیت ها و به طور کلی هر چیزی که در بازی وجود دارد، توسط طراح یا گرافیکست طراحی شود. سپس با استفاده از موتور بازی، این محیط به صورت سه بعدی مدلسازی می شود. در این مرحله میزان جزئیات به کار رفته در مدلسازی تعیین می شود. هر چه یک جسم داخل محیط بازی، شکل پیچیده تر، نقش و نگار بیشتر، رنگ های متنوع تر، و در کل جزئیات بیشتری داشته باشد، حجم و پیچیدگی کُد تولید شده بیشتر می شود. جزئیات رایج دیگر شامل صداگذاری، نورپردازی، نحوه ی حرکت موجودات، قوانین حاکم بر محیط مانند وجود یا عدم وجود جاذبه (فیزیک بازی)، میزان و حالت تغییر شکل محیط بر اثر اتفاقات مختلف (تخریب پذیری) و.... می شود. در نهایت تمام این جزئیات، توسط موتور به کُد تبدیل می شود.

هم اکنون دانش برنامه نویسی کامپیوتر به حدی توسعه یافته است که بتواند دنیایی سه بعدی را شبیه به دنیای واقعی با جزئیات مناسب مدلسازی کند. اما خروجی نرم افزارها (کُد) باید پردازش شود تا محیط بازی به نمایش دربیاید. پردازش نرم افزار توسط سخت افزاری به نام پردازنده صورت می گیرد. پردازنده را می توان به عنوان مغز رایانه در نظر گرفت و در واقع مانند یک ماشین حساب خودکار و بسیار قوی عمل می کند که می تواند اطلاعات را از حافظه رایانه بخواند، محاسباتی انجام دهد و نتیجه را دوباره در حافظه ذخیره کند. برای پردازش کُد یک نرم افزار، پردازنده خط به خط کُد را می خواند، محاسبات لازم را انجام می دهد (محاسبات شامل مقایسه ی ریاضی نیز هست) و نتیجه را ذخیره می کند. در مثال بازی، بعد از اینکه کُد بازی توسط پردازنده پردازش شد، نتایج ذخیره شده به نمایشگر فرستاده می شوند و چیزی که ما به عنوان محیط بازی می بینیم، در واقع نتیجه محاسبات پردازنده است که جزئیات محیط مجازی بازی را «می سازد». هرچه محیط جزئیات بیشتری داشته باشد، قدرت پردازشی بالاتری نیاز است تا بتواند محاسبات را به سرعت انجام دهد و بازی بدون تاخیر اجرا شود. و این مشکلی است که در رابطه با شبیه سازی محیط دنیای مجازی وجود دارد: حجم عظیم کدهایی که باید پردازش شود تا دنیای مجازی ساخته شود و این به معنای نیاز به قدرت پردازشی بالایی است که هم اکنون وجود ندارد.

قدرت پردازشی

طبق پیش بینی ها، حداقل قدرت پردازشی لازم برای شبیه سازی محیطی که سطح مطلوبی از جزئیات را برای زندگی مجازی تامین کند، در مقیاس اگزافلاپ (EFLOPS) خواهد بود. («فلاپ» نام واحد اندازه گیری قدرت پردازشی رایانه هاست). بیشترین قدرت پردازشی ابررایانه ها هم اکنون ۹۰ پتافلاپ است، یعنی حدود ۹٪ حداقل قدرت موردنیاز، (یک اگزافلاپ، ۱۰۲۴ برابر یک پتافلاپ است) و بیشترین قدرت پردازشی لپتاپهای امروزی ۵۰۰ گیگافلاپ است که قوی ترین ابررایانه امروزی بیش از صد هزار برابر آن قدرت دارد. پیش بینی می شود تا سال ۲۰۲۵ حداقل قدرت پردازشی لازم محقق شود. همچنین قدرت پردازشی مغز انسان ۱۰۰ اگزافلاپ برآورد شده است که در همان سال ۲۰۲۵ محقق می شود. چنین قدرت پردازش عظیمی، مصرف انرژی بسیار بالایی نیز طلب می کند و شرایط نگهداری و راه اندازی خاصی نیاز دارد. برای حصول گسترده زندگی مجازی، باید این سطح از قدرت پردازشی به صورت تجاری در دسترس عموم قرار بگیرد. در حال حاضر قوی ترین ابررایانه موجود در ایران در دانشگاه امیرکبیر قرار دارد که قدرت آن ۴۲ ترافلاپ حدوداً معادل ۰٫۱٪ حداکثر قدرت موجود جهان است. البته

ابرایانه دانشگاه امیرکبیر قابلیت افزایش قدرت تا ۲ برابر مقدار کنونی را دارد. رده بعدی در ایران، ابررایانه ی مرکز شیخ بهایی دانشگاه صنعتی اصفهان با قدرت ۳۴ ترافلاپ است. برای تحقق زندگی مجازی، به فرض انجام شبیه سازی حواس و محیط و وجود قدرت پردازشی لازم، اشخاص باید بتوانند به این امکانات دسترسی پیدا کنند. این دسترسی نیازمند زیرساخت های ارتباطی گسترده و با کیفیت است.

شبکه و زیرساخت های ارتباطی

همانطور که گفته شد، زندگی مجازی در فضای مجازی محقق می شود و فضای مجازی محیطی غیرفیزیکی است. دسترسی به این محیط فقط از طریق شبکه ی ارتباطی گسترده ای میسر است که امکان انتقال سریع اطلاعات را داشته باشد، به آسانی در دسترس باشد، و قابلیت استفاده عمومی داشته باشد. تصور کنید یک دنیای مجازی با جزئیات عالی ساخته (پردازش) شده است، اما تعداد انگشت شماری از انسان ها می توانند در آن «زندگی» کنند. تا وقتی نتوان دسترسی عمومی به دنیای مجازی ایجاد کرد، جامعه ای مجازی شکل نمی گیرد و بدون جامعه، زندگی ناقص خواهد بود. در حال حاضر اینترنت تنها شبکه ای است که می تواند امکانات لازم برای ایجاد این دسترسی را فراهم کند. اما اینترنت خود یک شبکه ی دیجیتال است و برای استفاده از آن، وجود زیرساخت های ارتباطی لازم است.

انسان ها در دنیای واقعی، در تمام کره ی زمین پراکنده هستند. با اینکه فضای مجازی، محدود به مکان نیست، اما انسان های استفاده کننده از آن در مکان های مختلفی قرار دارند. در نتیجه باید راه دسترسی به فضای مجازی (که اینترنت است) در هر جایی از زمین که انسانی وجود دارد فراهم شود. علاوه بر ایجاد دسترسی، کیفیت دسترسی نیز اهمیت دارد. تصور کنید در زندگی واقعی، ناگهان همه چیز برای چند لحظه ناپدید شود، همه ی حواس انسان از کار بیافتد و زمان متوقف شود، و این حالت هر چند ثانیه یکبار تکرار شود. یا اینکه هر کار ساده ای که شخص انجام می دهد مثل راه رفتن یا صحبت کردن، همیشه با مدتی تاخیر رخ دهد و یا بعضی اوقات اصلاً انجام نشود! در چنین حالتی زندگی کردن مشقت بار اگر نه غیر ممکن خواهد بود. معادل این مثال ها در دنیای مجازی وقتی رخ می دهد که کیفیت اینترنت برای ارتباط مناسب نباشد. کیفیت شامل معیارهای مختلفی مانند نرخ انتقال اطلاعات بر ثانیه، میزان تاخیر در انتقال، میزان افت اطلاعات در فرآیند انتقال، و... است.

سالهاست که دولت ها و شرکت های ارائه دهنده اینترنت، برای مناطق پر جمعیت جهان، از خطوط زمینی، فیبر نوری، آنتن های رادیویی و امکانات متداول دیگر استفاده می کنند. برای مثال شرکت گوگل از سال ۲۰۱۱ در آمریکا پروژه ای به نام فیبر گوگل را اجرا می کند که از طریق آن، سرویس اینترنت ارزان با سرعت ۱ گیگابیت بر ثانیه ارائه می دهد. اخیراً شرکت های بزرگ فناوری در حال اجرای پروژه هایی هستند که امکان دسترسی گسترده تر و با کیفیت بالاتر را با هزینه ای پایین فراهم می کنند.

بافراگیری دسترسی به اینترنت با کیفیت، امکان ورود همه جانبه و گسترده به فضای مجازی فراهم می شود. دسترسی به این فضا از طریق اینترنت به عنوان بستر ارتباطی، و همچنین ابزارهای دیجیتال مانند رایانه و تلفن همراه صورت می گیرد. این ابزارها خود می توانند از بستر اینترنت برای ارتباط با دیگر ابزارهای دیجیتال، از تبلت ها و رایانه ها گرفته تا خودروها و حتی لوازم خانگی، استفاده کنند. به این ارتباط ماشین با ماشین، اینترنت اشیاء (Internet of Things) گفته می شود. با گسترش اینترنت و به تبع آن دنیای مجازی، تعاملات انسان با انسان، انسان با ماشین، و

ماشین با ماشین به حدی گسترده می شود که تشخیص واقعیت از اطلاعات ممکن نخواهد بود. در چنین حالتی دنیای مجازی برای زندگی مجازی محقق شده است.

هوش مصنوعی

هوش مصنوعی رقم زنده‌ی مرحله‌ی بعدی نفوذ گسترده‌ی رایانه در ساختارها و وظایفی است که قبلاً انسان آنها را متقبل بوده و احیاناً در نگاه برخی توسط ماشین غیرقابل حصول محسوب می شده‌اند. مرحله‌ی قبلی این "نفوذ گسترده" را احتمالاً می توان به آن بخش از فرآیند خودکارسازی تولیدات و خدمت رسانی ها (؛ خدمات الکترونیکی، خودپردازها و ...) نسبت داد که یا به حد قابل توجهی از "هوشمندی رایانه" نیاز نداشته یا به دلایلی به سطح کم نیاز - به هوش آن رفتار و خودکارسازی بسنده شده است. البته در موارد متعددی علت این بسنده کردن (به کم هوشی)، عدم الگوریتم ها و راهکارهای هوشمند مناسب - از نظر دقت و کارایی و منابع مورد نیاز - بوده است.

در دو دهه‌ی اخیر شاهد پیشرفت چشمگیر هوش مصنوعی بوده ایم؛ از ایجاد و گسترش الگوریتم های سطح پایین پردازش سیگنال موفق (؛ از جمله صوت، تصویر و ...؛ مثلاً برای یافتن شباهت یا تشخیص خواننده یا سبک آهنگ) گرفته تا موفقیت در بازی های مختلف (؛ مثلاً برنده شدن ابررایانه IBM موسوم به دیپ بلو در مقابل گری کاسپاروف در سال ۱۹۹۶ یا موفقیت در حل چکرز) تا الگوهای هوش جمعی و تکاملی تا الگوها و معماری های سطح بالاتر هوش (؛ به خصوص "یادگیری"). البته پایه های اولیه ی غالب الگوهای هوش مانند شبکه های عصبی مصنوعی قبلاً بنا نهاده شده بود ولی رفع کمبودهای متعدد کیفیت (؛ مثلاً امکان لایه بندی بیش تر و کاهش شدید مشکل بیش برآزش در شبکه های عصبی) و کارایی (؛ زمان اجرا، مصرف حافظه و ...؛ مثلاً از طریق موازی سازی بر پردازنده های گرافیک) کم کم صورت گرفته است مشخص است که این موفقیت تا حد زیادی مرهون بهبود قدرت رایانش رایانه ها نسبت به گذشته و همچنین ایجاد الگوهای رایانش جدید مانند رایانش عام منظوره بر پردازنده ی گرافیک بوده است اما برخی محققین پا پیش تر نهاده و مدعی شده اند که از اواسط قرن بیستم و مطرح شدن گسترده ی "عنوان" هوش مصنوعی تا کنون، تقریباً هیچ پیشرفتی در هوشمندی "سامانه هایی" که عنوان هوش مصنوعی به خود گرفته اند صورت نگرفته و تنها پیشرفت عملاً در قدرت رایانش و منابع در دسترس و همچنین درک "برنامه نویسان" این سامانه ها از مسائل بوده - است؛ عملاً این محققان و برنامه نویسان هستند که هوشمند هستند و نه سامانه ها. البته نمی توان حدی از هوشمندی را مثلاً در شبکه های عصبی همگشتی عمیق یا الگوهای یادگیری تقویتی انکار کرد ولی همچنان ادعای مذکور بسیار قابل توجه و شایان بررسی و "ارزیابی" است.

چشم انداز در افق ۱۰ ساله

همان طور که در نمودار بالا نشان داده شده است، انقلاب مجازی از سال ۱۹۸۳ با آغاز به کار اینترنت، شروع شده است. در این نمودار ما ۵ فناوری - روند که تکمیل آنها موجب فراهم آمدن دنیای مجازی می شود، را با محور افقی زمان و محور عمودی درصد پیشرفت آورده ایم. در وضعیت فعلی (سال ۲۰۱۵) میانگین تکامل ۵ حوزه فناوری حوالی ۲۰ درصد است. در ده سال آینده با پیشرفت و تکامل بیشتر این ابر حوزه ها، دنیای مجازی در آستانه سال ۲۰۲۵ به مرحله ظهور و واقعیت می رسد. این اتفاق وقتی می افتد که ما به صورت همه جانبه از فضای مجازی استفاده کنیم. الان فقط تصویری می بینیم

و صدایی می شنویم. اگر حواس دیگر ما شامل بویایی، چشایی و لامسه نیز بتوانند اطلاعات موجود در فضای مجازی را درک کنند، انسان به صورت همه جانبه وارد فضای مجازی شده است. این گونه ی جدیدی از واقعیت است که به نام واقعیت مجازی شناخته می شود. واقعیت مجازی، غرق شدن کامل در این فضای ساختگی است بطوریکه تمام رابطهای حسی بدن از میان برداشته شوند و اطلاعات و احساسات مختلف، بصورت سیگنال های رایانش شده به انسان منتقل شود. البته بایستی برای تکامل و پیشرفت تجاری تا میانه های دهه ۲۰۳۰ منتظر ماند.

فضای مجازی به عنوان پدیده ای نوظهور در زندگی بشر، محصول عملکرد شبکه جهانی اینترنت است که امکان گردآوری، تمرکز، جابه جایی، پردازش و کاربری اطلاعات را با استفاده از فناوری اطلاعات بین کاربران اینترنت و بازیگران فضای مجازی در سراسر جهان فراهم می کند.

شبکه جهانی اینترنت و محصول آن یعنی فضای مجازی مرحله جدیدی از تحول فناورانه و تولید علمی در زندگی بشر است که در امتداد سیر تکامل تمدن بشری قرار داشته و در هر دوره ساختار تمدنی و فرهنگی خاصی را شکل داده است که می توان از آن به انقلاب تمدنی به عنوان محصول ظهور الگوی علمی و فناورانه بشر در بستر تاریخ تکاملی وی یاد کرد. بر اساس مطالعات انجام شده و نظریات ابراز شده، تحولات اساسی در مسیر تاریخ تکامل اجتماعی و تمدنی بشر تاکنون از چهار مرحله یا موج و یا انقلاب تمدنی عبور کرده است:

موج اول؛ انقلاب کشاورزی، برای تأمین خوراک بشر

موج دوم؛ انقلاب صنعتی، برای تولید مواد، ابزار و تأمین رفاه و آسایش زندگی بشر

موج سوم؛ انقلاب اطلاعاتی که با اختراع رایانه، صنعت الکترونیک و فناوری اطلاعات و ارتباطات پدید آمد و در نتیجه به دیجیتالی شدن اطلاعات منجر شد.

و موج چهارم؛ انقلاب مجازی، که با گسترش شبکه جهانی اینترنت و فناوری اطلاعات به تولید فضای جدیدی برای زندگی و فعالیت بشر با عنوان فضای دوم و با ماهیت مجازی منجر شد. این جریان هم اکنون الگوی غالب در زندگی بشر است.

انقلاب اطلاعاتی

انقلاب اطلاعاتی و مجازی باعث تسهیل ارتباط افراد بشر و مبادله اطلاعات و نزدیک شدن آنها به یکدیگر می شود. به طوری که با افزایش سرعت حرکت پدیده ها و اطلاعات، فاصله های جغرافیایی برای انتقال اطلاعات و ارتباط افراد و کاربران با یکدیگر در مدت زمان بسیار کوتاه درنور دیده می شود و متغیرهای فضا و زمان علی رغم وجود داشتن، برای کاربران نامحسوس به نظر می رسد.

بشر امروزه در شکلی گسترده با انقلاب مجازی روبروست. به این معنی که شئونات و الگوهای زندگی و زیست و فعالیت بشر متأثر از فضای مجازی شده است و انسان ها، سازمان ها، شرکت ها، حکومت ها، زندگی بشر را به فضای مجازی منتقل کرده و نوعی الگوی مجازی در زندگی بشر در حال خلق شدن است. از این جریان می توان به شکل دهی مجدد و شتابان بنیادین مادی جامعه، در اثر فناوری اطلاعات تعبیر کرد.

در این میان، واقعیت حقیقی و واقعیت نمادین مرز مشترکی دارند که گذر از آن بواسطه ی رابط ها امکان پذیر است. رابط هایی که امکان تلفیق این دو واقعیت را فراهم می آورند، واقعیتی افزوده می سازند که نه کاملاً حقیقی است و نه

کاملاً مجازی. غرق شدن کامل در این فضای ساختگی بطوریکه تمام رابطهای حسی بدن از میان برداشته شوند و اطلاعات و احساسات مختلف، بصورت سیگنال های رایانش شده به انسان منتقل شود، واقعیت مجازی نام دارد.

لزوم ساخت شبکه های عظیم

مدیریت چنین سامانه ی بلندپروازانه ای متشکل از تعاملات مغزی پیچیده ی انسان ها و نیازهای پردازشی رایانه ها، لزوم ایجاد شبکه های عظیم کامپیوتری را یادآوری می کند. با گسترش شبکه های وب، کنترل تبادلات انسانی تا آنجا میسر می شود که اندیشه ها مانند سیگنال های الکتریکی مدیریت می شوند و امکان شبیه سازی حواس انسانی و از بین بردن جنبه ی فیزیکی آن ها کاملاً در دسترس خواهد بود. در چنین شبکه ی یکپارچه ای، امکان یادگیری و ورود اطلاعات به مغز انسان بصورت مستقیم، برای اولین بار ایجاد می شود. «فضای مجازی» یا «فضای سایبر» در تعریف برخی نویسندگان عبارت است از: مجموعه ای از ارتباطات درونی انسانها از طریق رایانه و وسایل مخابراتی، بدون در نظر گرفتن جغرافیای فیزیکی است. تعریف دیگری از فضای مجازی عبارت است از: محیط الکترونیکی واقعی، که ارتباطات انسانی به شیوه های سریع، فراتر از مرزهای جغرافیایی و یا ابزار خاص خود، زنده و مستقیم روی می دهد. برای درک بهتر فضای مجازی بهتر است که دو کلمه تشکیل دهنده آن یعنی «فضا» و «مجازی» را مورد بحث و بررسی قرار دهیم. به نظر می رسد که «فضا» در مقابل مکان حقیقی مورد استفاده قرار گرفته است و همانطور که قانون منطقی به این نکته اشاره دارد که، «تعرف الاشياء باضدادها» تصور مجاز نیز برای ما تصویری در مقابل مکان واقعی می باشد. لذا واژه «فضا» این معنا را متبادر می سازد که فضای مجازی پدیده ای فرامکانی می باشد. واژه «مجازی» نیز در مقابل مفاهیمی مانند امر حقیقی یا امر عینی یا واقعیت محسوس و... قرار می گیرد و اساساً مجاز چیزی می باشد که در برابر حقیقت قرار بگیرد. این فضا نیز از آن جهت مجازی است که محیط مادی و مکان خاصی را در واقعیت و در خارج از ذهن اشغال نکرده است و امری صرفاً ذهنی می باشد.

تا سال ۲۰۲۵

در حال حاضر از لحاظ نرم افزاری، محدودیتی برای شبیه سازی محیط و حواس انسان وجود ندارد. اما پردازش تمام اطلاعات و کدهای نرم افزاری محیط شبیه سازی شده، با ابررایانه های امروزی از لحاظ سخت افزاری ممکن نیست. با توجه به روند پیشرفت های صورت گرفته در حوزه پردازش کامپیوتری، پیش بینی می شود تا سال ۲۰۲۵ محدودیت های سخت افزاری از میان برداشته شوند و در آن صورت، با داشتن محیطهای شبیه سازی شده، اطلاعات حسی رایانش شده که مستقیماً به مغز می رسد، و سخت افزاری که بتواند این مجموعه اطلاعات را پردازش کند، واقعیت مجازی به وقوع می پیوندد.

در این حالت انسان وارد دنیای مجازی (کامپیوتر) و یا زندگی دوم می گردد.

آماري از کاربران فضای مجازی

بر اساس آخرین پژوهش انجام شده در مرکز فناوری اطلاعات و رسانه های دیجیتال وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در حال حاضر دست کم چهار میلیون ایرانی عضو یکی از شبکه های اجتماعی یا پیام رسان داخلی یا خارجی

هستند. همچنین چهار میلیون و پانصد هزار دانشجو در سراسر کشور تحصیل می‌کنند که ۷۲ درصد آنها عضو شبکه های اجتماعی اند و روزانه پنج تا نه ساعت از وقت خود را صرف فعالیت در شبکه های اجتماعی می‌کنند. همچنین، بر اساس پژوهش دیگری که بنیاد ملی بازی های رایانه ای انجام داده است، ایران ۲۳ میلیون گیمر دارد که هر یک به طور میانگین، روزانه ۷۹ دقیقه از وقت خود را صرف بازی های رایانه ای می‌کنند.

بر همین اساس، به نظر می‌رسد با گسترش استفاده از فناوری های نوین اطلاعاتی و ارتباطاتی، رفته رفته شاهد شکل گیری زیست بوم جدید جامعه ایرانی هستیم. فضای مجازی این روزها به واقعیتی تبدیل شده است که نه فقط زندگی نسل های جدید جامعه در آن جاری و ساری است، حتی به تعبیر دکتر سیدمحمد دادگران در کتاب «افکار عمومی و معیارهای سنجش آن» واپس ماندگان و جانسختان نیز به آن تن داده اند. بنابراین، ضرورت دارد تا بار دیگر خصوصیات ویژه این زیست بوم جدید بررسی شود و به یاد داشته باشیم فقط زمانی می‌توانیم از فرصت های فضای مجازی به نحو احسن استفاده کنیم که خصوصیات آن را به درستی بشناسیم.^۱

مؤلفه ها و ابزارهای فضای مجازی

فرستنده (مؤلف)

- سازمان ها و ادارات
- شرکت های مختلف (تبلیغاتی، آموزشی و...)
- دانشگاه ها و مدارس
- افراد (شخصی)
- شبکه های مختلف با کارکرد رسانه ای: شبکه های تلویزیونی و ماهواره ای، روزنامه و مجلات، وب سایت و وبلاگ و...

قالب (انتقال پیام)

- وسایل ارتباط جمعی (تلفن همراه، تبلت، رایانه)
- دسترسی به شبکه جهانی اینترنت (interconnected networks)
- برنامه های کاربردی پخش محتوا که خود شامل:

- اپلیکیشن
- بازی
- شبکه اجتماعی (تلگرام-اینستاگرام-تویتر-فیس بوک و...)
- نرم افزار کامپیوتری
- سایت و صفحات شخصی

محتوا (پیام)

گیرنده (مخاطب)

کارکردهای فضای مجازی

برای بررسی دقیق تر کارکردهای فضای مجازی، دو بخش فرصت‌ها و تهدیدها به صورت مجزا طبقه‌بندی و شناسایی خواهند شد.

فرصت‌ها

- (۱) جهانی و فرامرزی بودن
- (۲) دستیابی آسان به آخرین اطلاعات
- (۳) جذابیت و تنوع
- (۴) آزادی اطلاعات و ارتباطات
- (۵) کاهش هزینه‌های اقتصادی، اجتماعی و ...
- (۶) گسترش عدالت رسانه‌ای
- (۷) گسترش تعاملات و تبادل نظرها با سرعت بسیار بالا
- (۸) تبلیغ و توسعه ارزش‌های انسانی و اخلاقی در عرصه جهانی
- (۹) کارکرد تبلیغی و محتوایی
- (۱۰) توسعه مشارکت‌های اجتماعی
- (۱۱) شکل‌گیری و تقویت خرد جمعی
- (۱۲) تقویت روحیه انتقادی در جامعه

تهدید

- (۱) کاهش شدید روحیه‌ی مسئولیت‌پذیری
- (۲) کم‌رنگ شدن ارزش‌های متمدنی
- (۳) ضعیف اعتقادات و گسترش شبهات فکری
- (۴) رواج سطحی‌نگری فکری
- (۵) به خطر افتادن حقوق مادی و معنوی مؤلفین
- (۶) افسردگی و انزوا
- (۷) گسترش محصولات فرهنگی فرهنگ‌های منحط

جایگاه فضای مجازی در آینده پیش‌رو

این بخش از پروژه به صورت مستقیم از مجموعه مطالعاتی پژوهشکده فضای مجازی با عنوان رهنگاشت آینده فضای مجازی استخراج شده است.

پیش‌بینی رابطه فضای مجازی با زندگی واقعی

اینترنت، فضای مجازی یا جهان مجازی، دنیای جدید، پیچیده و نوظهوری است که پیوسته در حال تغییر و تحول سریع و وسیع می‌باشد و بسیار متفاوت از جهان واقعی است. شاید تا چند سال قبل، صحبت از «جهان» یا «زندگی» دوم در اینترنت، امری مبالغه‌آمیز می‌نمود ولی امروزه «جهان مجازی» و «زندگی مجازی» موضوعی بسیار بدیهی و پذیرفته شده است. اساس این شبکه گسترده، فناوری است. گراف نیست اگر اینترنت را فناوری دارای بیشترین تأثیر فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و ... بر همه ابعاد زندگی بشر و در همه سطوح روابط انسانی بدانیم.

با توجه به اهمیت این موضوع و ابعاد آن، پیش‌بینی آینده اینترنت، میزان گسترش آن در آینده، نحوه نفوذ و گسترش اینترنت و تأثیر آن بر زندگی انسان در آینده، موضوعی بسیار مهم و ضروری می‌نماید.

سناریوهای پیش‌رو

سناریوهای پیش‌روی گسترش و توسعه اینترنت، در افق ۱۴۰۴، کدام است؟ به منظور پاسخ به این پرسش، از روش سناریونویسی و مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای، مصاحبه و گروه کانونی استفاده شده است.

روش عمومی مورد استفاده در سناریونویسی به صورت ذیل بوده است:

- ابتدا وضعیت فعلی فضای مجازی در دنیا (و ایران) و نیز روندهای گذشته بررسی و مطالعه شده است.
 - سپس عوامل اصلی اثرگذار بر گسترش و توسعه اینترنت (روندها و پیشران‌ها) شناسایی شدند.
 - با شناسایی عدم قطعیت‌های بحرانی (مهمترین عوامل غیرقطعی مؤثر) آینده‌های ممکن پیش‌بینی و از ترکیب حالات مختلف سناریوها تولید گردیدند.
 - در نهایت فضای هر سناریو به صورت مفصل و در ابعاد گوناگون پیش‌بینی و شرح داده شد.
- به طور کلی سه عامل ذیل به عنوان عدم قطعیت‌های بحرانی شناسایی گردیدند:
۱. فناوری‌ها و زیرساخت دسترسی به اینترنت
 ۲. نیاز انسان‌ها و میزان اقبال جوامع به اینترنت
 ۳. سیاست‌های دولتی و میزان حمایت (یا مخالفت) دولت‌ها با گسترش اینترنت

۷ سناریوی پیش رو

در نتیجه ۷ سناریوی زیر تولید شده‌اند:

۱. سناریوی برق جدید:

در این سناریو از یک طرف حکومت حامی توسعه اینترنت است و از طرف دیگر فناوری‌ها توسعه یافته و رشد می‌کنند. مردم و عموم جامعه نیز به اینترنت و استفاده روزافزون از آن اقبال نشان می‌دهند.

لذا در این سناریو:

- ✓ شتاب بسیار سریع فناوری‌ها
- ❖ اینترنت با سرعت و سهولت بالا و قیمت پایین در همه جا در دسترس خواهد بود.
- ❖ همه ابعاد زندگی انسان، ابزارها و ... متصل به شبکه جهانی خواهد بود.
- ✓ اقبال بسیار زیاد جامعه به استفاده از فضای مجازی
- ❖ همه ابعاد زندگی درون شبکه تعریف خواهد شد.
- ❖ تصور زندگی بدون اینترنت برای مردم غیرممکن خواهد بود.
- ✓ حمایت حکومت‌ها از توسعه اینترنت و سرمایه‌گذاری قوی در فضای مجازی
- ❖ رابطه دولت – ملت کنونی در اینترنت بازتعریف خواهد شد.
- ❖ اینترنت ملی در بسیاری از کشورها گسترش خواهد یافت (اینترنت‌های ملی، منطقه‌ای و جهانی).
- ❖ شرکت‌های خدمات دهنده اینترنت، ابرغول‌های آینده خواهند بود که عمدتاً توسط حکومت‌ها مدیریت و کنترل خواهند گردید.

🚦 اینترنت در ۱۴۰۴ مشابه پدیده برق در ۱۳۹۴ خواهد بود زیرا:

- همه جا هست.
- دسترسی به آن آسان است.
- ارزان است.
- همگان از آن استفاده می‌کنند و به آن نیاز دارند.
- دولت از توسعه آن حمایت کرده و خودش زیرساخت‌ها را فراهم می‌کند.
- زندگی بر اساس آن شکل می‌گیرد.

۲. سناریوی موج موسیقی:

در این سناریو علیرغم توسعه روزافزون اینترنت، فناوری‌ها و استفاده مردم، حکومت رویکرد منفعل اتخاذ کرده و نسبت به آن اقدام ایجابی یا سلبی جدی صورت نمی‌دهد (همانند وضعیت کنونی موسیقی مجاز پاپ، که حکومت در برابر آن رویکرد منفعل اتخاذ نموده است).

لذا در این سناریو:

- ✓ انفعال حکومت‌ها در مقابل مقوله اینترنت
- ❖ اینترنت ملی توسعه نخواهد یافت.
- ❖ استفاده از اینترنت در حوزه‌های رسمی مانند آموزش و خدمات دولتی توسعه نخواهد یافت.
- ❖ رابطه دولت – ملت تضعیف خواهد شد.
- ❖ حکومت‌ها هیچ سهمی در ابرغول‌های شبکه محور جهان نخواهند داشت و تحت تأثیر آن‌ها خواهند بود.

- ✓ شتاب بسیار سریع فناوری‌ها (همانند سناریوی برق جدید)
- ❖ اینترنت آسان، ارزان و سریع در همه جا قابل دسترسی خواهد بود.
- ✓ اقبال حداکثری مردم به اینترنت و آسیب‌زا بودن آن (به دلیل نبود سواد رسانه‌ای)
- ❖ عمده حوزه‌های غیررسمی زندگی مردم (ارتباطات، سبک زندگی، فراغت و ...) در بستر اینترنت شکل خواهد گرفت.

- 🚩 اینترنت در ۱۴۰۴ مشابه پدیده موسیقی پاپ (در ایران) در ۱۳۹۴ خواهد بود زیرا:
- به سرعت در حوزه‌های گوناگون رشد می‌کند.
- مردم به شدت و در سطح وسیعی به آن علاقه نشان می‌دهند.
- در ظاهر پدیده بی‌خطری است و کلاً در رابطه با آن ادبیات نظری کافی تولید نمی‌شود.
- در گردنه‌های حساس (مانند فوت مرتضی پاشایی) ناگهان شوک وارد می‌شود، ولی کاری از پیش نمی‌برد.
- زیرساخت‌های توسعه (یا پیشگیری) فراهم نشده و رویکرد منفعل اتخاذ می‌شود.

۳. سناریوی بحران ماهواره:

در این سناریو حکومت با گسترش اینترنت مخالفت کرده و اهتمام خود را برای مقابله با آن به کار می‌گیرد ولی فناوری‌ها رشد کرده و مردم نیز (عمدتاً به صورت غیررسمی) از اینترنت استفاده می‌کنند.

لذا در این سناریو:

- ✓ مخالفت حکومت‌ها با توسعه اینترنت
- ❖ تحقیقات به حکومت‌ها اثبات خواهند کرد اینترنت زمینه جاسوسی، تهدیدات امنیتی، نفوذ فرهنگی، مشکلات اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی، نارضایتی‌های سیاسی و شورش را فراهم خواهد کرد.
- ❖ ابزارهای کنترلی حکومت کاهش یافته و صرفاً خواهد توانست مردم را بر حذر دارد.
- ✓ شتاب بسیار سریع فناوری‌ها

- ✓ اقبال نسبی مردم به اینترنت (به دلیل جذابیت‌های شبکه) علیرغم اخطارهای حکومت
- ❖ استفاده از اینترنت در حوزه‌های غیررسمی (سرگرمی) توسعه خواهد یافت.
- ❖ استفاده از اینترنت جنبه اعتراضی خواهد یافت (مانند استفاده از فیسبوک در حال حاضر).
- ❖ رابطه دولت-ملت را تضعیف خواهد شد.
- در بلند مدت، این سناریو، به سناریوی موج موسیقی منجر خواهد شد.
- ✚ اینترنت در ۱۴۰۴ مشابه پدیده ماهواره در ۱۳۹۴ خواهد بود زیرا:
 - از نظر رشد و توسعه، گسترش یافته است.
 - هر روز فناوری‌های جدیدی از آن ارائه می‌شود.
 - هر روز جذابیت‌های بیشتری به خدمات آن اضافه می‌شود.
 - مردم از آن استقبال و آن را در زندگی خود وارد می‌کنند.
 - حکومت با آن مخالف است و تلاش در کنترلش دارد.
 - حکومت توانایی اعمال کنترل بیرونی ندارد.
 - حکومت تلاش می‌کند از طریق فرهنگ سازی آن را کنترل نماید.

۴. سناریوی رسانه ملی:

در این سناریو حکومت حامی و توسعه‌دهنده اینترنت است. البته به این منظور سیاستگذاری کافی، آموزش سواد رسانه‌ای، توسعه زیرساخت و ... را فراهم می‌کند. بنابراین به دلیل آنکه حکومت پیش‌تاز توسعه اینترنت است، ورود مردم (به دلیل نیاز آن‌ها) و توسعه تکنولوژی (به دلیل حمایت دولت) امن و کنترل شده است.

لذا در این سناریو:

- ✓ حکومت‌ها، پیشگام و پیشران اصلی توسعه اینترنت
- ❖ حکومت خواهد فهمید در آینده چاره‌ای جز پذیرش اینترنت را نخواهد داشت، پس به صورت پیشگام ورود خواهد کرد.
- ❖ بستر اینترنت ملی، سیاستگذاری مورد نیاز، توسعه سواد رسانه‌ای و سایر زیرساخت‌ها توسط حکومت فراهم خواهد شد.
- ❖ حکومت‌ها پشته‌ها و صاحب اصلی ابرغول‌های اینترنتی خواهند بود.
- ❖ رابطه دولت-ملت همانند فضای حقیقی در فضای مجازی نیز باز تولید خواهد شد.
- ✓ ارائه فناوری‌ها به شکل بومی (به دلیل حمایت حکومت‌ها)
- ✓ ورود کم‌خطر و هوشمندانه مردم در فضای مجازی (به دلیل رشد سواد رسانه‌ای)
- در بلند مدت، این سناریو، به سناریوی برق جدید منجر خواهد شد.
- ✚ اینترنت در ۱۴۰۴ مشابه پدیده رسانه ملی در ۱۳۹۴ خواهد بود زیرا:
 - حکومت متولی اصلی توسعه زیرساخت‌های آن است.
 - در صورت امکان فناوری‌ها با حمایت حکومت تولید و در غیر اینصورت خریداری می‌شود.

- حکومت قادر به کنترل، هدایت و توسعه هدفمند آن است.
- در خصوص روش استفاده آن توسط حکومت آگاهی بخشی عمومی صورت می پذیرد.
- مردم به صورت ایمن با آن مواجه شده و آن را استفاده می کنند.
- کمترین سطح آسیب و تهدید را برای حکومت و مردم دارد.

۵. سناریوی بحران آب:

در این سناریو علیرغم آنکه نیاز به اینترنت گسترش یافته و تقاضای عمومی و رسمی و زیرساخت ها برای آن افزایش می یابد، ولی فناوری ها نمی توانند توسعه یابند. در واقع به دلیل عدم توسعه فناوری، عرضه متناسب تقاضا نبوده و لذا مردم و دولت در استفاده از اینترنت ناراضی اند.

لذا در این سناریو:

- ✓ عدم توانایی فناوری ها برای پیشرفت با سرعت مورد انتظار
- ❖ دسترسی به اینترنت و شبکه پرسرعت و آسان، ارزان و برای همگان ممکن نخواهد بود.
- ✓ وابستگی بسیار زیاد مردم به اینترنت
- ❖ نیاز و تقاضای مردم به اینترنت بسیار بالا خواهد بود ولیکن به دلیل عدم توسعه فناوری ها، عرضه به میزان تقاضا نخواهد بود.
- ❖ نارضایتی نسبی نسبت به وضعیت اینترنت (هم در دولت ها و ملت ها) ایجاد خواهد شد.
- ✓ بنا شدن بستر دولت ها بر پایه اینترنت
- ❖ به دلیل نیاز، بودجه های تحقیقاتی زیادی صرف رشد تکنولوژی خواهد شد.
- ❖ حکومت و دولت به دنبال راه حل سوم (فناوری دیگری به جز اینترنت) خواهند بود.

□ این سناریو در بلند مدت به سناریوی نفت خام منجر خواهد شد.

✚ اینترنت در ۱۴۰۴ مشابه پدیده بحران آب در ۱۳۹۴ خواهد بود زیرا:

- مردم و دولت به استفاده از آن علاقه و نیاز دارند، لذا تقاضا بالا است.
- به دلایل مختلف، عرضه متناسب با تقاضا نیست و با بحران مواجهیم.
- حکومت در تلاش برای توزیع مناسب آن بر اساس اولویت هاست.
- حکومت تلاش و بودجه زیادی صرف توسعه عرضه آن می کند.
- هیچ چشم انداز روشنی برای آینده استفاده از آن وجود ندارد.

۶. سناریوی نفت خام:

در این سناریو مردم خودکنترلی کرده و از سوی دیگر عرضه اینترنت (توسعه فناوری ها) به شدت با محدودیت مواجه می شود. لذا نیاز مردم (استفاده های غیررسمی) کاهش یافته و عموم استفاده از اینترنت در زیرساخت های دولتی و اداری است.

لذا در این سناریو:

- ✓ خودکنترلی مردم
- ❖ به علت مواردی مانند ایجاد بیماری‌های جدید ناشی از شبکه‌ها، اختلال در سبک زندگی، عدم انطباق شبکه با فطرت انسانی و ... خواهد بود.
- ❖ مردم اینترنت را تا حد زیادی کنار گذاشته، به زندگی حقیقی باز خواهند گشت.
- ✓ تلاش حکومت‌ها برای جذب مردم به سمت اینترنت (با سیاست‌های تشویقی)
- ❖ عمده استفاده از اینترنت به صورت رسمی، در شبکه‌های دولتی خواهد بود.
- ✓ رشد فناوری‌ها با سرعت کمتر (به دلیل عدم رشد تقاضا)
- در بلند مدت، این سناریو، به سناریوی رادیو دوج منجر خواهد شد.
- ✚ اینترنت در ۱۴۰۴ مشابه پدیده نفت خام در ۱۳۹۴ خواهد بود زیرا:
- بسیاری از زیرساخت‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و ... بر آن بنا شده است.
- مردم ارتباط و استفاده حداکثری نسبت به آن ندارند.
- مردم صرفاً در موارد ضروری (مانند بنزین) از آن استفاده می‌کنند.
- حکومت‌ها و دولت‌ها به شدت به آن نیازمند بوده و تمام توان خود را برای توسعه آن به کار می‌بندند.
- حکومت در تلاش خواهد بود مردم را به استفاده صحیح از آن تشویق کرده، بودجه‌های گوناگون را در راه توسعه آن به کار خواهد گرفت.

۷. سناریوی رادیو دوج:

در این سناریو استفاده‌های رسمی و غیررسمی از اینترنت رویه منفی پیدا کرده و در نتیجه تحقیقات فناوری نیز در این حوزه کاهش می‌یابد. لذا در بلند مدت، با پدیده جدید (شبکه‌های جدید) و یا بازگشت به عصر قبل از اینترنت مواجه می‌شویم؛ به عبارت دیگر اینترنت، یک فناوری منسوخ است.

در این سناریو:

- ✓ دست زدن مردم به خودکنترلی در حوزه اینترنت و توسعه آن
- ✓ حداقلی شدن استفاده از اینترنت در دولت‌ها و تغییر زیرساخت‌ها به سمت فناوری دیگر
- ✓ عدم رشد فناوری‌ها (به دلیل عدم تقاضا)
- ❖ در این سناریو، الزاماً با کنار گذاشته شدن اینترنت، بازگشت نخواهیم داشت، بلکه بازگشت به عصر پیش از اینترنت صرفاً یکی از حالات ممکن خواهد بود. نکته مهم آنکه بازگشت به عصر پیش از اینترنت، حداقل ۳ دهه زمان خواهد برد.
- ✚ اینترنت در ۱۴۰۴ مشابه پدیده رادیو دو موج در ۱۳۹۴ خواهد بود زیرا:
- به طور کلی یک فناوری منسوخ و قدیمی است.
- هنوز بخش‌هایی از جامعه از آن استفاده می‌کنند.
- مردم و دولت آن را تا حد زیادی کنار گذاشته، به سمت استفاده از فناوری‌های جدیدتر می‌روند.
- تحقیقات در این حوزه متوقف می‌شود.

عوامل مؤثر بر توسعه فضای مجازی

۱. افزایش تجزیه‌طلبی:

تجزیه‌طلبی به معنای جدایی خواهی از یک کشور یا نظام سیاسی است. ممکن است دلایل تجزیه‌طلبان از جنس سیاسی، فرهنگی، اقتصادی یا ... باشد. تجزیه‌طلبی در نوع ضعیف‌تر آن، گروه‌های شبه‌پانیست، قومیت‌گراها و جریانات خرده فرهنگ محور (به صورت افراطی) هستند. این جریانات به دلیل تقویت هویت‌های قومی یا گروهی در مقابل هویت ملی، به جدایی از نظام سیاسی روی خواهند آورد.

شرط مهم در این جریانات، شکل و نحوه ارتباط‌گیری و تقویت هویت گروهی خاص است. یعنی هر چه گروه بتواند هویت خود را بیشتر توسعه دهد، قدرت بیشتری خواهد یافت.

در حال حاضر موارد زیادی از تجزیه‌طلبی‌ها در جهان قابل مشاهده است. برخی از این موارد قدیمی‌تر هستند و برخی به تازگی اعلام وجود کرده‌اند.

بعضی از موارد معاصر تجزیه‌طلبی عبارتند از:

- ایالات متحده آمریکا: جمهوری تگزاس (نوین)، جمهوری کسکدیا (متشکل از قسمت‌هایی از غرب آمریکا و کانادا)، حرکت استقلال و خودمختاری هاوایی، حزب استقلال‌طلبان آلاسکا، جمهوری ورمونت دوم، لیگ جنوب (متشکل از بقایایی جبهه ایالات مؤتلفه آمریکا).
- اسپانیا: کاتالونیا و باسک.
- ایتالیا: سیسیل، پادانیا، واله دائوستا، لمباردی، اینسوبریا، ترنتینو، تیرول جنوبی، ونتو، ایتالیای جنوبی، ساردنی، لیگوریا، فریولی ونتزیا جولیا.
- ایران: تجزیه‌طلبان کردستان، تجزیه‌طلبان آذربایجان، تجزیه‌طلبان خوزستان، تجزیه‌طلبان بلوچستان.
- ...

۲. افزایش قدرت و تعداد گروه‌های تروریستی:

امروزه گروه‌های تروریستی، شبه‌تروریستی و یا تروریسم رسمی بسیار گسترش یافته‌اند. از سوی دیگر قدرت این گروه‌ها نیز به شدت رو به فزونی است. به گونه‌ای که شاید بتوان گفت این گروه‌ها یکی از اصلی‌ترین بازیگران بین‌المللی هستند. گروه‌های تروریستی، عموماً فرد، افراد یا گروه‌هایی هستند که به دنبال انجام عملیات مخرب و خرابکارانه در مقابل سایر بازیگران بین‌المللی و در خارج از قواعد و چارچوب‌های بین‌المللی هستند و عموماً ایجاد رعب و وحشت را در دستور کار خود قرار می‌دهند.

این گروه‌ها در شکل سنتی خود، عموماً نظامی یا شبه‌نظامی بوده‌اند. مواردی مانند:

- داعش
- جبهه النصره
- القاعدة
- جندالله
- کومله

- حزب کارگران کردستان (پ ک ک)
- حزب حیات آزاد کردستان (پژاک)
- ...

در حالی که امروزه شکل نوین این گروه‌ها (یا حداقل شکل نوین فعالیت این گروه‌ها) در بستر فضای مجازی بسیار گسترش یافته و می‌توان آن را مدل نوین فعالیت آن‌ها دانست. لذا بایستی منتظر شکل‌ها، مدل‌ها و روش‌های جدید عملیات تروریستی از سوی این گروه‌ها در حوزه فضای مجازی باشیم.

۳. افزایش سازمان‌های غیردولتی:

سازمان غیردولتی یا مردم نهاد به سازمانی اشاره می‌کند که مستقیماً بخشی از ساختار دولت محسوب نمی‌شود اما نقش بسیار مهمی به عنوان واسطه بین مردم و حاکمیت و حتی خود جامعه ایفا می‌کند. سازمان‌های مردم نهاد برای رسیدن به اهداف گوناگونی فعالیت می‌کنند و معمولاً در جهت پیشبرد اهداف سیاسی یا اجتماعی اعضا در حرکت هستند. سازمان‌های مردم نهاد، امروزه به یکی از بازیگران اصلی حوزه ملی یا بین‌المللی بدل شده‌اند. برخی از اهداف این سازمان‌ها عبارتند از:

- بهبود وضعیت محیط زیست
- تشویق مردم و گروه‌ها به رعایت حقوق بشر
- بالا بردن سطح رفاه اقشار محروم و آسیب‌پذیر
- ایفای نقش حمایتی از دولت درون جامعه به صورت غیر مستقیم (تخلیه فشار اجتماعی)
- ...

برای سازمان‌های مردم‌نهاد شش ویژگی ذکر می‌شود:

- رسمی بودن
- غیردولتی بودن
- غیرانتفاعی بودن
- مستقل بودن
- داوطلبانه بودن
- همگانی بودن

در حال حاضر در جهان حدود ۴۰۰۰۰ سازمان مردم‌نهاد بین‌المللی وجود دارد. تعداد سازمان‌های مردم‌نهاد در سطح ملی درون کشورها بسیار بیشتر از این تعداد است، به عنوان مثال در هند بین ۱ تا ۲ میلیون سازمان مردم‌نهاد وجود دارد و روسیه دارای حدود ۲۷۷۰۰۰ سازمان مردم‌نهاد است.

۴. افزایش منازعات مذهبی و افراطی‌گری‌ها:

منازعه و افراطی‌گری مبتنی بر مذاهب، تاریخچه‌ای دیرین به قدمت تاریخ بشری دارد و عموماً جریان‌های افراطی در مذاهب گوناگون وجود داشته‌اند. (به تعبیر مقام معظم رهبری، اهل سنت آمریکایی و شیعه انگلیسی) بنابراین به دلیل افراط پیروان یک گروه مذهبی بر سر اعتقادات خود، شاهد درگیری و برخوردهای بعضاً خشن خواهیم بود. نمونه‌هایی از این منازعات (که صرفاً یک طرف آنها مسلمانان هستند) عبارتند از:

- منازعات مذهبی بین مسلمانان و بوداییان در میانمار
- منازعات مذهبی بین مسلمانان و مسیحیان در نیجریه
- منازعات مذهبی مسلمانان و هندوها در هند
- منازعات مذهبی بین مسلمانان و مسیحیان در بوسنی
- و ...

این منازعات، اگر در بین سایر ادیان و مذاهب هم رصد گردد تعدادی بسیار زیاد دارد. ضمن اینکه جریان‌ات نژاد پرستی همچون اسرائیل نیز شکل دیگری از این منازعات را پدید می‌آورند.

۵. افزایش گروه‌های قومیت‌گرا:

قوم گروهی از انسان‌هاست که اعضای آن دارای ویژگی‌های نیایی و اصل و نسبی یکسان یا مشترک هستند. گروه‌های قومی اغلب دارای مشترکات فرهنگی، زبانی، مذهبی و ... هستند که ممکن است به آبا و اجدادشان برگردد و یا بر اساس عوامل دیگری به وجود آمده باشد. اقوام گوناگون خرده فرهنگ‌های گوناگون دارند که همگی در کنار هم می‌توانند یک تنوع و گوناگونی فرهنگی را در هر جامعه ای ایجاد نمایند.

در حالت عادی، گروه‌های قومی و اقوام در کنار یکدیگر درون یک کشور و ملت زندگی می‌کنند در حالیکه برخی افراد فرصت طلب با استفاده از این هویت قومی، تلاش برای ایجاد انشعاب و سوء استفاده از این محرک می‌نمایند. در نتیجه شاهد گروه‌های قومیت‌گرا خواهیم بود (که از جدایی طلبان کمرنگ تر هستند) ولیکن تاکید ایشان بر هویت قومی بسیار بیشتر از هویت ملی و سایر ابعاد هویتی است. برخی از گروه‌های قومیت‌گرایی ایران عبارتند از: پان‌ترک‌ها، پان‌کردها و ... در جهان نیز مواردی از قومیت‌گرایی مانند یهودیان در اسرائیل، سفیدپوستان در ایالات متحده آمریکا و ... وجود دارد.

۶. تغییر در روابط دولت - ملت:

دولت و ملت دو مفهوم مکمل یکدیگر در ادبیات علوم سیاسی هستند. نظریات گوناگون علوم سیاسی نیز به شکل سنتی عموماً به دنبال تعیین نسبت جایگاه دولت - ملت بوده‌اند. به شکل سنتی، ملت‌ها واجد هویت ملی هستند. این هویت ملی می‌تواند ملت‌ها را در کنار یکدیگر نگاه داشته و علیرغم تفاوت‌های فرهنگی هویتی و ... در یک گروه و در یک کل حفظ نماید. در این جا است که مفهوم هویت ملی مطرح می‌شود. هویت ملی را می‌توان اصلی‌ترین عامل وحدت و کنار هم قراردهنده ملت دانست.

از سوی دیگر، نقش دولت‌ها در چنین نظام سنتی بسیار پررنگ خواهد بود (هر چند نظریات گوناگون کلاسیک، سطوح گوناگونی از نقش و کارکرد را برای دولت‌ها قائل بوده اند). هیچ کس شکی نداشت که دولت اصلی‌ترین قدرت درون یک کشور است.

ولیکن به نظر می‌رسد این ادبیات در حال تغییر است:

- از یک سو مفهوم هویت ملی در حال کمرنگ شدن است، تغییر یافته و شکل مفهومی جدیدی به خود می‌گیرد. این هویت قدرت محرکه و نیروی پیشران خود را از دست داده یا در حال از دست دادن است. تعلقات و روابط فراملی به شدت گسترش یافته و به یک عامل مهم و اساسی بدل شده است.
 - از سوی دیگر نقش و کنترل دولت‌ها در مدیریت جامعه کمرنگ شده و در حال کاهش است. امروز دیگر دولت‌ها نمیتوانند بر همه ابعاد زندگی بشر کنترل و احاطه داشته باشند. بسیاری از حوزه‌های فردی و اجتماعی از سیطره مدیریت دولت‌ها و کنترل یا رصد ایشان خارج است.
 - همچنین مفهوم قدرت و توان بازیگران تغییر کرده است. اگر قدرت بازیگران در گذشته مبتنی بر میزان نفرات، حضور دولت و پشتیبان و ... بود امروزه این ادبیات نیز در حال تغییر و تحول است.
- و نکته مهم آنکه، نقش اصلی را در این تغییرات، فضای مجازی ایفا می‌نماید.

۷. کاهش حاکمیت دولت‌ها:

اصولاً حاکمیت بر دو نوع است:

- حاکمیت دولت (حاکمیت برونی)
- حاکمیت در دولت (حاکمیت درونی)

حاکمیت دولت مشخص‌کننده شخصیت متمایز حقوقی و سیاسی دولت و استقلال آن در ارتباط با سایر دولت‌هاست. این حاکمیت به معنای نفی هرگونه وابستگی به دولت‌های خارجی با نفی تبعیت از آنهاست. حاکمیت در دولت مؤید برتری قدرت یک دولت نسبت به اعضای جامعه نظیر فرد، گروه، تقسیمات سرزمینی و ... است. در هر دو حالت آخرین کلام متعلق به دولت است و اراده آن بر کلیه اراده‌های موجود غلبه دارد.

به مرور زمان به دلیل افزایش سرعت و امکانات اینترنت امکان نظارت بر رسانه‌ها و کنترل ارتباطات دشوارتر شده است و همه این عوامل به کاهش قدرت دولت‌ها انجامیده است. در دنیای جدید هر پیغامی به راحتی منتشر و فراگیر می‌شود، در این زمینه می‌توان به نقش شبکه‌های اجتماعی در شکل‌گیری و گسترش شورش‌هایی مانند فتنه سال ۸۸ یا نقش رسانه‌ها در گسترش بیداری اسلامی، یا جریانات اعتراضی وال استریت اشاره نمود.

از سوی دیگر به نظر می‌رسد به طور کلی دولت، هم به عنوان بازیگر بین‌المللی و هم به عنوان یک بازیگر داخلی کم‌اثر، با نقش کمرنگ‌تر و توان، قدرت و مرکزیت رو به کاهش است.

۸. افزایش قدرت رسانه‌ها:

رسانه به هر نوع ابزار انتقال پیام گفته می‌شود که در گذشته شکل‌های سنتی، کند و دو سویه داشته است ولی امروزه بسیار سریع، متنوع، چند سویه و غیرقابل کنترل شده‌اند. به گونه‌ای که بعضاً از عبارتهایی چون امپریالیسم رسانه‌ای، یا قدرت رسانه‌ها (فراتر از قدرت گروه‌ها و کشورها) سخن گفته می‌شود.

در حقیقت می‌توان اینگونه گفت که رسانه‌ها تلاش دارند خود را به مهمترین ابزار کنترل بشر، مدیریت رفتارهای فردی و جمعی و ساخت شخصیت، هویت و زندگی انسان‌ها تبدیل نمایند.

با این تفصیل، شاهد انواع رسانه‌ها در اشکال رسمی، غیر رسمی یا صوتی، تصویری، متنی و منطق‌های گوناگون یک سویه، دو سویه، چندسویه هستیم. شاید گراف نباشد اگر بگوییم امروز هیچ خبر و هیچ گزاره‌ای قابل پنهان کردن از چشم رسانه‌ها نیست، یا بعبارت دیگر، اگر خبری به رسانه‌ای درز پیدا کند، در کمتر از چند دقیقه در تمام دنیا منتشر و همگان از آن مطلع خواهند شد.

بنابراین منطق و ابزار و سرعت ارتباطات امروزه به شدت تغییر یافته است و اطلاع‌گیری از منابع اطلاعاتی بسیار سهل‌الوصولتر شده است.

افزایش حضور و قدرت رسانه‌ها در زندگی مردم باعث شده است قدرت درک و تحلیل وقایع از آن‌ها گرفته شود و صرفاً به عنوان یک مصرف‌کننده مشتری رسانه‌ها باشند. در این شرایط نقش آفرین اصلی در فرهنگ‌سازی و جریان‌سازی رسانه‌ها هستند و به دلیل اعتماد مردم به دریافت اطلاعات و تحلیل، به راحتی به زندگی آن‌ها خط‌دهی می‌کنند.

۹. چندقطبی شدن جهان:

پس از جنگ جهانی دوم، جهان به دو قطب اصلی شرق و غرب تبدیل شد که نماینده بلوک غرب آمریکا و نماینده بلوک شرق نیز شوروی بود. ولیکن بیش از دو دهه از سقوط شوروی و تبدیل جهان به سیستم تک قطبی می‌گذرد و می‌توان گفت بزرگترین قدرت سیاسی، اقتصادی جهان را بلوک غرب تشکیل داده است.

ولی روندهای اقتصادی و سیاسی کلان، نشان دهنده تغییرات دیگری است، چراکه به نظر می‌رسد به پایان جهان تک قطبی نزدیک می‌شویم. قدرتهای دیگر اقتصادی همانند چین و یا سیاسی همانند ایران ظهور کرده‌اند. سازمان‌های منطقه‌ای غیر غربی مانند سامان همکاری شانگهای، گروه بریکس و اتحادیه همکاری‌های منطقه‌ای جنوب آسیا در مقابل بلوک غرب صف آرایی می‌کنند. و لذا آینده جهان در دو یا سه دهه پیش رو یک جهان چند قطبی در حوزه سیاست و اقتصاد قلمداد می‌شود.

۱۰. سهولت فرآیند همسان‌یابی:

یکی از نقاط ضعف بشر در گذشته این بود که هر فرد در جامعه نمی‌توانست گروه‌ها یا افراد همسان و مشابه خود را بیابد. در نتیجه بعضاً بسیاری از افراد غیرهمسان یا حتی با سلاقی و علایق مخالف، در کنار یکدیگر قرار گرفته و به شکل فرسایشی با یکدیگر برخورد می‌نمودند. ولیکن به نظر می‌رسد امروزه در اثر شکل‌گیری بسیار آسان ارتباطات جدید (مبتنی بر

فضای مجازی) گروه‌ها و خرده‌فرهنگ‌های جدید ایجاد می‌شوند و پس از مدتی هویت‌های جدید شکل گرفته و توسعه می‌یابند.

لذا می‌توان این گونه گفت که هر فرد در جهان امروز بسیار راحت‌تر می‌تواند افراد مشابه خود را یافته و با آنها همراه گردد.

۱۱. افزایش زمینه جنبش‌های اجتماعی:

با توجه به ارتباطات افراد و افزایش سهولت انتقال پیام بین مردم در سراسر جهان، نارضایتی‌های مدنی بروز سریع‌تر و راحت‌تری خواهند داشت و در نتیجه شروع و گسترش جنبش‌های اجتماعی به راحتی (مثلاً با پخش یک فیلم کوتاه) اتفاق می‌افتد. بیداری اسلامی و یا مبارزات بر علیه تبعض نژادی در ایالات متحده آمریکا از این نمونه‌ها هستند. جرقه بیداری اسلامی، انتشار کلیپ خودسوزی یک مرد تونسی بود. همچنین جرقه شورش‌های اخیر ایالات متحده نیز انتشار تصاویر و اخبار مربوط به قتل جوان سیاه‌پوست توسط پلیس کشور بود. لذا مشاهده می‌شود نقش فضای مجازی در زمینه سازی جنبش‌های اجتماعی بسیار پررنگ است.

از سوی دیگر به دلیل افزایش سطح آگاهی و اطلاعات عمومی جامعه، و گسترش نقش رسانه‌ها، نارضایتی‌ها از وضعیت موجود نیز (بالاخص در کشورهای فقیرتر یا در گروه‌های فقیرتر جامعه) به شدت رو به گسترش است.

۱۲. افزایش نابرابری در توزیع ثروت:

با افزایش ثروت شرکت‌های بزرگ و همچنین ظهور شرکت‌های فعال بزرگ فعال در فناوری اطلاعات، فاصله طبقاتی روز به روز بیشتر می‌شود. سرمایه‌داران بر ثروت خود می‌افزایند و فقیران بیشتر در بدبختی فرو می‌روند. مشاهده این تفاوت‌ها و انتشار آزاد آن در فضای مجازی منجر به ایجاد نارضایتی در سطوح پایین جامعه از نظر مالی می‌گردد. جمع شدن این نارضایتی‌ها و رفع نشدن آن‌ها منجر به بروز اتفاقاتی مانند جنبش ۹۹٪ می‌شود.

۱۳. افزایش رقابت در اقتصاد:

به مرور زمان و با ظهور مسایل جدید در حوزه اقتصاد، رقابت در این بخش به شدت در حال افزایش است. به عنوان مثال تجارت الکترونیک باعث باز شدن درهای جدید به روی فعالان اقتصادی شده و مفاهیم پول، خرید، فروش، کالا، خدمات و ... به کلی دگرگون شده است. افزایش تعداد شرکت‌ها و بنگاه‌های اقتصادی نیز بر رقابت موجود در بازار افزوده است. ظهور و اوج گرفتن بازار بورس هم یکی از دلایل پیچیده شدن رقابت‌های اقتصادی است. همه این تغییرات باعث شده که برای موفقیت در فعالیت‌های اقتصادی نیاز به حضور همیشگی در بازار و اطلاع‌یابی گسترده از همه جوانب بازار بیش از پیش احساس گردد.

۱۴. افزایش گروه‌های قومیت‌گرا:

قوم‌گروهی از انسان‌هاست که اعضای آن دارای ویژگی‌های نیایی و اصل و نسبی یکسان یا مشترک هستند. گروه‌های قومی اغلب دارای مشترکات فرهنگی، زبانی، رفتاری و مذهبی هستند که ممکن است به آبا و اجدادشان برگردد و یا بر

اساس عوامل دیگری به وجود آمده باشد. در طول تاریخ گروه‌های قومیت‌گرای فراوانی قابل مشاهده‌اند، برخی از گروه‌های قومیت‌گرایی ایران عبارتند از: پان‌ترک‌ها، پان‌کردها و در جهان نیز مواردی از قومیت‌گرایی مانند یهودیان در اسرائیل، سفیدپوستان در ایالات متحده آمریکا و ... وجود دارد.

۱۵. تغییر در روابط دولت - ملت:

در سال‌های اخیر به دلایل مختلفی مانند افزایش ارتباطات اینترنتی (شبکه‌های اجتماعی و ...)، هجوم رسانه‌های جمعی و ... در نوع رابطه بین مردم و دولت‌ها تغییرات بنیادی به وجود آمده است. دولت‌هایی که روزگاری تنها مرجع خط‌دهنده به زندگی ملت بودند دیگر از انجام این کار ناتوانند چون رقاباتی بسیار قوی جای آن‌ها را گرفته‌اند. ظهور شبکه‌های اجتماعی منجر به ایجاد هویت‌های جدید، ایجاد پیوندهای فراملی، گسترش جنبش‌های اجتماعی (بیداری اسلامی) و ... شده است.

۱۶. کاهش حاکمیت دولت‌ها:

اصولاً حاکمیت بر دو نوع است:

- حاکمیت دولت (حاکمیت برون‌ی)
- حاکمیت در دولت (حاکمیت بیرونی)

حاکمیت دولت مشخص‌کننده شخصیت متمایز حقوقی و سیاسی دولت و استقلال آن در ارتباط با سایر دولت‌هاست. این حاکمیت به معنای نفی هرگونه وابستگی به دولت‌های خارجی با نفی تبعیت از آن‌هاست. حاکمیت در دولت مؤید برتری قدرت یک دولت نسبت به اعضای جامعه نظیر فرد، گروه، تقسیمات سرزمینی و ... است. در هر دو حالت آخرین کلام متعلق به دولت است و اراده آن بر کلیه اراده‌های موجود غلبه دارد.

به مرور زمان به دلیل افزایش سرعت و امکانات اینترنت امکان نظارت بر رسانه‌ها و کنترل ارتباطات دشوارتر شده است و همه این عوامل به کاهش قدرت دولت‌ها انجامیده است. در دنیای جدید هر پیغامی به راحتی منتشر و فراگیر می‌شود، در این زمینه می‌توان به نقش شبکه‌های اجتماعی در شکل‌گیری و گسترش شورش‌هایی مانند فتنه سال ۸۸ اشاره نمود.

۱۷. افزایش قدرت رسانه‌ها:

افزایش حضور و قدرت رسانه‌ها در زندگی مردم باعث شده است قدرت درک و تحلیل وقایع از آن‌ها گرفته شود و صرفاً به عنوان یک مصرف‌کننده مشتری رسانه‌ها باشند. در این شرایط نقش آفرین اصلی در فرهنگ‌سازی و جریان‌سازی رسانه‌ها هستند و به دلیل اعتیاد مردم به دریافت اطلاعات و تحلیل، به راحتی به زندگی آن‌ها خط‌دهی می‌کنند.

۱۸. چندقطبی شدن جهان:

با ظهور قدرت‌های اقتصادی، نظامی، سیاسی، فرهنگی و ایدئولوژیک جدید در جهان (مانند روسیه، برزیل، چین، هند و ...)، دیگر از نظام تک‌قطبی خبری نیست. قدرت‌های جدید با تشکیل سازمان‌های منطقه‌ای و جهانی مانند سازمان همکاری شانگهای، گروه بریکس، اتحادیه همکاری‌های منطقه‌ای جنوب آسیا و ... در واقع قدرت جهانی را تقسیم نموده‌اند.

۱۹. سهولت فرآیند همسان‌یابی:

اصولاً ارتباطات بین افراد همسان (دارای سلاقی، علائق، ویژگی‌ها و ... مشترک و مشابه) راحت‌تر برقرار می‌شود و عمر آن نیز بیشتر خواهد بود. در اثر شکل‌گیری این ارتباطات گروه‌ها و خرده‌فرهنگ‌های جدید ایجاد می‌شوند و پس از مدتی هویت‌های جدید شکل گرفته و توسعه می‌یابند. در بستر ارتباطات اینترنتی و مخصوصاً با استفاده از شبکه‌های اجتماعی ارتباط افراد همسان بسیار آسان شده است.

۲۰. افزایش زمینه جنبش‌های اجتماعی:

با توجه به ارتباطات افراد و افزایش سهولت انتقال پیام بین مردم در سراسر جهان، نارضایتی‌های مدنی بروز سریع‌تر و راحت‌تری خواهند داشت و در نتیجه شروع و گسترش جنبش‌های اجتماعی به راحتی (مثلاً با پخش یک فیلم کوتاه) اتفاق می‌افتد. بیداری اسلامی و یا مبارزات بر علیه تبعض نژادی در ایالات متحده آمریکا از این نمونه‌ها هستند.

۲۱. افزایش نابرابری در توزیع ثروت:

افزایش ثروت شرکت‌های بزرگ و همچنین ظهور شرکت‌های فعال بزرگ فعال در فناوری اطلاعات، فاصله طبقاتی روز به روز بیشتر می‌شود. سرمایه‌داران بر ثروت خود می‌افزایند و فقیران بیشتر در بدبختی فرو می‌روند. مشاهده این تفاوت‌ها و انتشار آزاد آن در فضای مجازی منجر به ایجاد نارضایتی در سطوح پایین جامعه از نظر مالی می‌گردد. جمع شدن این نارضایتی‌ها و رفع نشدن آن‌ها منجر به بروز اتفاقاتی مانند جنبش ۹۹٪ می‌شود.

۲۲. افزایش رقابت در اقتصاد:

به مرور زمان و با ظهور مسایل جدید در حوزه اقتصاد، رقابت در این بخش به شدت در حال افزایش است. به عنوان مثال تجارت الکترونیک باعث باز شدن درهای جدید به روی فعالان اقتصادی شده و مفاهیم پول، خرید، فروش، کالا، خدمات و ... به کلی دگرگون شده است. افزایش تعداد شرکت‌ها و بنگاه‌های اقتصادی نیز بر رقابت موجود در بازار افزوده است. ظهور و اوج گرفتن بازار بورس هم یکی از دلایل پیچیده شدن رقابت‌های اقتصادی است. همه این تغییرات باعث شده است که برای موفقیت در فعالیت‌های اقتصادی نیاز به حضور همیشگی در بازار بیش از پیش گردد.

۲۳. ظهور اقتصادهای نوآور:

در گذشته قدرت‌های اقتصادی به ندرت به دنبال نوآوری در تولیدات خود بودند ولی به مرور زمان و با افزایش رقبا، نوآوری از اهمیت فراوانی در دنیای اقتصاد برخوردار شد. در کنار اقتصادهای قدیمی و سنتی که توانسته‌اند به مدد نوآوری خود را قوی و حفظ کنند، برخی اقتصادهای نوآور ظهور کرده‌اند که به سرعت در حال پیشرفت هستند و دلیل آن اتکای آن‌ها بر نوآوری، خلاقیت و ... است.

۲۴. بحران اقتصادی نظام سرمایه‌داری:

از سال ۲۰۰۷ میلادی در نظام سرمایه‌داری بحرانی اقتصادی به وجود آمد و در سال ۲۰۰۸ به اوج خود رسید و علیرغم تلاش‌های انجام شده تا کنون پیشرفتی در حل آن حاصل نشده است. در نتیجه این بحران مشکلاتی مانند افزایش بدهی‌های ایالات متحده آمریکا، ورشکستگی یونان، در آستانه ورشکستگی قرار گرفتن اسپانیا و ... ایجاد شده‌اند.

۲۵. اهمیت بیش از پیش بحث انرژی:

با توجه به افزایش روزمره مصرف انرژی و خطر اتمام سوخت‌های فسیلی، نیاز به استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر و صرفه جویی در مصرف انرژی بسیار مهم شده است و پروژه‌های فراوانی در سراسر جهان به این منظور در حال اجراست. در این زمینه علاوه بر تمرکز بر راه‌حل‌های صرفه‌جویی در انرژی، تلاش‌های فراوانی برای استفاده از منابع انرژی جدید (تجدید پذیر) در حال انجام است.

۲۶. ارزان شدن خدمات اینترنتی:

با افزایش رقابت در بازار ارائه خدمات اینترنتی، پیشرفت فناوری‌های اینترنتی و ... استفاده از اینترنت بسیار ارزان و کم‌هزینه شده است. همچنین بسیاری از خدمات قدیمی در بستر اینترنت با قیمت کمتر ارائه می‌شوند. این عوامل در کنار یکدیگر منجر به افزایش روزافزون متقاضیان و تأمین‌کنندگان خدمات اینترنتی در جهان شده است.

۲۷. تلاش برای جهانی سازی:

چند سالی است که تلاش‌هایی (اقتصادی و سیاسی) در جهان غرب برای اجرای پروژه جهانی‌سازی در حال انجام است که هدف عمده آن ایجاد بازارهای جدید برای تأمین بازار کالای غربی از طریق ایجاد علائق، سلائیق، باورها و ... مشترک است. هدف نهایی این تلاش‌ها ایجاد هویت مشترک در سراسر جهان و هضم کردن اقتصادها و فرهنگ‌های ملی در یک پروژه جهانی است. طرح‌هایی مانند خاورمیانه بزرگ یکی از این تلاش‌هاست.

۲۸. تولید ضایعات جدید:

به واسطه ظهور فناوری‌ها و ابزار جدید، ضایعات جدیدی تولید می‌شود که هم دفع آن سخت‌تر است و هم عدم دفع آن مشکلات پیچیده‌تری را ایجاد خواهد نمود. این ضایعات لزوماً حالت فیزیکی ندارند. سایت‌های بلااستفاده و یا با محتوای غیر مفید هم بخشی از این ضایعات هستند.

۲۹. افزایش آلودگی فضایی توسط قطعات ماهواره‌ها:

افزایش حضور ماهواره‌ها در فضا و همچنین ظهور فناوری‌هایی مانند اینترنت بالنی و ماهواره‌ای باعث آلوده شدن فضای اطراف جو زمین توسط وسایل از کار افتاده این دستگاه‌ها شده است. افزایش این آلودگی‌ها بعضاً به اعتراضاتی مبنی بر عدم توسعه اینترنت نیز منجر گردیده است.

۳۰. افزایش نیاز به بازیافت مواد:

با توجه به کاهش منابع موجود در زمین و در واقع کاهش مواد، مسئله بازیافت اهمیت بیشتری پیدا کرده و مجبوریم یا کمتر مصرف کنیم یا بازیافت کنیم. در حال حاضر کشورهایی مانند سوئیس (۵۲٪)، اتریش (۵۰٪)، آلمان (۴۸٪) و ... در صدر کشورهای موفق در زمینه بازیافت قرار دارند. آمار بازیافت در ایران حدود ۷٪ است.

۳۱. افزایش تقاضای اینترنت:

با توسعه نفوذ اینترنت در زندگی روزمره، تقاضای استفاده از اینترنت به سرعت در حال افزایش است. به عنوان مثال در حال حاضر تعداد کاربران اینترنت در جهان حدود ۳ میلیارد نفر است که پیش‌بینی می‌شود در سال ۱۴۰۴ به ۴٫۷ میلیارد نفر برسد. علاوه بر افزایش تعداد کاربران، توسعه اینترنت اشیا نیز به شدت بر نیاز به اینترنت خواهد افزود.

۳۲. ظهور فرهنگ‌ها و خرده‌فرهنگ‌های جدید:

به مدد گسترش اینترنت در جهان، ایجاد حلقه‌های با محوریت موضوعات مختلف بسیار آسان شده است. با تشکیل این حلقه‌ها خرده فرهنگ‌ها امکان بروز پیدا کرده‌اند. در نتیجه افراد دارای اشتراکات به راحتی و در سرتاسر جهان با یکدیگر مرتبط خواهند بود. در نتیجه این تحولات برخی فرهنگ‌ها بروز پیدا کرده و قوی می‌شوند و فرهنگ‌های ضعیف را در خود هضم خواهند کرد.

۳۳. افزایش زمان استفاده از اینترنت:

با افزایش گسترش و نفوذ اینترنت در جهان نه تنها بر تعداد کاربران افزوده می‌گردد بلکه کاربران قدیمی‌تر هم ساعات بیشتری از عم خود را در اینترنت خواهند گذراند. در حال حاضر هر کاربر حدوداً ۱۶ ساعت از وقت خود را در اینترنت می‌گذراند که پیش‌بینی می‌شود این مقدار در سال ۱۴۰۴ به ۱۵۰ ساعت برسد.

۳۴. افزایش جرایم اینترنتی:

با افزایش استفاده از اینترنت، مسایلی مانند هک، جاسوسی و ... توسط سودجویان رو به افزایش نهاده است که یکی از مثال‌های آن حمله به تأسیسات هسته‌ای ایران است. برخی از این اتفاقات صرفاً برای قدرت‌نمایی فعالان مهم در عرصه اینترنت است.

۳۵. افزایش نابرابری اطلاعاتی:

امروز اطلاعات با ارزش‌ترین دارایی به شمار می‌رود و با توسعه اینترنت در جهان، روز به روز بر حجم اطلاعات موجود در پایگاه‌های داده افزوده می‌شود. صاحبان این پایگاه‌های داده با تکیه بر این حجم داده فراوان و استفاده‌ای که می‌توانند از این داده‌ها ببرند صاحب قدرت بسیار زیادی می‌شوند. بر مبنای این داده‌ها پیش‌بینی بسیاری از رفتارهای فردی و اجتماعی امکان‌پذیر است. در واقع قدرتمندان فعلی افرادی هستند که از اطلاعات بیشتری برخوردارند.

۳۶. افزایش مهاجرت:

در دنیای امروز میزان مهاجرت‌ها به شدت در حال افزایش است. این مهاجرت هم از نوع مهاجرت از روستاها به شهرها و هم از نوع مهاجرت به کشورهای دیگر است. با افزایش مهاجرت‌ها نیاز به ارتباط با مبدأ افزایش می‌یابد و اینترنت بهترین بستر برای تحقق این هدف است. مهاجران با بهره‌گیری از اینترنت نیاز به ارتباط با افراد همسان خود را تأمین می‌کنند. لازم به ذکر است اینترنت گاهی خود مشوق مهاجرت است.

۳۷. افزایش شهرنشینی:

روز به روز بر تعداد شهرنشینان افزوده و از تعداد روستائیان کاسته می‌شود. این تغییر در بافت جمعیتی باعث می‌شود تعداد تولیدکنندگان مواد غذایی و ... کاهش یافته و بر تعداد مصرف‌کنندگان افزوده شود. همچنین تعداد خدمات گیرندگان نیز در حال افزایش است. در این تغییر سبک زندگی، اینترنت به شدت تأثیرگذار خواهد بود چرا که در علائق، سلاقی و ... تغییر ایجاد می‌کند.

۳۸. افزایش ارتباطات اینترنتی:

در دنیای امروز هر فرد در کنار ارتباطات واقعی دارای ارتباطات مجازی است. گویا افراد دو شخصیت دارند، یک شخصیت در دنیای واقعی و شخصیت دیگر در دنیای مجازی. اینترنت در واقع بستری برای ارتباطات فراوان در جامعه است. به عنوان مثال شبکه اجتماعی فیسبوک به عنوان بزرگترین شبکه اجتماعی دنیا در حال حاضر حدود ۱,۳ میلیارد نفر عضو دارد و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۱۴۰۴ تعداد اعضایش به حدود ۳,۸ میلیارد نفر برسد.

۳۹. افزایش نفوذ اینترنت:

نفوذ اینترنت در زندگی بشر تا آن جا پیش رفته است که دیگر تصور زندگی بدون اینترنت سخت است. خرید و فروش، ارتباطات، آموزش، بهداشت و درمان، تفریح و ... وابسته به اینترنت شده‌اند و در بیشتر موارد دچار تغییر در ماهیت شده‌اند. توسعه دولت الکترونیک، آموزش الکترونیک، تفریحات و سرگرمی الکترونیک و ... علاوه بر تغییر در سبک زندگی مردم منجر به افزایش وابستگی مردم به اینترنت شده است. این افزایش وابستگی از جهات مختلف مانند افزایش تعداد کاربران، افزایش ساعات استفاده و ... می‌باشد.

۴۰. گسترش سبک زندگی انزواطلب:

با گسترش ارتباطات اینترنتی، افراد دیگر کمتر به ارتباطات فیزیکی و حضوری احساس نیاز می‌کنند. از آنجایی که بیشتر نیازهای روزمره از طریق اینترنت رفع می‌شوند، زندگی افراد به سمت انزوا پیش رفته است. این مسایل تا آنجا رشد کرده که احتمال به خطر افتادن نسل بشر جدی شده است. فعالیت‌هایی که قبلاً به صورت سنتی انجام می‌شد دچار دگرگونی شده‌اند، تفریحات در بستر اینترنت انجام می‌شوند، ارتباطات فامیلی و دوستی اینترنت‌محور شده است و ...

۴۱. افزایش سرعت و قدرت شبکه‌های اجتماعی:

با بررسی شبکه‌های اجتماعی به این نتیجه می‌رسیم که هم تعداد و تنوع شبکه‌ها و هم تعداد اعضای آن‌ها با سرعت در حال افزایش است. با توجه به بالا بودن تعداد اعضا، تنوع خدمات، سهولت ارتباطات و ... تأثیر این شبکه‌ها در زندگی کاربران به شدت فراوان است. گسترش این شبکه‌ها به حدی است که روز به روز بر کاربردهایشان افزوده می‌گردد و بعید نیست به زودی بخش زیادی از امور روزمره زندگی افراد در بستر شبکه‌های اجتماعی انجام گیرد.

۴۲. تغییر سبک زندگی ناشی از اینترنت:

با گسترش نفوذ اینترنت در زندگی مردم، سبک زندگی آن‌ها نیز دچار تحول اساسی شده است. زندگی روزمره به سمتی پیش می‌رود که دیگر این ماشین‌ها و شبکه‌ها هستند که برای انسان‌ها برنامه‌ریزی می‌کنند و زیست مجازی به انسان تحمیل شده است. تغییر در روش‌های ارتباط، کسب و کار، آموزش و ... منجر به تغییر سبک زندگی گشته است. خرید روزمره به راحتی با اینترنت قابل انجام است، آموزش به صورت غیرحضوری و اینترنتی انجام می‌شود، بسیاری از امور اداری نیز در بستر اینترنت انجام می‌شود و ...

۴۳. افزایش کسب و کار اینترنتی:

کسب و کار اینترنتی به نوعی از کسب و کارها گویند که فعالیت آن‌ها بر روی اینترنت و مبتنی بر پتانسیل‌های اینترنت است. کسب و کار اینترنتی دارای دو ویژگی منحصر به فرد است:

۱. ایده کسب و کار بر قابلیت‌ها و امکانات اینترنت استوار است و بدون آن ادامه کاسبی میسر نیست.
 ۲. تمام (یا عمده) فعالیت شرکت بر روی اینترنت انجام می‌شود.
- با ورود اینترنت به فضای کسب و کار دو تغییر عمده رخ داده است. از طرفی کسب و کارهای سنتی دچار تحول شده و تسهیل گردیده‌اند و از طرف دیگر کسب و کارهای جدید مبتنی بر اینترنت ظهور کرده‌اند. به مرور زمان و با استقبال از این کسب و کارها، حجم مبادلات در کسب و کارهای اینترنتی به شدت افزایش یافته است.

۴۴. افزایش قدرت فرد در مقابل گروه و جامعه:

در دنیای امروز قدرت اصلی هر فرد متناسب با سطح اطلاعات اوست. با گسترش اینترنت، افراد هم از لحاظ سطح اطلاعات و هم از لحاظ میزان اثرگذاری قوی شده‌اند و در مقابل گروه‌ها و جامعه حرف بیشتری برای گفتن دارند. به مد اینترنت فرد می‌تواند به راحتی پیام خود را به دیگران منتقل کند و علایقش را با دیگران به اشتراک بگذارد.

۴۵. افزایش اینترنت همراه:

با ظهور فناوری اینترنت همراه، تحول جدیدی در استفاده از اینترنت اتفاق افتاد. با فراهم آوردن امکان دسترسی به اینترنت در تقریباً همه جا، آمار کاربران اینترنت به شدت افزایش پیدا کرد. تعداد کاربران اینترنت همراه در جهان از ۱,۲ میلیارد نفر در سال ۱۳۸۹ به حدود ۲,۶ میلیارد نفر در سال ۱۳۹۳ رسیده است.

۴۶. بهبود عملکرد پردازنده‌ها:

نوع پردازنده استفاده شده در هر رایانه، تأثیر غیر قابل انکاری بر تمامی ابعاد یک رایانه دارد. سال‌هاست که پردازنده‌ها از فناوری ترانزیستور استفاده می‌کنند، با توجه به این که قدرت پردازش با استفاده از این فناوری تقریباً به انتهای ظرفیت خود رسیده است، دانشمندان در پی استفاده از فناوری‌های جدید مانند کوانتوم هستند که به افزایش قدرت و سرعت سرسام‌آور دنیای دیجیتال خواهد انجامید.

۴۷. گسترش اینترنت اشیا:

اینترنت اشیا فناوری مدرنی است که در آن برای هر موجودی (انسان، حیوان و یا اشیاء) قابلیت ارسال داده از طریق شبکه‌های ارتباطی، اعم از اینترنت یا اینترانت، فراهم می‌گردد. فرآیند ارسال داده‌ها در فناوری اینترنت اشیا بدین ترتیب است که به سوژه مورد نظر یک شناسه یکتا و یک پروتکل اینترنتی (IP) تعلق می‌گیرد که داده‌های لازم را برای پایگاه داده مربوطه ارسال می‌کند. داده‌هایی که توسط ابزارهای مختلف از قبیل گوشی‌های تلفن همراه و انواع رایانه‌ها و تبلت‌ها قابل مشاهده خواهند بود.

فلسفه فناوری اینترنت اشیا دریافت، ثبت و ارسال اطلاعات به روز و لحظه‌ای برای استفاده، تحلیل و بهبود محصولات و خدمات و البته در نهایت برای استفاده‌ی مصرف‌کنندگان است.

فصل چهارم

ضرورت شناسی

مسجد محور تمدن‌سازی از بعثت تا ظهور

مسجد، پایگاه نیروسازی و کادرسازی

مسجد از دوران صدر اسلام همواره مورد توجه خداوند در قرآن کریم و نیز اهل‌بیت عصمت و طهارت(ع) در سیره و روایات بوده و نیز نقش به‌سزایی را در پیروزی‌های مسلمانان در دورانهای مختلف تاریخ اسلام ایفا کرده است. در واقع می‌توان گفت اهل‌بیت عصمت و طهارت(ع) نگاه وسیع‌تری به این مکان مقدس داشتند و آن را پایگاهی برای نیروسازی و کادرسازی مسلمانان برای فهم مفاهیم دینی و بعد زمینه‌سازی تشکیل تمدن عظیم اسلامی تلقی می‌کردند، پیامبر اکرم(ص) اولین اقدامی که پس از هجرت به مدینه شکل دادند، بنای مسجدی بود که بعدها به عنوان مسجدالنبی شناخته شد که از جهت شأن و مقام، دومین مسجد مقدس بعد از مسجدالحرام است.

پس از ساخت مسجدالنبی ضمن اینکه مکانی بسیار معنوی برای عبادات مسلمانان و نیز مکانی برای تعلیم مفاهیم دینی و حل مشکلات اقتصادی مردم بود، تدارک اولیه نیروهای اسلام جهت مبارزه علیه کفر و شرک نیز از همین مکان مقدس شکل می‌گرفت تا الگویی مناسب برای تمام مسلمانان در همه زمانها و مکانها باشد. البته باید یادآور شد که قبل از بنای مسجدالنبی، مسجدی به نام قبا توسط پیامبر اکرم(ص) در محلی به همین نام بنا شد.

مساجد در دوران ظهور امام زمان(عج) محل تجمع مسلمین

اهل‌بیت(ع) در ادامه سیره پیامبر گرامی اسلام(ص) همواره این مکان را مقدس شمرده و حرکت‌های جهادی خود را از آن مکان آغاز می‌کردند تا جایی که محل شهادت امیرمؤمنان علی(ع) در مکان مسجد کوفه بود و نیز طبق نقل تاریخ، امام حسین (علیه‌السلام) قیام خود را از کنار مسجدالحرام اعلام کردند. در دوره‌های بعدی اوج بهره‌برداری از مسجد را در دوران امام باقر و امام صادق(ع) در قالب نشستهای علمی و نیز مناظرات امام رضا(ع) در مقابل ادیان مختلف و در راستای تقویت بُعد علمی تمدن اسلامی شاهد هستیم و نیز امام زمان(عج) در دوران آخرالزمان با تبعیت از سیره اجداد خود بهره‌های فراوانی از مسجد نصیب شیعیان خواهند کرد، به طوری که محل تجمع شیعیان همین اماکن مقدس از جمله مسجدالحرام و مسجد کوفه خواهد بود. بنابراین می‌توان گفت هسته‌های اولیه تمدن‌سازی اسلامی از درون مساجد شکل گرفت و این مسأله تاکنون به همین نحو ادامه داشته است.

مساجد زمینه ساز پیروزی برای ملت ما

در دوران معاصر و انقلاب اسلامی ایران، مساجد به همین شکل به عنوان پایگاه‌های مردمی نقش بسیار مهمی را در پیروزی سپاه حق و انقلاب اسلامی ایران ایفا کردند. امام خمینی(ره) در این باره فرمودند «این مساجد بود که این پیروزی را برای ملت ما درست کرد». (صحیفه امام، ج ۱۳، ص ۱۵) ایشان به تبعیت از سیره اجداد مطهر خود، مقدمات اولیه قیام خود را از مساجد و در قالب سخنرانی‌های آتشین بر ضد رژیم کفر فراهم کردند. اهمیت این مکان مقدس تا جایی پیش رفت که مساجد فعال کشور در سال ۵۷ به محض شنیدن پیام حضرت امام (ره) مبنی بر اینکه «ملت مسلمان ایران امسال عید ندارد»

و با توجه به اینکه حضرت امام از مردم خواستند در مراکز عمومی مثل مساجد بزرگ اجتماعات عظیم برپا کنند، در مساجد جمع شدند.

امام(ره) فرمودند مساجد را خالی نکنید

تأکید امام(ره) درباره اهمیت مساجد و حفظ آن، نشان‌دهنده عظمت جایگاه آن در نگاه معمار انقلاب است و توجه به سخنان ایشان در مورد اهمیت مساجد تلنگر خوبی جهت رونق بخشیدن به این مکان مقدس برای ما خواهد بود. در نگاه امام خمینی(ره) مساجد محلی برای قیام به حق تلقی می‌شد تا جایی که فرمودند «جنگهایی که در اسلام می‌شده است، بسیاری از آن از مسجد طرحش ریخته می‌شد» (صحیفه امام، ج ۸) و نیز در جلد ۷ اشاره شده است: «مسجد در اسلام و در صدر اسلام همیشه مرکز جنبش و حرکت‌های اسلامی بوده». همچنین با توجه به منظومه سخنان امام(ره) درباره اهمیت به مساجد در می‌یابیم که آن را تکلیفی برای مسلمانان و نیز پایگاهی برای مبارزه با ظلم و جور معرفی کرده‌اند. ایشان در بخشی از سخنان خود فرمودند «مساجد را خالی نکنید، تکلیف است امروز»

همچنین در همان دوران و نیز دوران پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی این مکان مقدس محلی برای تبیین و گسترش گفتمان انقلاب اسلامی توسط علمای بزرگوار اسلام قرار گرفت تا جایی که آیت‌الله اشرفی اصفهانی توسط یکی از مزدوران آمریکا و منافقین کوردل ۲۳ مهرماه ۱۳۶۱ در سنگر نماز جمعه مسجد جامع و در محراب نماز به شهادت رسیدند و از سوی دیگر یک سال قبل از آن رهبر معظم انقلاب در مسجد ابوذر تهران مورد ترور ناموفق منافقان قرار گرفتند.

مساجد را خالی نگذارید

بنابراین می‌توان گفت هسته‌های اولیه وقوع انقلاب اسلامی - که نقش بسیار مهمی در زمینه‌سازی تمدن اسلامی یا ملک اهل بیت عصمت و طهارت(ع) در آخرالزمان را ایفا کرد - در مساجد ایجاد شد. امام(ره) در سخنرانی‌های متعدد به مردم هشدار می‌دادند مساجد را خالی نگذارند و خالی شدن مساجد را از برنامه‌های دشمن معرفی می‌کردند و در این باره می‌فرمودند: مراکزی که مراکز بسط حقیقت اسلام است، بسط فقه اسلام است و آن مساجد است، اینها را خالی نگذارید. این یک توطئه است که می‌خواهند مساجد را کم کم خالی کنند و نیز فرمودند «اشخاصی که در مسجد می‌روند باید تربیت بشوند به تربیتهای اسلامی، مساجد را خالی نگذارید».

مسجد و حفظ همبستگی در جامعه

یکی از کارکردهای مهم مسجد به عنوان یک نهاد اجتماعی این است که تمامی اقشار جامعه از هر صنف و گروه، در مسجد حضور می‌یابند و از برنامه‌های آن استفاده می‌کردند. در واقع مسجد از آنجا که خانه خداست و به هیچ گروه و طبقه و حزب خاصی بستگی ندارد، در آن همیشه به روی مردم باز است و هر کس می‌تواند متناسب با نیاز خود از برنامه‌های مذهبی، سیاسی، آموزشی و ... آن استفاده کند. ورود به مسجد نه کارت عضویت می‌خواهد و نه هیچ ویژگی خاصی از جمله سن، جنس، سطح سواد، طبقه اجتماعی و ... این ویژگی منحصر به فرد باعث شده که مسجد در مقایسه با نهادهای سیاسی اجتماعی مدرن از جمله احزاب، تشکلهای سیاسی، اتحادیه‌های صنفی و ... از جذابیت بیشتری برخوردار شده و به عبارتی سهل الوصول تر از سایر نهادها باشد. نیکی کدی درباره استفاده قشرهای گوناگون از مساجد می‌نویسد:

«طبقه وسیعی از تحصیل کرده ها، دانشجویان، طبقه سیاسی جدید و تهیدستان شهری تحت تأثیر و سازماندهی مساجد، ستون فقرات سیاست نوین مردمی را فراهم ساختند.»

مسجد به مثابه رسانه

از ویژگیهای مسجد به عنوان یک رسانه تبلیغی سنتی و متمایز از رسانه های مدرن میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

- ۱) فضای انحصاری و حریم مشخص
- ۲) آداب و رسوم و تشریفات محدود به عرف
- ۳) ارتباط مستقیم و چهره به چهره
- ۴) حضور داوطلبانه و از روی میل و رغبت افراد
- ۵) وجود عنصر احساس و عاطفه
- ۶) مشارکت حضوری و انجام تعهدات اجتماعی
- ۷) وجود نظارت عمومی و در نتیجه فشارهای اجتماعی (امرونی)

در این فضای سنتی، هم مکان و هم محتوای پیام دارای قداست است چرا که متصل به منبعی قدسی و الهی است هم لازم است از ابزار مشروع، که در پیام تعریف شده است، برای رسیدن به مقصود بهره گیری شود. از این رو در این فضا، شخص مبلغ علاوه بر اینکه می بایست شخصی متشرع و متقی باشد در انتخاب روش و ابزار انتقال پیام نیز از ضوابط دینی و شرعی تبعیت می کند. از این رو برخلاف رسانه های مدرن در رسانه دینی هدف، ابزار را توجیه نمی کند.

به طور کلی می توان گفت که مسجد به عنوان یک رسانه سنتی به واسطه ارتباطات مستقیم میان ارتباط گران و مخاطبان، روابط چهره به چهره و دریافت بازخوردهای فوری و تأثیرات عاطفی و احساسی و همچنین ایجاد شرایط روحی و روانی خاص برای مخاطب، در ساخت ارتباطی ویژه اش، به لحاظ آموزش و انتقال مفاهیم و معارف دینی، دارای قدرت رسانه ای قابل توجهی اند.

به طور مثال در ایران، یکی از دلایل موفقیت مسجد در کارکرد رسانه ای خود بهره گیری از ارتباطات چهره به چهره بود که با توجه به فرهنگ شفاهی جامعه ایران، این امر را بسیار تأثیر گذار کرده است. ویلیام هاکن با بررسی تجربه ارتباطات سنتی در انقلاب اسلامی تأکید می کند: «آنچه در ایران روی داد بی سابقه بود چون از ارتباطات چهره به چهره، ارتباطات سنتی، راهپیمایی ها و خطبه های نماز جمعه برای خدمت به انقلاب استفاده می شد.»

دلیل دیگر به مسأله مشروعیت رسانه ها و پذیرش آن توسط مردم بر می گردد. با توجه به اینکه رسانه باید حامل پیامی برای مخاطب خود باشد، هر چه این پیام با فرهنگ و اعتقادات جامعه تناسب بیشتری داشته باشد، بیشتر مورد پذیرش قرار می گیرد. در حالی که رسانه های نوین از ابتدا با طراحی بیگانگان وارد ایران شده بودند و در ادامه نیز مروج فرهنگ بیگانه بودند، از مشروعیت چندانی در جامعه برخوردار نبودند.

اما مسجد با قدمتی ۱۴۰۰ ساله که حامل پیام اسلامی و مروج اعتقادات جامعه بود از مشروعیت بالایی در جامعه ایران برخوردار بود. به گفته حمید مولانا «مسجد در جامعه اسلامی به عنوان مهم ترین کانال ارتباطات اجتماعی، همواره به عنوان منبع حرکت های فرهنگی و معنوی عمل می نمود و نه تنها در بعد تزکیه معنوی که به عنوان منبع دانش و اطلاعات مربوط به جامعه، آحاد مردم را تغذیه می کرده است.»

در واقع انقلاب اسلامی از دیدگاه فرهنگ و ارتباطات، واکنشی علیه جریان غالب در رسانه‌های مدرن ارتباطی بود که در اثر آن، ارتباطات سنتی بر کانال‌های مدرن ارتباطی پیروز شد. «این واقعه مهم نشان داد که در کشورهای اسلامی به ویژه در ایران، رسانه‌های سنتی، هم گفتاری و هم مکتوب، نه تنها در مقابله و رویارویی با رسانه‌های جدید وجود و اهمیت خود را از دست نداده‌اند بلکه با مشروعیت ویژه‌ای که در جامعه دارند، تحرک بیشتری در دو دهه اخیر پیدا کرده‌اند. انقلاب اسلامی ایران نشانه بارز آن در عصر حاضر است زیرا این انقلاب مرهون تحرک و ابتکار زیر ساخت‌های اطلاعاتی و ارتباطی سنتی بوده و می‌باشد.»

دلیل دیگر موفقیت مسجد به عنوان یک رسانه، بهره‌گیری از رسانه‌های نوین در جهت اهداف انقلاب بود. در واقع مسجد به عنوان پایگاه و منبع ارتباطات انقلابی، علاوه بر رسانه‌های نسل اول یا رسانه‌های شفاهی و چهره به چهره از طریق موعظه و خطابه، رسانه‌های نسل دوم و سوم مانند کتاب، جزوه، اعلامیه و کاست‌های حاوی پیام‌های رهبر انقلاب را نیز در اختیار داشت و از ترکیب رسانه‌های گوناگون توانست ارتباط میان رهبری و توده‌ها را برقرار سازد. آلوین تافلر در کتاب جابجایی در قدرت می‌نویسد: درک این مطلب که مذهب سازمان یافته، صرف نظر از هر چیز دیگر که باشد، رسانه‌ای است انبوه، کمک می‌کند تا بسیاری از جابجایی‌های قدرت معاصر را تبیین کنیم». و سپس در مورد انقلاب اسلامی می‌نویسد: «در ایران آیت الله خمینی، نفرت طبقاتی و خشم ملی‌گرایانه را با شور مذهبی در آمیخت. سپس ادامه می‌دهد: اما آیت الله خمینی به کاری بیش از ترکیب این سه عنصر در یک حرکت پرشور واحد دست زد. وی همچنین رسانه‌های موج اول یعنی موعظه‌های چهره به چهره روحانیون برای مؤمنان را با تکنولوژی موج سوم ترکیب کرد، نوارهای صوتی حاوی پیام‌های سیاسی که در مساجد به طور مخفی توزیع می‌گردید و در همانجا پخش می‌شد و به کمک دستگاه‌های ارزان قیمت تکثیر می‌گردید. شاه برای مقابله با آیت الله خمینی از رسانه‌های موج دوم یعنی مطبوعات و رادیو و تلویزیون استفاده می‌کرد. به محض اینکه آیت الله خمینی توانست شاه را سرنگون کند، فرماندهی این رسانه‌های متمرکز موج دومی را نیز در اختیار گرفت.»

رونق یا عدم رونق مساجد معیار سنجش حرکت به سوی تمدن اسلامی

اما در دوران آخرالزمان که اکنون در آستانه آن دوران قرار داریم، شاهد یک دوره رکود مساجد هستیم که در احادیث عترت (ع) به این دوره اشاره شده است. در این باره امیرالمؤمنین (ع) فرمودند در آن دوران «مَسَاجِدُهُمْ يَوْمَئِذٍ عَامِرَةٌ مِنَ الْبَنَاءِ، خَرَابٌ مِنَ الْهَدْيِ؛ مساجد آباد است اما از هدایت خالی است» (حکمت ۳۶۹ نهج البلاغه) و نیز در روایت دیگری اشاره داشتند «برای نزاع و جدال، نمازها از مساجد برچیده شود. - مساجد از کسانی پر می‌شود که از خدا نمی‌هراسند - در مساجد برای غیبت کردن و خوردن گوشت اهل حق جمع می‌شوند». اینگونه احادیث که در روایات عترت (ع) فراوان دیده می‌شود اشاره به دوران اُفت دیانت و به دنبال آن رکود مساجد مسلمانان دارد. طبق این روایات می‌توان رونق یا عدم رونق مساجد را معیاری برای سنجش دیانت و فرهنگ عمومی جامعه اسلامی محسوب کرد و به آن میزان که مساجد از هدایتها خالی باشد، از تمدن اسلامی نیز به دور خواهیم بود.

ظهور امام زمان (عج) از کنار مسجد

این دوران رکود سرانجام به پایان خواهد رسید و طبق آیات قرآن و روایات عترت (ع) به زودی شاهد گسترش حرکتهای مردمی از این نهاد عظیم تمدن ساز خواهیم بود. مساجدی مانند مسجد الحرام، مسجد النبی، مسجد کوفه و مسجد الاقصی از جمله مساجدی هستند که در روایات عترت (ع) نسبت به نقش مثبت آخرالزمانی و تمدن سازی آنها اشاره شده است. به عنوان مثال درباره اهمیت جایگاه مسجد کوفه در دوران آخرالزمان، اصبح بن نباته از امیرالمؤمنین (ع) روایت کرده است روزی حضرت در مسجد کوفه خطاب به مردم فرمودند: ای مردم کوفه، خداوند متعال چیزی به شما عطا کرد که به هیچ کس نداده است؛ مسجد و عبادتگاه شما را برتری داد که در آن خانه آدم و نوح و ادریس و مصلاى حضرت ابراهیم و برادرش خضر و مصلاى من است و یکی از چهار مسجد با فضیلتی است که روز قیامت این مسجد شبیه شخص مُحرَمی که لباس پوشیده، آورده می شود و برای اهل خود و نمازگزارش شفاعت می کند و «زمانی خواهد آمد که این مسجد، مصلای فرزندان مهدی و هر مؤمنی خواهد شد؛ لَيَأْتِيَنَّ عَلَيْهِ زَمَانٌ يَكُونُ مُصَلَّى الْمَهْدِيِّ مِنْ وَلَدِيَّ وَ مُصَلَّى كُلِّ مُؤْمِنٍ» و هیچ مؤمنی باقی نخواهد ماند، مگر این که در این مسجد نماز می خواند یا در آرزوی آن است. اگر مردم برکت آن را می دانستند از چهار گوشه جهان حتی با کشیدن خود بر روی برف و یخ به این مسجد می آمدند» (من لا يحضره الفقيه، جلد ۴، ص ۲۳۲) این روایت به خوبی گویای اهمیت مسجد در دوران آخرالزمان و دوران ظهور امام زمان (عج) است.

طبق روایات امامان معصوم (ع) پایان دوران ظلم و کفر از مسجد و آغاز دوران ظهور تمدن عظیم الهی از کنار مسجد خواهد بود، به این صورت که پایان حیات ابلیس از کنار قبه الصخره واقع در مسجد الاقصی و اعلام ظهور منجی عالم، امام زمان (عج) از کنار بیت الحرام خواهد بود. در صفحه ۳۳۱ کتاب کمال الدین و اتمام النعمه شیخ صدوق از امام باقر (ع) روایت شده است «إِذَا خَرَجَ أَسَدُ ظَهْرِهِ إِلَى الْكَعْبَةِ وَ اجْتَمَعَ إِلَيْهِ ثَلَاثُمِائَةٍ وَ ثَلَاثَةُ عَشَرَ رَجُلًا وَ أَوَّلُ مَا يَنْطَلِقُ بِهِ هَذِهِ الْآيَةُ بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (هود: ۸۸) ثُمَّ يَقُولُ أَنَا بَقِيَّةُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ وَ خَلِيفَتُهُ وَ حُجَّتُهُ عَلَيْكُمْ؛ هنگامی که (قائم ما) خروج کند، پشت به دیوار کعبه می زنند در حالی که ۳۱۳ تن از مردان دورشان را می گیرند و اول چیزی که می گوید این آیه است: بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. سپس می گوید من بقیت الله در زمین خداوند و خلیفه و حجت او بر شما هستم». همان طور که مطرح شد، ابتدای اعلام ظهور امام زمان (عج) در کنار مسجد الحرام - به عنوان پرفضلیت ترین مسجد - رقم خواهد خورد.

مسجد و تحول اندیشه دینی

یکی از اتفاقات نادری که در جریان انقلاب اسلامی رخ داد و در تاریخ معاصر و ایران بی نظیر بود، حضور روشن فکران مذهبی غیر روحانی در مساجد در کنار روحانیون بود. در حالی که در گذشته منبر و خطابه و عظ مختص روحانیون بود، اما در این دوران با دعوت روحانیت روشن بین و آگاه، پای متفکران مذهبی و دانشگاهی به مساجد باز شد و باعث شد تحول جدی در عرصه اندیشه دینی به وجود آید. شاید یکی از دلایل این کار، تجربه آموزی روحانیون از نهضت مشروطه باشد. در جریان مشروطه در حالی که مردم و روحانیت از پایگاه مسجد به مقابله با استبداد پرداخته بودند، روشن فکران در محافل سری و انجمن ها و مجامع فعال بودند و مسیر دیگری را دنبال می کردند. نهضتی که با رهبری روحانیت و همراهی مردم و از پایگاه مساجد شروع شده، در نهایت به کژ راه رفت و از سفارت انگلیس در آورد. این انحراف باعث شد که نتیجه قیام ها و تلاش های مردم و روحانیت منجر به روی کار آمدن رضا خان و شکل گیری استبداد در ایران شود.

بهره‌گیری علمای آگاه و روشن بین همچون آیت الله طالقانی، شهید مطهری، شهید مفتاح، شهید بهشتی و ... از توانایی فکری و علمی روشن فکران مذهبی نظیر دکتر شریعتی، مهندس بازرگان و ... باعث شد که اتحاد نیروهای مذهبی بیشتر شود و چهره جدیدی از اسلام معرفی شده و غبار تحجر از چهره دین زدوده شود. بهره‌گیری ایدئولوژیک از مکتب تشیع به عنوان راهنمای عمل انقلابی باعث شد که جوانان دانشگاهی و فعالان انقلابی به سلاح فکری جدیدی مجهز شده و در مقابل تفکرات مارکسیستی قد علم کنند و در نهایت گفتمان سیاسی ایدئولوژیک شیعه به عنوان گفتمان غالب در آید.

مسجد و مدرنیته

اگر مسجد و کلیسا را به مثابه نهادهای فضایی دین در نظر بگیریم، آنها مجموعاً تحت تأثیر تحولات مدرنیته، روشنگری انقلاب صنعتی، انقلاب اطلاعات و دیگر تحولات اجتماعی در حوزه‌های مختلف مثل خانواده، آموزش و پرورش و به خصوص رشد فرآیندهایی مثل تفکیک پذیری نهادی، عقلانی شدن و دموکراتیزسیون بوده اند. این تحولات در جامعه ایران قرن بیستم به نحو بارزی تأثیرگذار بوده و از تحولات ناشی از مشروطیت گرفته تا روی کار آمدن انقلاب اسلامی و تغییرات بعد از انقلاب اسلامی، هر یک زمینه ظهور گفتمانهای مشخصی درباره دین و سازمانهای دینی ایجاد کرده اند. تمامی تحولات سیاسی و اجتماعی ایران ارتباط تنگاتنگی با مقوله مذهب داشته اند. چنان چه مواجهه ایران تا دوران مدرن و تقابل ها و تعارضهای سنت و مدرنیته، بیش از هر جای دیگر در تقابل دین و مدرنیته تبلور یافته است. این تقابل زائیده آگاهی در غرب و میان دو گروه طرفداران سنت و طرفداران مدرنیته بوده و باعث شکل گیری گفتمانهای لائیک، سکولار و مذهبی بین نخبگان سیاسی و فرهنگی گوناگون شده است.

از آنجا که مطالعات جامعه شناسی در غرب شکل گرفته و گسترش یافته، این مطالعات عمدتاً به بررسی شرایط کلیسا به مثابه مهم ترین شکل سازمان دینی پرداخته اند و در این زمینه، مباحث سکولارشدن و نقدهای آن، رویکرد قالب در این حوزه بوده است. این در حالی است که در دهه های اخیر، به دنبال تغییرات اجتماعی و فرهنگی، رویکردهای جدیدی از سکولار شدن به میدان آمده اند که نظریه "نونهادی" و رویکرد "نظام باز به سازمان دینی" از جمله آنهاست.

بررسی های تجربی اخیر نشان می دهند که معیارهای مدرنیته باعث سکولارشدن و کاهش گرایش به دین و نهادهای دینی نشده و براساس همین نتیجه است که پارادایم سکولاریزاسیون در تحلیل دین در جامعه معاصر ناکام مانده و پارادایم جدیدی در بین محققان شکل گرفته که بیش از آن که در صدد تبیین اهمیت یافتن مذهب در جهان معاصر باشد، در پی تحلیل تنوعات و گوناگونی مذاهب است. در این پارادایم، بیش از آنکه ناهم سازی عقلانیت دین دیده شود، بر هم سازی عقلانیت دین تبلیغ می شود. همچنین به جای آنکه مذهب را صرفاً نیرویی محافظه کار بدانند، بر نقش آن در آزادسازی از شردیکتاتوری ها در آفریقا و اروپای شرقی سابق و نقش آن در مبارزات برای تحقق عدالت اجتماعی در جنبش های معاصر تأکید می شود.

مسجد در مطالعات اسلامی و مطالعات جهانی

با وجود بررسی های متعددی که تاکنون در مورد مسجد در ایران و یا حتی در دانشگاه های غربی صورت گرفته، مطالعات جامعه شناختی در این باره بسیار اندک بوده و بیشتر فعالیت ها در چارچوب مطالعات درون دینی، تاریخی و یا هنری و زیبایی شناسانه و در نهایت مطالعات توصیفی درباره ابعاد فرهنگی مسجد انجام شده است. با این وجود، در شرایط فعلی و

شاید به دلیل اهمیت یافتن بیش از پیش مقوله اسلام و حساسیت های سیاسی در این زمینه در سال های اخیر، گفتمان مسجد در غرب به عنوان یک پدیده جدید رونق گرفته و وجود مختلفی را نیز در کشورهای گوناگون دارد. در گفتمان مطالعات جهانی مسجد، آن چه بیشتر جلب توجه می کند مسأله تحولات مسجد در تقابل با علوم جدید و یا به تعبیر دیگر، فهم جایگاه مسجد در بستر مدرنیته است. در این زمینه، برخی محققان معتقدند که مساجد در گذشته کارکردهای نیایشی و غیرنیایشی داشته اند اما در طول تاریخ، میزان شدت و ضعف این کارکردها یکسان نبوده و در شرایط مختلف دچار تغییراتی شده است. به تعبیری، مدرنیته و مدرنیسم، معماری و کارکردهای مسجد را دگرگون کرده و این دگرگونی همچنان ادامه خواهد یافت. چنانچه اکنون در کشورهای غیراسلامی، مسجد کارکردهای بسیار وسیعی دارد ولی در کشورهای اسلامی البته به جز مورد ایران، اغلب کارکردهای اجتماعی، آموزشی و قضایی حذف شده است و در نتیجه این تحول، مساجد بیشتر به کارکردهای دیگر، به خصوص کارکردهای سیاسی می پردازند و این امر باعث فراگرفتن هاله ای از تقدس حول این مکان شده است. همچنین از دیگر تحولات اخیر، تغییرات در شیوه های ساخت و تزئین مساجد بوده است. تنوعاتی که در انواع معماری و ابزارهای مورد استفاده در مساجد وجود دارد، ناشی از به کارگیری دستاوردهای جدید علمی و صنعتی بوده است که همچنان ادامه خواهد یافت.

"حسن اودخان" یکی از محققان مسجد که تحلیلی تاریخی از این موضوع دارد، معتقد است: «مسجد در دوران معاصر بیش از آنکه معرف اسلام باشد، ملیت و قومیت های افراد در کشورهای مختلف را روشن می سازد و به تعبیری، این مهم ترین تحول سال های اخیر این نهاد دینی است. در واقع تأثیرپذیری از ایدئولوژی های مختلف و به خصوص فضای مدرنیته، زبان نمادین و اشکال اسلامی کمتر در ساخت مسجد به کار رفته و محیط فیزیکی و ساختاری مساجد متأثر از جوامع غیراسلامی شده است. به بیان دیگر، مساجد امروزی متأثر از تبلور عواملی مانند محل، منطقه، فرم معماری ناسیونالیستی به مثابه مدرنیته، خواست ها و برداشت های طراحان و سلیقه مشتریان بوده و این امر گسستی تاریخی را در کارکردهای مسجد به وجود آورده است.»

همچنین از دهه ۱۹۶۰ به بعد، دولت های اسلامی به شدت به حمایت از ساخت مسجد پرداخته اند و این برنامه دولتی مسجدسازی تلاشی برای تقویت سیاسی و قدرت کنترل اجتماعی و همچنین نمادی از اقتدار ملی این کشورها تلقی می شده است و بنابر آن، مساجد امروز باید طوری ساخته شوند که به طور عینی و آشکار هویت منطقه ای مدرن اسلامی را نشان دهند تا در چشم جهانیان معرف و نماد قدرت ملی خاص باشد.

از سوی دیگر، مساجد امروزی نشانه تأثیرپذیری از رسانه های جمعی و مبادلاتی است که در سطح جهان و به ویژه جهان اسلام، در حال رخ دادن است. جامعه شناس مسلمان صاحب نام دیگری به نام محمد ارغون در این زمینه معتقد است؛ ایدئولوژی و ناسیونالیسم منطقه ای در معماری و کارکردهای مسجد بسیار مؤثر بوده اند اما او این تغییرات را ناشی از تغییر و تحول مفهوم «امر قدسی» در نزد جوانان معاصر می داند.

به عبارتی عبادت در نگاه مسلمانان به انجام اعمال مذهبی محدود نشده و هر نوع عملی که با نیت خدایی و قصد قربت انجام شود، عبادت است. به همین دلیل معماری و فضای مسجد به گونه ای است که بتواند کارکردهای عبادی و اجتماعی گسترده ای داشته باشد اما میزان غلبه هر یک از این کارکردها، تابع شرایط اجتماعی و فرهنگی جامعه ای است که مسجد در آن قرار داشته است. البته در هر دوره تاریخی با وجود گفتمان های رقیب، هریک از جوامع اسلامی بر این باور بوده اند که قرائت و فهم آنها از مسجد، گفتمان حقیقی بوده و بر مبنای آن چیزی است که از صدر اسلام شکل گرفته است اما

در شرایط مختلف، متناسب با نیازهای جامعه، همواره گفتمان جدیدی قدرت یافته است. در این میان میتوان به گفتمان ایدئولوژیک انقلابی که، بر اساس قرائت روشنفکران دینی مانند دکتر علی شریعتی و رهبران انقلاب اسلامی به خصوص امام خمینی به وجود آمد اشاره کرد که از اهمیت زیادی در ایجاد تحولات دهه های اخیر برخوردار بوده است. چنانچه شریعتی با نقد اسلام سنتی و اسلام سکولار، اسلام ایدئولوژیک را مطرح می کند و امام خمینی نیز به مثابه رهبر انقلاب اسلامی، به مسجد به عنوان کانون فعالیت های مذهبی و سیاسی و اجتماعی هم زمان با هم می نگرد.

در دوران معاصر علیرغم تغییرات اساسی در جوامع و شکل گیری ساختارهای نوین اجتماعی، دین همچنان حضور مؤثر و پررنگی دارد. بدین صورت که نهادهای دینی که ساختار و قالب های حضور دین در جامعه را صورتبندی می کنند از اهمیت اساسی برخوردار می باشند در جوامع اسلامی مساجد از مهمترین این نهادها می باشند. که از بدو تأسیس حکومت اسلامی از سوی رسول اکرم (ص) سنگ بنای آن نهاده شده و پس از رحلت ایشان نیز تا به امروز از سوی حاکمیت بلاد اسلامی و مسلمانان به عنوان محوریت فعالیتهای مختلف دینی، سیاسی و اجتماعی مورد توجه بوده است. بر طبق منابع و متون تاریخی، نخستین مراکز تعلیم و تربیت در اسلام، مسجد و محور این آموزش و پرورش قرآن کریم بوده است. اگر چه مساجد معمولاً "در اولین نگاه به عنوان مکانهای مقدس و کانونهای عبادت و انجام اعمال و مراسم مذهبی در نظر گرفته می شوند، اما از کارکردهای مختلف آن در طول تاریخ نمیتوان چشم پوشی نمود کارکردهایی که در دوران معاصر نیز به قوت خود باقی اند.

بنابراین امروزه مساجد هر چند که به عنوان نهادهای سنتی در جامعه قلمداد می شوند، اما با ارائه کارکردهای مثبت و متناسب با نیاز روز جامعه می توانند همسطح با رسانه های مدرن و چه بسا پیشروتر ظاهر شوند چراکه بواسطه ارتباطات مستقیم میان ارتباط گران و مخاطبان، روابط چهره به چهره و دریافت بازخوردهای فوری و تأثیرات عاطفی و احساسی و همچنین ایجاد شرایط روحی و روانی خاص برای مخاطب، در ساخت ارتباطی ویژه اشان، به لحاظ آموزش و انتقال مفاهیم و معارف دینی، دارای قدرت رسانه ای قابل توجهی اند و می توانند به عنوان نقطه اتکا و مرکز ثقل سازمان جامعه به ایفای نقش پردازند و بنیادهای اساسی یک تمدن نوین اسلامی را پایه ریزی کنند.

همانطور که قبلاً بیان شد تمدن به معنای کلی عبارت است از مجموعه ساخته ها و اندوخته های معنوی و مادی جامعه انسانی.

بنابراین با اتکا به چنین معانی از تمدن میتوان گفت که آنچه به عنوان میراث و فرهنگ دینی هزارساله اسلامی به مسلمانان امروز رسیده است نیز در این تعریف می گنجد و چه بسا نسبت به مؤلفه های دیگر سهم اساسی و بنیانی تری نیز داشته باشد. البته برای اثبات و عینیت دادن به این مدعا ضرورت دارد که این میراث ارزشمند در قالب ساختارهای نوین فکری و شناختی طرح و ابعاد مختلف آن بررسی شود.

در واقع تمدن اسلامی بدون عمومی شدن عقلانیت اسلامی بوجود نمی آید؛ لذا امروز وظیفه دانشمندان و روشنفکران مسلمان است که از یک سو در عقلانیت اسلامی به کاوش پردازند و با اتکا به معارف فقهی و اصولی و همچنین با استفاده از دستاوردهای علمای اسلام در فلسفه، عرفان و حدیث و ... و معارفی که امروز بشر بدانها نائل شده، ماهیت عقلانی اسلام را کشف و اجزا و ارکان آن را دریابند و از سوی دیگر این معرفت را در حد مبانی و اصول که در عمل قابل کاربرد باشد برای عموم تشریح کنند.

اولین قدم در راه دستیابی به چنین هدفی ایجاد زمینه مناسب برای ترغیب و سوق دادن افکار عمومی جامعه به سمت شناخت و معرفت عمیق دینی است. وقتی افکار عمومی جامعه ضرورت چنین موضوعی را درک کند نخبگان و متولیان دینی چنین نیازی را با تولیدات علمی و معرفتی پاسخ خواهند داد و بستر مناسب برای استقرار چارچوبهای نوین معرفتی که منطبق بر اصول دینی و متناسب با جهان نوین است مهیا می‌شود. لذا همانطور که پیش از این نیز اشاره شد در این میان نهادهای دینی مانند مساجد سهم اساسی را بر عهده دارند؛ چرا که با ارائه کارکردهای گوناگون توانایی رقابت با سازمان ها و نهادهای مدنی مدرن، را نشان داده اند.

مساجد به ویژه در سه حوزه رسانه ای ارتباطی، حمایتی پشتیبانی و فرهنگی هویتی، توانایی دارند که فرهنگ و ایدئولوژی نوین شیعه را به گفتمان غالب و رایج در جامعه بدل سازد. گفتمانی که هر چند در عصر مدرن و در زمانه به حاشیه رفتن دین از سیاست و اجتماع شکل گرفته است ولی همچنان با قدرت و پویا در مسیر رشد و بالندگی قرار دارد و روز به روز با مقبولیت عمومی بیشتر مواجه می‌شود.

با توجه به چنین چشم انداز و دور نمایی از آینده، مطالعه پیرامون مسائل مسجد یک ضرورت فوری در تمام جوامع اسلامی است؛ چرا که شواهد نشان می دهد که کارکرد های مساجد در عصر نوین تغییر یافته اند اگرچه این تغییرات در کناره‌میت یافتن و احیای جایگاه و نقش مسجد در جهان بوده است. به طور کلی، مسجد موضوعی بکر و دست نخورده برای پژوهش است؛ مطالعات مربوط به این حوزه نسبت به نیاز روز جامعه بسیار اندک صورت گرفته است ولی با اینحال نتایج بدست آمده از آنها تا حدی مسیر پیش رو را مشخص ساخته است.^۱

نتیجه اینکه: در دوران معاصر علیرغم تغییرات اساسی در جوامع و شکل گیری ساختارهای نوین اجتماعی، دین همچنان حضور مؤثر و پررنگی دارد. بدین صورت که نهادهای دینی که ساختار و قالب های حضور دین در جامعه را صورتبندی می‌کنند از اهمیت اساسی برخوردار می باشند در جوامع اسلامی مساجد از مهمترین این نهادها می باشند. که از بدو تأسیس حکومت اسلامی از سوی رسول اکرم (ص) سنگ بنای آن نهاده شده و پس از رحلت ایشان نیز تا به امروز از سوی حاکمیت بلاد اسلامی و مسلمانان به عنوان محوریت فعالیتهای مختلف دینی، سیاسی و اجتماعی مورد توجه بوده است. بر طبق منابع و متون تاریخی، نخستین مراکز تعلیم و تربیت در اسلام، مسجد و محور این آموزش و پرورش قرآن کریم بوده است. اگر چه مساجد معمولاً "در اولین نگاه به عنوان مکانهای مقدس و کانونهای عبادت و انجام اعمال و مراسم مذهبی در نظر گرفته می‌شوند، اما از کارکردهای مختلف آن در طول تاریخ نمیتوان چشم پوشی نمود. کارکردهایی که در دوران معاصر نیز به قوت خود باقی اند.

بنابراین امروزه مساجد هر چند که به عنوان نهادهای سنتی در جامعه قلمداد می‌شوند، اما با ارائه کارکردهای مثبت و متناسب با نیاز روز جامعه می‌توانند همسطح با رسانه های مدرن و چه بسا پیشروتر ظاهر شوند چراکه بواسطه ارتباطات مستقیم میان ارتباط گران و مخاطبان، روابط چهره به چهره و دریافت بازخوردهای فوری و تأثیرات عاطفی و احساسی و همچنین ایجاد شرایط روحی و روانی خاص برای مخاطب، در ساخت ارتباطی ویژه اشان، به لحاظ آموزش و انتقال مفاهیم و معارف دینی، دارای قدرت رسانه ای قابل توجهی اند و می‌توانند به عنوان نقطه اتکا و مرکز ثقل سازمان جامعه به ایفای نقش بپردازند و بنیانهای اساسی یک تمدن نوین اسلامی را پایه ریزی کنند. تمدن به معنای کلی عبارت است از مجموعه ساخته ها و اندوخته های معنوی و مادی جامعه انسانی.

بنابراین با اتکا به چنین معانی از تمدن می توان گفت که آنچه به عنوان میراث و فرهنگ دینی هزارساله اسلامی به مسلمانان امروز رسیده است نیز در این تعریف می گنجد و چه بسا نسبت به مؤلفه های دیگر سهم اساسی و بنیانی تری نیز داشته باشد. البته برای اثبات و عینیت دادن به این مدعا ضرورت دارد که این میراث ارزشمند در قالب ساختارهای نوین فکری و شناختی طرح و ابعاد مختلف آن بررسی شود. در واقع تمدن اسلامی بدون عمومی شدن عقلانیت اسلامی بوجود نمی آید؛ لذا امروز وظیفه دانشمندان و روشنفکران مسلمان است که از یک سو در عقلانیت اسلامی به کاوش بپردازند و با اتکا به معارف فقهی و اصولی و همچنین با استفاده از دستاوردهای علمای اسلام در فلسفه، عرفان و حدیث و ... و معارفی که امروز بشر بدانها نائل شده، ماهیت عقلانی اسلام را کشف و اجزا و ارکان آن را دریابند و از سوی دیگر این معرفت را در حد مبانی و اصول که در عمل قابل کاربرد باشد برای عموم تشریح کنند.

اولین قدم در راه دستیابی به چنین هدفی ایجاد زمینه مناسب برای ترغیب و سوق دادن افکار عمومی جامعه به سمت شناخت و معرفت عمیق دینی است. وقتی افکار عمومی جامعه ضرورت چنین موضوعی را درک کند نخبگان و متولیان دینی چنین نیازی را با تولیدات علمی و معرفتی پاسخ خواهند داد و بستر مناسب برای استقرار چارچوبهای نوین معرفتی که منطبق بر اصول دینی و متناسب با جهان نوین است مهیا می شود. لذا همانطور که پیش از این نیز اشاره شد در این میان نهادهای دینی مانند مساجد سهم اساسی را برعهده دارند؛ چرا که با ارائه کارکردهای گوناگون توانایی رقابت با سازمان ها و نهادهای مدنی مدرن، را نشان داده اند.

مساجد به ویژه در سه حوزه رسانه ای ارتباطی، حمایتی پشتیبانی و فرهنگی هویتی، توانایی دارند که فرهنگ و ایدئولوژی نوین اسلام را به گفتمان غالب و رایج در جامعه بدل سازد. گفتمانی که هر چند در عصر مدرن و در زمانه به حاشیه رفتن دین از سیاست و اجتماع شکل گرفته است ولی همچنان با قدرت و پویا در مسیر رشد و بالندگی قرار دارد و روز به روز با مقبولیت عمومی بیشتر مواجه می شود.

با توجه به چنین چشم انداز و دور نمایی از آینده، مطالعه پیرامون مسائل مسجد یک ضرورت فوری در تمام جوامع اسلامی است؛ چرا که شواهد نشان می دهد که کارکردهای مساجد در عصر نوین تغییر یافته اند اگرچه این تغییرات در کنار اهمیت یافتن و احیای جایگاه و نقش مسجد در جهان بوده است. به طور کلی، مسجد موضوعی بکر و دست نخورده برای پژوهش است؛ مطالعات مربوط به این حوزه نسبت به نیاز روز جامعه بسیار اندک صورت گرفته است ولی با این حال نتایج بدست آمده از آنها تا حدی مسیر پیش رو را مشخص ساخته است.

مسجد در سیاست های کلی برنامه پنجم توسعه و سند چشم انداز ۱۴۰۴

مسجد همواره در نهادهای سازی ارزش های اخلاقی و دینی و تقویت قانون گرایی، انضباط اجتماعی، وجدان کاری، خودباوری، روحیه کار جمعی، ابتکار، درستکاری، قناعت، پرهیز از اسراف نقش آفرین بوده است. همچنان که برای ایجاد درک مشترک از چشم انداز ۲۰ ساله و تقویت باور و عزم ملی برای تحقق آن نیازمند نهادهای مردمی و مورد اعتماد مردم هستیم. مسجد در طول تاریخ تنها نهاد هم مردمی و هم مورد اقبال مردم بوده و از این پس نیز با بهره گیری از راهبرد مسجد نسل آینده، می توان به این مهم عمل نمود. امروزه احساس زندگی در یک جهان تا حد زیادی نتیجه برد بین المللی رسانه های ارتباطی است.

خلاصه ای از مفاد چشم انداز

خلاصه ای از چشم انداز بیست ساله در برنامه پنجم توسعه که می توان از آن برای ارتقاء مساجد منا استفاده بهه برد:

۱. استفاده بهینه از فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی برای تحقق اهداف فرهنگی نظام
۲. تقویت حضور و مشارکت مردم در عرصه های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
۳. جهت دهی جریانات سیاسی به پابندی به ارزش های اسلامی انقلابی، دفاع از منافع ملی، دشمن ستیزی، قانون پذیری و اصول اخلاقی
۴. اعتلای شأن، موقعیت، اقتدار و نقش جمهوری اسلامی ایران در منطقه و نظام بین الملل به منظور تحکیم امنیت ملی و پیشبرد منافع ملی با تأکید بر ...حمایت از مسلمانان و ملت های مظلوم و مستضعف به ویژه ملت فلسطین
۵. تلاش برای همگرایی بیشتر میان کشورهای اسلامی
۶. تقویت هویت اسلامی و ایرانی ایرانیان خارج از کشور^۲

مساجد چگونه باشند؟

طبق آنچه در سند چشم انداز ۱۴۰۴ تدوین شده است، مساجد بایستی چگونه باشند؟ خلاصه ای از این چگونگی عبارتند از:

۱. دارای حضور مؤثر در تصمیم سازی و تصمیم گیری های کشور
۲. برخوردار از دانش پیشرفته کارشناسان و صاحب نظران عرصه های مرتب با فعالیت و رسالت مسجد
۳. توانا در ایجاد انگیزه های مذهبی و توجه دادن به رخدادهای مرتب با جهان اسلام
۴. توانمند در فراخوان مؤثر مردمی و بسیج افکار عمومی
۵. برخوردار از شبکه ارتباطی قوی نظام کارآمد اطلاع گیری و اطلاع رسانی و برقراری ارتباطات مردمی
۶. برخوردار از توانایی های رشد یافته، روزآمد و کارآمد با بهره گیری از فن آوری های نو در راستای مأموریت، رسالت و ادای وظایف
۷. مجهز به کتابخانه و رایانه برای نشر علوم اسلامی
۸. برخوردار از ائمه جماعتی عالم، اندیشمند، پارسا، آشنا با فنون مشاوره و مدیریت و دارای ارتباطات گسترده مردمی
۹. فعال سازی مساجد به عنوان کانون های فرهنگ، اندیشه و معنویت اسلامی
۱۰. اولویت یابی مساجد به عنوان مراکز نشر معنویت و معرفت دینی در برنامه ریزی های فرهنگی
۱۱. طرح دین به زبان روز با بهره گیری از شیوه های جذاب، ابزار و امکانات نو
۱۲. کارآمدسازی مساجد در ساخت جامعه اخلاقی نواندیش با پویایی فکری و اجتماعی
۱۳. تأثیرگذاری مساجد بر همگرایی اسلامی
۱۴. فعال سازی مساجد در مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن
۱۵. مقابله با خرافات، مقدس مآبی، تحجر و دگراندیشی های بیگانه محور
۱۶. حف و ترویج فرهنگ بسیج از طریق مساجد
۱۷. ایجاد جا به های لازم برای جذب و جلب گروه ها به ویژه جوانان و نوجوانان^۳

ضرورت ارتباط مسجد و فضای مجازی

مسجد به عنوان یکی از مهمترین نمادهای دین اسلام، بایستی در عرصه جهانی به درستی معرفی شده و با جذبی پر کیفیت و کمیت، پرچم اسلام را برافراشته نگاه دارد. باید در این زمینه مساجد ایران اسلامی نقشی پررنگ تر از قبل بر عهده گیرند. این نقش پذیری توسط تمامی متولیان و متوصلان به مساجد صورت می یابد.

مسجد به عنوان رسانه ریشه دار و اینترنت به مثابه ابزار مدرن، می توانند در ابلاغ پیام انقلاب، نقش آفرین باشند. متأسفانه، رویکردی در کشور ما، این دو را در ساحت نزاعی آشستی ناپذیر قرار داده، از این روی هیچ گاه آن چنان که باید، از ظرفیت این دو رسانه نتوانسته ایم در بیان رسالت انقلاب، بهره جوییم. مسجد، رسانه ای که ریشه در تاریخ دارد، ولی همچنان پویا، مقبول، غیردولتی و بالاخره دینی است، و اینترنت و ابزارهای مدرن، دارای پوشش گسترده ای از مخاطب اند. معقول آن است که کمیت یکی با کیفیت دیگری همراه گردد، و این دو از عرصه رقابت به ساحت رفاقت آیند.

ضرورت شناسی

۱) جهان نیازمند عرفان و معنویت غنی اهل بیت (ع) می باشد و یکی از ابزارهای سهل الوصول و جذاب فناوری برای این کار، فضای مجازی خواهد بود که در اختیار مسجد است.

۲) با توجه به محدودیت و محدودیت های ساخت مسجد و مهم تر از آن، ممنوعیت های احیای کارکردهای انقلابی در مساجد خارج کشور، و زمان بر و پرهزینه بودن ساخت مساجد فیزیکی، توجه به مساجد بهره مند از فضای مجازی یک بایسته تلقی می گردد.

۳) برای دستیابی به چشم انداز بیست ساله باید از این مقوله غافل نماند. ذکر دو بند مهم از بندهای سند ۱۴۰۴ در مورد مساجد نسل آینده ضروری می نماید:

«برخوردار از شبکه ارتباطی قوی نظام کارآمد اطلاع گیری و اطلاع رسانی و برقراری ارتباطات مردمی»
«برخوردار از توانایی های رشد یافته، روزآمد و کارآمد با بهره گیری از فن آوری های نو در راستای مأموریت، رسالت و ادای وظایف»

۴) تحول و نوآوری به عنوان یک بایسته ایران اسلامی، در زمینه مسجد نیز باید تحقق یابد؛ چنان که رهبر انقلاب آینده نگر و مدیریت تحول را لازمه جامعه روحانیت دانسته اند: «با توجه به مسئولیت سنگین حوزه های علمیه و روحانیت در خصوص دینداری مردم، اهمیت آینده نگرایی بسیار مضاعف است». البته باید توجه داشت که دنیای فردای ما مجازی تر از دنیای امروز ما است به گفته آرمستو: تغییرات در جهان به گونه ای در حال رشد انفجاری است که نسل ۲۱۰۰ یا ۲۲۰۰، وقتی به زندگی ما در اوایل قرن بیستم نگاه می کنند، می گویند: چه مردم غیر مدرن و کهنه گرایی بوده اند.

۵) از یک سو با یک تکلیفی به نام صدور ارزش های انقلاب و یاری مستضعفان مواجهیم که طبق تحلیلی باید این مرحله از انقلاب نیز مبتنی بر مساجد باشد و از سوی دیگر با موانعی که بر سر راه انجام این وظیفه از طریق مساجد فیزیکی قرار گرفته است. این موانع آنگاه تکلیف را ساق می کند که هیچ راه جایگزینی مطرح نباشد. مساجد نسل آینده در عین فرصت بودن برای صادر نمودن انقلاب، خود ضمناً موانع را نیز خواهد برداشت.

زیرا موجب توسعه بنائی و گسترش کارکردی آن خواهد شد. و این یعنی اثبات کارآمدی دیگر برای مساجد در سومین مرحله از انقلاب.

یک پرسش ثمربخش

با توجه به اینکه جامعه ما در حال گذر از جامعه ای سنتی به جامعه مدرن است، این پرسش مطرح می شود که این کارکرد متعدد و متنوع مساجد در صدر اسلام که موجب بقای اسلام بود، چه می شود؟ این دوره گذار، چه اثری بر فرآیند تأثیرگذاری مساجد خواهد گذاشت؟ آیا همچنان با قوس نزولی کاهش حیطه اثرگذاری، مواجه خواهیم بود؟ و کم کم بخشی از کارکردهای مساجد را نهادهای دیگر متولی خواهند شد؟ هرچند پاسخ گویی به این سؤال قدری مشکل است ولی پاسخ ندادن به این پرسش هم چیزی جز فزونی این بحران، ثمر نخواهد داد. باید، به طور بنیادین گزینه های احتمالی را رصد و گزینش نمود.

البته می توان با گزینش راهی مناسب، از این تنوری که معتقد است با وجود مدرنیته باید گذشته را به فراموشی سپرد، عبور کرد. و از مدرنیته در تنوع بیشتر کارکردهای مساجد بهره برد. لازمه این، یک مطالعات بنیادین است. در تفکر دینی، مدرنیته نوعی تحول است که در طی آن انسان با بهره گیری از ابزارهای نو، قادر به گشودن افق های جدید برای شناخت خود و جهان شده و به تفکر خود، عمقی ژرف تر داده و با استفاده از آگاهی های نو، نه تنها از ایمان او کاسته نمی شود بلکه بر ایمان او به وجود خالق افزوده می گردد. بر این اساس، در عصر مدرنیته، نه تنها از کارکردهای مساجد کاسته نمی شود بلکه می توان با مدیریت صحیح این تحول، بر گسترش کمی و کیفی مساجد امیدوار بود.

معضلات مجازی شدن

وضعیت امر قدسی در فضای مجازی

مکان در قالب معماری می تواند با زبانی هنری بیان شود. هنر نقشی بسیار مؤثر را در بالابردن درجه ی تقدس مکان دارد. نماد پردازی در زمینه هنر حائز اهمیتی فراوان بوده و بر غنای آن می افزاید. انسان از طریق نماد سازی قادر به تعالی بخشیدن مقام و موقعیت فردی خود است و به موجب آن به حیات اجتماعی و هدف دار دست میابد. رفتار نمادین در حین رشد فردی انسان و تحولاتی که او در زندگی پشت سر می گذارد، متحول می شود، زیرا پدیده ای معنادار و اجتماعی است. در جوامع ابتدایی هنرها اغلب مبتنی بر الهامات فوق فردی بود که هنرمندان متأثر از آن بوده اند.

شاخصه ی حیات ذهنی انسان بدوی تمایز نسبتاً محدود میان ذهن و عین است و آنچه در این مرتبه ادراک میشود طبیعتی یکسره زنده، پویا و جنبنده است. عالم بدوی کلتی یکپارچه است که شاخصه اش فقدان نسبی تمیز و تفکیک است. از این رو، طرق نماد پردازی نیز در مقولات تلفیقی سحر و اسطوره با هم یکی میشوند. مطالعه ی تمدنهای اولیه و نماد پردازی آنها نشان میدهد اندیشه ی مرکز، عنصر اصلی فضای وجود بدوی است. پس مکان اصولاً گرد است. ساده ترین فضای وجودی انسان صفحه ای افقی است که محور عمودی از آن گذشته است. در این تمدنها هر مسکنی تصویری از کیهان تلقی می شد زیرا خانه مانند کیهان در بر گیرنده ی انسان است بنابراین بازتاب تصور آنها از جهان اطراف را میتوان در شکل خانه ای که می ساختند دید. در دنیای باستان زمین را به شکل مربع و آسمان را به صورت دایره تصور می کردند به همین دلیل این دو شکل به همراه چلیپا در هنر مقدس آنان از جایگاه ویژه ای برخوردار بوده است.

محور قائم معرف «مسیر» و راهی است که به واقعیت منتهی میشود، واقعیتی که میتواند "برتر" یا "پست تر" از زندگی روزانه باشد، واقعیتی که یا بر جاذبه ی زمین چیره شده یا اینکه مقهور آن می گردد.

محور جهان (آکسیس موندی)، تیرک و نقطه ی مرکزی دایره و گنبد است. خط مستقیمی که آسمان را به مرکز دایره متصل میکند و معراج از آن نقطه و بر آن محور انجام می گیرد. معابد از مهمترین بناهای مقدس در اکثر تمدنها و سنن مختلف هستند. شکل مربع معابد بیانگر به پایان رسیدن آفرینش جهان و رسیدن به ثبات نهایی است.

چهار گوش همچنین نمادی جهان شمول و گویای سکونت، ایستایی، استحکام و تبحر است. زمین و چهار گوش، با جای دادن عدد مقدس چهار در خود، با چهار سوی و چهار فصل و چهار عنصر و بسیاری مشخصات چهار گونه ی دیگر، با جهان قدیمی تماس و پیوند حاصل می کند. اما چهار گوش در برابر الوهیت دایره، نمادی آشکارا زمینی و انسانی است. دایره نمادی است از خلّاقیت، حرکت دایره ای کامل و تغییر نا پذیر است، بدون آغاز بدون انجام و لایتغیر، دایره در معنایی مستقیم تر نشانگر آسمان کیهانی است به خصوص آن زمان که آسمان در تلاقی با زمین قرار میگیرد و با آن هماهنگ میشود. در متون کهن آمده است خداوند همچون دایره ایست که مرکزش همه جا و محیطش هیچ کجاست. استفاده از دایره در اولین خطهای ابداعی انسان و در اولین کوششهای کودکان جهت ایجاد ارتباط با یکدیگر، مشاهده شده است.

ادیان سه گانه ی توحیدی ابراهیمی یعنی یهودیت، مسیحیت و اسلام از نظر اعتقادی وجوه مشترک بسیاری دارند که انعکاس آنها را میتوان در طرح و شکل مکانهای مقدس و معابد آنان مشاهده کرد.

امر قدسی در یهود

در دین یهود ارتباط انسان با خداوند تحت سه جایگاه "خیمه ی مقدس"، "معبد" و "کنیسه"، است. نخستین جایگاه مقدس که زیستگاهی بود برای خداوند "خیمه ی مقدس" است. قابلیت تحرک خیمه نشانگر عدم ثبوت "امر مقدس" در نزد قوم یهود است. اجزای خیمه ی مقدس شامل "تابوت عهد"، "چراغدان"، "میزی برای نان فطیر" و "محراب" بود. با سکونت قوم یهود خداوند طرح ساختمانی نوعی معبد را به «داوود» الهام کرد که سلیمان پسر او ساخت معبد را تکمیل کرد بنایی که شواهد گویای این است که صرفاً برای نذر و نیاز و قربانی بوده است. این معبد قرارگاه «شیخنا» (shei khi na) یعنی «حضور» خداوند بر زمین بود. قوم یهود بر طبق نظری "کنیسه" یا نمازخانه را با الهام از بابلیان ساخته اند. تاکید بر این بود که کنیسه ها باید در جایگاهی مرتفع ساخته شوند و وجود پنجره در آنها ضروری بود. همچنین بر طبق عاداتی برای انجام تبرکات معمولی آنها را در کنار آبهای جاری می ساختند. از لحاظ طراحی، معبد سلیمان با الگوگیری از خیمه ی مقدس شامل سه فضای به هم پیوسته ی دهلیز (اولم)، تالار اصلی (هخل) و قدس الاقداس (دویر)، بوده است اما کنیسه که محل اجتماع مؤمنان بود در گرداگرد دو قطب یعنی "تابوت مقدس" و "بیماره" شکل می گرفته است.

امر قدسی در مسیحیت

کلیسا یعنی مکان مقدس مسیحیان با همان هدف اجتماعی کنیسه ها بوجود آمد. اولین طرح معماری کلیسا در کاخ امپراطوری کنستانتین ریخته شد و با نفوذ مادرش «سنت هلن» در تمام امپراطوری رواج یافت. معماری که دو بخش مجزای "تعمیدگاه" و "میعادگاه" را در بر میگرفت.

تعمیدگاه شامل حوضی برای غسل تعمید، دیواری گرد و مشبک و گنبدی که بر طاقی استوار بود که به یک راهرو باز می شد. ساختمان میعادگاه عبارت از صحن سه رواقه ی بزرگ و میز مقدسی بود که در مرکز آن جای داشت، دو بازو نیز به طرفین صحن اضافه شدند که بیانگر صلیب مسیح بودند، محرابی نیز در جانب شرق قرار داشت که منبر کشیش (کاتدرا) را در خود جای می داد. پلان بیشتر کلیساهای نخستین ترکیب یا آمیزه ای بود از حالت کشیدگی و حالت مرکزگرایی. فضای داخلی مهم وجه مشترک همه ی کلیساهای اولیه است. از این طریق میل به تعالی به ظهور میرسد و همین میل دست مایه ی بیان معنای فضای مسیحی شد. فضای وجودی مسیحی از محیط متعین آدمی حاصل نمیشود، بلکه تجلیگاه عهد و طریق رستگاری است که به صورت مرکز [نماد عهد آدمی] و معبر [نماد نسیر معنوی آدمی] متعین شده است. با ساختن این مرکز و معبر در قالب کلیسا، معنای جدید وجود صورتی بصری یافت. از دیگر خصوصیات کلیساها تزئینات و نور فراوان در آن است. پنجره ها، ستونها، سقف، تزئینات کف، نوری که با تأکید بر محراب است همه بیانگر احساسی از پویایی در کلیسایت و حاکی از تلاشی است که این بنا در پی ارتباط با عالم معنا دارد، شکلی که البته با اصلاحاتی متأثر از شرایط سیاسی-اجتماعی و اقلیمی، در دوره خای بعد نیز همچنان پا بر جا باقی میماند.

امر قدسی در اسلام

از شعار بنیادین در دین اسلام که به عنوان امری بنیادین از آن یاد میشود، آیین های عبادی جمعی و گردهمایی مؤمنان در کنار یکدیگر است و این آیه از قرآن مجید به راستی بیانگر این مهم است: «واعتصموا به حبل... جمیعا و لا تفرقوا». در جریان اجرای مناسک دو فرآیند عمده ی به هم پیوسته اتفاق می افتد؛ نخست عاطفه ی جمعی ایجاد شده به صورت نیرویی ورای تک تک افراد عمل کرده، فرد را به جمع متعهد میکند. دوم بعضی از اصول و قواعد اساسی (اعم از عقلانی، غیر عقلانی و نا عقلانی) قدسی میشود و افراد آن را درونی میکنند؛ به طوریکه قواعد و نهادهایی که این چنین قدسی شده اند؛ به صورت پارامتریک و نه به شکل غیر متغیر، وارد محاسبات عقلانی شخص می شوند. اولین مسجدی که توسط پیامبر اسلام بر پا شد بنایی بسیار ساده بود با دیوارهایی از خشت خام که بر شالوده ای سنگی قرار داشتند و با سه ورودی به محیط بیرونی مرتبط میشدند. این بنا ی عاری از هر گونه تزئینات، الگوی اولیه ای شد برای مساجدی که بعدها در سراسر کشورهای اسلامی ساخته شدند. بعدها این بنا شکل پیچیده تری به خود گرفت، بدین ترتیب محراب، گنبد، شبستان، مناره و حوض به پیکره ی مسجد اضافه شدند. تزئینات و تصاویر بر خلاف کلیساها و سایر معابد با بهره گیری از اشکالی کاملاً انتزاعی بودند و نماد پردازی به گونه ای گویا در این مساجد به کار رفته است چنانچه به عنوان مثال محراب نماد جایگاهی که انسان خود را در پیشگاه خداوند قربانی میکند و کنیه نمادی از آسمان است.

معابد، اماکن مقدس

مسجد در اسلام و کلیسا در مسیحیت همواره قطبهای مهم مذهبی- اجتماعی انسانها در طول دوره های مختلف محسوب میشدند و همواره پناهگاه روحی و معنوی مردم به شمار می آمدند. البته این را نیز نباید نادیده گرفت که برای ساخت، بازسازی و دیگر امور مرتبط با آنها، نیاز به کمک گرفتن از خود مردم بوده است.

مکانهای مقدس در گذشته ای بسیار نزدیک به ما سرشار از هنر و معنویت بودند که فضای حاکم بر آنها، این امر را دو چندان می کرد. معابد در باور زائرین جایگاه پاکی و قداست بودند. در باور این مردمان نه تنها معبد بلکه خانه و شهر آنها مرکز عالم بود و بسیار قابل احترام و ستایش. معابد قلب شهر و نبض حیاتی آن بوده و نقشی انکار ناشدنی در همبستگی میان مردم داشتند.

از آنجا که معابد و مکانهای قدسی محلی بودند برای ارتباط با خدایان، در نتیجه نقطه ی صعودی برای عزیمت انسان به جهان خدایان که در آسمانها مستقر هستند، بودند. نوعی نماد پردازی که می توان ظهور آن را در معماری این معابد مشاهده کرد در این صعود مؤثر بوده است، اگرچه تفاوتهایی در کارکرد و شکل ساخت وجود دارد، برای نمونه اهرام مصر محلی برای تدفین فرعونها بودند در حالیکه اهرام سرخپوستان (مایا، آزتک «آمریکای میانه» و اینکا «آمریکای جنوبی») جایگاهی برای حضور خدایان اما شکل هرمی در هر دو حاکی از یک چیز است؛ از لحاظ شکل نیز این اتصال به آسمانها در معابد یونانی از طریق ستونهای بلند و در مساجد اسلامی از طریق گنبد است، در هر صورت با وجود این تفاوتها همگی اشاره به یک چیز دارند و آن دسترسی به کیهان و جایگاه خداوند یا خدایان است. با توجه به اینکه این نوع تمایلات در جهان عینی قابل دستیابی نیستند، ذهنیت و تخیل هنرمندانه در کشف جهانهای ناپدید می تواند به کمک نمادپردازی مکانهای مقدس بیاید تا بتواند فضایی را حاصل آورد که امکان حرکت، آزادی و صعود انتزاعی را در مراجعین به معابد و زیارتگاهها و پرستندگان، ایجاد کند و در اینجا است که تفاوتها به شکل بارزی آشکار میشود زیرا این تزئینات، رنگ آمیزیها، حکاکیها، نقاشیها، نورپردازیها و ... همگی بیانگر نوعی جهان بینی حاکم بر دیدگاه هنرمندان آن زمان است، جهان بینی که خود میراثی از موقعیت جغرافیایی، فرهنگی و سیاسی آن دوره و منطقه بوده است، امری که رنگ و لعابی زیبا به این فضاها می بخشد. به هر شکل خلوص و نابی که در این نمادپردازیها وجود دارد آن چنان است که انسان امروزی را بعد از گذشت سالهای دور همچنان از خود بی خود میکند و تداعی گر تصاویری مبهم، ماورائی، دلهره آور و جاذب در ذهن معلق اوست. تصاویری که ممکن است یادآور گذشته ی مهر و موم شده ی او باشند و نیاز به واکاوی و حفاری را در او زنده می سازند؛ واکاوی که نیازمند تغییراتی اساسی در نگرشهاست ولی از آنجائیکه بروز این دگرگونی نیازمند زمان زیادی است بنابراین به همان موقعیت بسنده می شود و در نتیجه دگرگونی اصلی تنها در ظواهر صورت می پذیرد و شاید به همین دلیل است که این مکانها جز در مواقعی خاص، دیگر آن شور و غوغا و کارکردهای اولیه خود را ندارند و تبدیل به نوعی آرام بخش شده اند که هرز چندگاهی انسانها را به جانب خود دعوت می کنند؛ انسانهایی که اکنون جاذبه های بسیار دیگری تبدیل به دل مشغولی آنها شده است. معابد دیروز، امروز به مراکز تجاری و خرید در طرحها و رنگها، نورپردازیها و نمادپردازیهای دلفریب، بدل گشته اند، ارتباط و ارتقائی یکسویه و به نفع بازار. البته در این نتیجه گیری هدف این نیست که مکانهای قدسی و مذهبی بایستی لزوماً مملو از جمعیت باشند و در غیر این صورت تأثیری آنچنان که باید نخواهند داشت، بلکه در اینجا توجه به فضا نسبت به مکان، اهمیت بیشتری میابد. فضا گستره ای باز و انتزاعی دارد و در مکانی خاص، فضاهای مختلفی امکان نمود پیدا می کنند. بدین ترتیب یک فرد می تواند در مکانی غیر

قدسی، فضایی قدسی را در ذهن خود تداعی کند و بالعکس، در نتیجه مرز میان فضا و مکان شکسته می شود؛ نوعی نزدیکی به دوران ابتدایی و اسطوره ای که همراه با آشفتنی درفضاست، فضایی به هم ریخته که در هر جایی به دنبال معناست، در اینجا است که مکانها در جهت معناسازی برای فضا وارد رقابت می شوند، رقابتی که جهتگیری فضا را باری به هر جهت میسازد و نتیجه ی آن تنها افزوده شده بر تجملات ظاهری مکانهای مقدس است که با متصل شدن به روشهای گوناگون در پی حفظ و تداوم و تأثیر گذاری هر چه بیشتر خود هستند. با کمی تأمل میتوان به این نتیجه رسید که این کاری است که تقریباً همه و در همه جا دست به آن می زنند و خارج شدن از این وضعیت که در واقع بخشی از هویت است و یکی شدن کامل با طبیعت بی پیرایه در حال حاضر محال است مگر اینکه کسی قصد بازگشت به جنگل و صحرا و یا حتی قصد مرگ را داشته باشد.^۴

جهان مجازی و سلامت روان

قرن بیست و یکم با مجازی سازی ارتباطات شروع شد و ابر رسانه ها - بیش از آن چه که مخاطب انتظار و ظرفیت دارد - اطلاعات زیادی به او ارائه می کنند. از این رو، بین جهانی شدن و فضای مجازی، ارتباطی دو سویه برقرار است؛ چرا که از یک سو می توان جهانی شدن را عامل پدید آیی فضای مجازی دانسته و فروپاشی مرزهای انسانی را به آن نسبت داد و از سوی دیگر، گسترده بودن ارتباطات مجازی و ماهیت بی مکانی و بی زمانی و فراگیر بودن آن و نیز بارش فکری نابه هنگام آن را عامل شکستن مرزهای سنتی، قبیله ای و یکپارچه سازی ارزش های انسانی دانست. به این ترتیب، جهان، رفته رفته از وضعیت دیالوگ (گفت و گو) خارج شده و به سوی مونولوگ (تک صدایی) پیش رفته است؛ چرا که یکی، همه را مجاب می کند تا گفتمان او را بپذیرند.

در یک فضای ارتباطی واقعی، که به طور معمول حضور یک یا چند نفر بارز است، طرفین با مخاطب قراردادن همدیگر، اطلاعاتی هرچند اندک معاوضه می کنند و به حریم همدیگر نیز آسیب نمی زنند، اما در فضای مجازی، هم چون اینترنت، پیامک، چت و... طرفین ماجرا، کم ترین اطلاعات درست را نیز از همدیگر دریغ می کنند؛ زیرا در پشت پرده این ماجرا، افرادی قراردادند که شاید هیچ شناختی از همدیگر ندارند و گاه آدرس های اشتباه به یکدیگر می دهند، تا نشانی از خود برجای نگذارند و لذا همه این مسائل، سلامت و روان افراد را با چالش جدی، مواجه کرده است.

روان شناسی شخصیت و هویت در دنیای مجازی

فضای مجازی یکی از ابزارهایی است که سبب می شود تا افراد از راه های گوناگون ابراز وجود بکنند؛ چرا که وقتی افراد در فضای مجازی قرار می گیرند، خواه ناخواه به دنبال این هستند که چگونه جنبه های رفتاری خود را مدیریت کنند، از این روست که هویت آدمی، که یکی از جنبه های پیچیده آدمی است، تحت تأثیر قرار می گیرد.

بنابراین، اگر فرد در تماس دائم با فضای مجازی قرار گیرد، تا آنجا پیش می رود که الگوهای برگرفته از فضای مجازی را مثبت تلقی کرده و سعی در به کار بستن آنها در برخوردها و رفتارهای خویش می شود.

البته ما در محیط های متفاوت اینترنتی، شاهد ترکیب های متفاوتی از ویژگی های منحصر به فرد در دنیای مجازی هستیم، که منجر به کیفیت روان شناختی متمایز از این محیط ها می شود، که البته این کیفیت ها نیز چگونگی درک افراد از خود و دیگران را تعیین می کند و می توان این ویژگی ها را به عنوان مؤلفه های بنیادین مدلی مفهومی برای روان شناسی فضای مجازی در نظر گرفت، که از مهم ترین این ویژگی ها می توان به (کاهش حواس، ادراک های دگرگون شده، هویت

انعطاف پذیر، فضای نامحدود، انعطاف پذیری زمانی، تکثر اجتماعی، قابلیت ثبت و نگهداری، اختلال رسانه، حضور در فضای رسانه، کاراکتر و تحریک حسی، تغییر در محیط، تعامل با محیط و تعامل با دیگری) اشاره کرد. با توجه به این ویژگی هاست که کاربر، حالت های متنوع و متفاوت ذهنی؛ از قبیل تخیلات، خیال پردازی ها، خیال پروری ها، توهمات، حالات هیپنوتیستیک و سطوح گوناگونی از هوشیاری را در فضای مجازی تجربه می کند و تحت چنین شرایطی است که فضای سایر؛ همانند دنیای «رویا» می شود؛ دنیایی که وقتی ما به خواب فرو می رویم، پدیدار می شود. در فضای مجازی - با توجه به ارتباط قوی ای که بین کاربران وجود دارد - این امکان را به افراد می دهد تا اقدام به ایجاد دنیایی بکنند که افراد بتوانند در جایگاه افراد دیگر هویت یابی شوند. به این صورت که افراد داده ها و آمار شخصیتی خود را - که این هم دچار تغییر می شود - از طریق وبلاگ و سایت های مجازی دیگر در اختیار کاربران قرار می دهند، که این عمل به نوعی سبب از خودبیگانگی و از دست دادن هویت فرد می شود و این فرد دیگر نمی تواند شخصیت پایداری را در دنیای واقعی برای خود تعریف نماید؛ چرا که شخص درگیر یک سری اوهام و تخیلات مجازی می شود، که این امر نیز از شخصی به شخص دیگر متفاوت است.

جنبه های روانی - اجتماعی فضای مجازی

همه محیط هایی که کاربران از آن استفاده می کنند، شبیه یکدیگر نیستند، اما از برخی خصوصیات کلی مشابه برخوردارند. در واقع این فرض برای همه فضاهای مجازی وجود دارد، که شیوه های عملکرد جامعه را دگرگون خواهند ساخت. این تغییرات که در سطوح چندگانه ای رخ می دهند، روی روش های تولید، روش های یادگیری و حتی شیوه های معاشرتی افراد نیز تأثیر می گذارند.

در این فضای مجازی دو سویه، مفاهیم هویت انسانی و هستی، گیج کننده و ناواضح هستند. شخصیت های محیط های چندکاربر، واقعی نیستند، بلکه فقط مجازی می باشند. آنها هیچ گاه بدون تغییر باقی نمی مانند. شخصیت های این محیط ثابت نیستند، آنها همواره در گونه ای فرایند باز تعریف قرار دارند، به طوری که می توان گفت بسیاری از کارکردهای مجازی در دنیای واقعی نیستند و فقط مربوط به فضای مجازی هستند، که قابل تصور است. این ویژگی سبب شکل گیری رواج اوهام و تخیلات سوء در زندگی افراد می شود. یکی از نتایج روانی و اجتماعی فضای مجازی این است که کاربران از مهارت های دنیای واقعی دور می شوند و در گمنامی زندگی واقعی سردرگم می شوند و دچار نوعی هویت های چندگانه می شوند که هریک برای اهداف و مقاصد خود از این هویت های چندگانه استفاده می کنند، بدین صورت که فرد به عنوان ماهیتی بدون جسم می تواند به هر صورتی که می خواهد ظاهر شود.

مطالعات و تحقیقات روان شناختی روی تأثیرات اجتماعی اینترنت بسیار موضعی هستند. اگر ما میزان گسترش اینترنت و اهمیت اقتصادی و فرهنگی را که در جوامع پیشرفته یافته است، در نظر بگیریم این موضوع کاملاً قابل درک است. متأسفانه نتایج تحقیقات، اغلب با یکدیگر تفاوت دارند که هم برای محققان و هم برای عامه مردم - که می خواهند بدانند اینترنت برای آنها (خوب) است یا (بد) و از چه جهت - سردرگم کننده است.

حال بحثی که مطرح می شود، بحث سلیقه ای بودن استفاده است، که کاربران از فضای مجازی و اینترنت استفاده می کنند، که در این زمینه لازم است برای کاربران نحوه استفاده مفید از اینترنت و فضای مجازی برای کاربران، فرهنگ سازی شود؛ چرا که برخورد اولیه و نحوه استفاده ابتدایی برای کاربران به نوعی سبب درونی شدن الگوهای مجازی می شود.

بازداری زدایی در اینترنت

یکی از کارکردهای اینترنت، بازداری زدایی است. دو اصطلاح بازداری و بازداری زدایی، در نظریه روان تحلیل گری فروید مطرح شده است. در این دیدگاه به مهار تکانه های غریزی «بُن» توسط «فرامن» بازداری گفته می شود. بُن مرکب از غریزه ها، گرایش ها و خواسته های شخص است. اصرار بُن بر ارضای بدون قید و شرط این غریزه ها و گرایش هاست. بُن افزون بر این که انسان را برای رفع نیازهای اساسی برمی انگیزد، دارای جنبه های منفی و خواسته های نامقبول نیز هست. فرامن، نقطه مقابل بُن و تابع ارزش های اخلاقی است. فرامن می کوشد ارضای نیازها و گرایش های بُن را محدود ساخته و از خواسته های غیراخلاقی بازداری کند.

در حالت عادی و به ویژه در موقعیت هایی که فرد در حضور دیگران است، بُن تحت مراقبت فرامن قرار می گیرد؛ یعنی از بروز تکانه های غریزی بازداری می شود، ولی در مواقع خاص، این مراقبت کم رنگ تر شده و بازداری زدایی صورت می گیرد. یکی از موقعیت هایی که زمینه بازداری زدایی را فراهم می کند، اینترنت است. در اینترنت، افراد اعمالی را انجام می دهند و چیزهایی می گویند که به طور عادی و در دیدارهای رو در رو آنها را انجام نمی دهند. پژوهش گران این وضعیت را ناشی از اینترنت می دانند.

در اثر بازداری زدایی، چه بسا افراد به جست و جوی مطالب و تصویرهای هرزه نگاری پردازند و به جاهایی که احتمال این گونه مطالب را می دهند، سربزند؛ جاهایی که هرگز در جهان واقعی و حضور دیگران بازدید نخواهند کرد. علل بازداری زدایی در اینترنت چیست؟ در اینترنت چه چیزی هست که فرد را از قید و بندهای روانی و اخلاقی آزاد می کند و سبب می شود تا قفل نیازها و احساسات درونی شکسته شود؟

یافته ها نشان می دهد: «گمنامی» و «نامرئی بودن»، دو عامل اصلی بازداری زدایی در اینترنت است. در بسیاری از محیط های اینترنتی، افراد دیگر نمی توانند شما را ببینند. نامرئی بودن، این جرئت را به افراد می دهد که به جاهایی بروند و کارهایی بکنند که در خارج از اینترنت نمی کردند. نامرئی بودن با گمنامی هم پوشی دارد. در ارتباط های متنی، دیگران نمی توانند شما را ببینند، یا صدای شما را بشنوند و شما نیز نمی توانید صدای آنها را بشنوید و آنها را ببینید. افراد در این گونه ارتباط ها، نگران این نخواهند بود که از سوی کسی تهدید شوند؛ زیرا هر کاری که انجام دهند، گمنام خواهند ماند.

فضای مجازی و عرصه تهدید

گسترش روزافزون فناوری جدید ارتباطات در سال های اخیر، تمام جنبه های فرهنگ و حیات اجتماعی را با چالش روبه رو کرده است. در این میان، تحولات اجتماعی و گروه های انسانی نیز از این امر مستثنی نشده و گروه های مجازی با مرزهای مختلف، جایگزین گروه های دارای مرزهای سخت شدند و به همین دلیل امکان مبادله هرچه بیشتر اطلاعات و پیام ها، منجر به کاهش و دیوارهای حذف فاصله میان گروه های مختلف شده است. با نفوذ فزاینده اینترنت، هم چنین امکان اشتراک در تجارب گروه های مختلف ایجاد شده و از منظر سخت افزار ارتباطی، تعداد سایت ها و فناوری های وابسته به آنها نیز گسترش یافته و این مسأله ردپای خود را در تمام حوزه های زندگی بشر برجا گذاشته است. هر فرد یا جماعتی می تواند بخشی از این فضا را در اختیار گرفته و به نشر آرا و عقاید خود پردازد، اما این امکان همان گونه که مزایای فوق العاده ای دارد، معایب زیادی نیز دارد و می تواند همچون دیگر وسایل ارتباطی نوین، خود چالشی برای جوامع و حاکمیت ها باشد.

همان گونه که این فضا اجازه می دهد تا خبر از حالت سنتی خارج شده و در یک روزنامه الکترونیک فقط صدا و تصویر نباشد و چند رسانه ای باشد، به همان اندازه هم می توان در خبر دست برد و آن را از اعتبار ساقط کرد، اما هنوز هم عنصر باورپذیری را با خود حمل می کند. پیام ها و شوخی های فریبنده، اخبار یا هشدارهایی دروغین و اشتباهی هستند، که سعی دارند مخاطبان خود را بنا به دلایل مختلف مثلاً صرف وقت گذرانی، شوخی و سرگرمی و تفریح یا حتی امتیاز گرفتن ها یا ترور شخصیت ها و مشهور شدن و بر سر زبان ها افتادن یا شیادی فریب دهند، به طوری که مخاطبان در فضا و شرایطی قرار گیرند تا چیزی را که در اصل غیرواقعی و دروغین است، حقیقی و واقعی تصور کنند و آن را بپذیرند.

استفاده از سایت های اینترنت و بلاگ و فضاهای مجازی، که به خصوص در بحبوحه ناآرامی ها یا تنش های اجتماعی - سیاسی در کشورها به صورت قارچ گونه گسترش می یابند، همواره مدنظر دشمن و در چارچوب جنگ روانی و سایبری قرار داشته و دارند و در چارچوب آن سعی می شود تا افکار عمومی را به رسانه ها و منابع بومی بی اعتماد کرده، به شایعات، اخبار جهت دار و منفی دامن زده شود.

اختلال های روانی کاربرد فضای مجازی

استفاده نادرست از فضای مجازی سبب بروز یک سری مخاطرات و آسیب های روانی می گردد که در زیر به مهم ترین آنها اشاره می شود:

۱. وسواس های فکری - عملی

از ویژگی های برجسته وسواس، عدم توانایی مهار رفتارها یا اندیشه های خاص است. برای مثال، فردی که وسواس شست و شو دارد، نمی تواند میل به شست و شو را کنترل کند و گاهی تا ساعت ها مشغول شستن دست ها می شود. یا فردی که وسواس فکری دارد، ساعت ها در رختخواب مشغول به هم بافتن آسمان و ریسمان است. اگر از فرد وسواسی بخواهیم عمل یا فکر وسواسی اش را کنار بگذاریم، دچار اضطراب شدیدی خواهد شد.

این اختلال را می توان در بررسی کردن های پی در پی پست الکترونیک (وسواس عملی) یا دل نگرانی از ONLINE نشدن یک دوست (وسواس فکری) مشاهده کرد.

۲. افسردگی و انزوا

کاربران، بیشتر ترجیح می دهند در محیطی آرام و خلوت، از اینترنت استفاده کنند تا هم بهتر بتوانند از اطلاعات آن بهره ببرند و هم با تمرکز و سرعت بیشتر، از اتصال های طولانی مدت جلوگیری کرده، هزینه های حاصل از آن را کاهش دهند، اما این نوع خلوت و انزوا در طولانی مدت، برخی مشکلات روانی، مانند گوشه گیری و در نهایت افسردگی را در پی دارد. کیسلر و همکارانش معتقدند: «بسیاری از روان شناسان این نگرانی را داشته اند که آسانی ارتباط های اینترنتی، چه بسا افراد را وادار می دارد تا زمان بیشتری را به تنهایی بگذرانند؛ به صورت آن لاین با غریبه ها صحبت کنند، ارتباط سطحی برقرار سازند و این کارها را به قیمت از دست دادن گفت و گوهای رو در رو و ارتباط های فامیلی و دوستانه انجام دهند». بنابر برخی پژوهش های پیمایشی، ارتباط های اجتماعی از طریق اینترنت، ضعیف تر از ارتباط های واقعی است و در دراز مدت، به انزوای اجتماعی فرد می انجامد.

۳. بحران هویت و اخلال در شکل گیری شخصیت

عناصر سه گانه هویت؛ یعنی شخص، فرهنگ و جامعه، هریک در تکوین شخصیت فرد نقش مهمی را ایفا می کنند. هویت شخصی، ویژگی بی همتای فردی را تشکیل می دهد. هویت اجتماعی در پیوند با گروه ها و اجتماعات مختلف قرار گرفته و شکل گیری آن، متأثر از ایشان است. و در نهایت، هویت فرهنگی، برگرفته از باورهایی است که در عمق وجود فرد، به واسطه تعامل او با محیط پیرامون و آموزه های آن، از بدو تولد تا کهن سالی جای گرفته است.

از آن جا که فضای سایبری، صحنه ای فرهنگی و اجتماعی است، که فرد خود را در موقعیت های متنوع، نقش ها و سبک های زندگی قرار می دهد، خود زمینه ای است برای آسیب پذیری شخصیت کاربر که در نتیجه، موجب چند شخصیتی شدن کاربر خواهد شد. در فضای سایبر بیش از آن که هویت ظاهری فرد مطرح گردد، درون مایه های افراد بروز می کند. هر کس در صدد بیان اندیشه ها و علاقه مندی های خویش است. از این روست که ساختار و چینش پایگاه های شخصی Web Log به گفته میلر Miler نشان از شخصیت آن کاربر است. مطرح نشدن هویت شخصی و مشخصات فردی در اینترنت موجب تقویت شخصیت های چند گانه و رشد و استحکام آن می گردد.

جوانان در این محیط از آسیب پذیری بیشتری برخوردارند و به ویژه در دورانی که هویت آنان شکل می گیرد، این خطر پررنگ تر می شود. دکتر محمد عطاران معتقد است: با امکانات و گزینه های فراوانی که رسانه های عمومی، از جمله اینترنت در اختیار جوانان می گذارند، آنان دائماً با محرک های جدید و انواع مختلف رفتار آشنا می شوند. چنین فضایی هویت نامشخص و پیوسته متحولی را می آفریند، به خصوص برای نسلی که در مقایسه با نسل قبل با محرک های فراوانی مواجه است.

هم چنین از طریق رسانه های جمعی، افراد، خط مفروض میان فضای عمومی و خصوصی را تجدید سازمان می کنند و این امکانی است که جوانان فعالانه از آن استفاده می کنند. جوان، به خصوص در دوران بلوغ که مرحله شکل گیری هویت اوست و همواره به دنبال کشف ارزش ها و درونی کردن آنها می باشد، با اینترنت و حجم گسترده، حیرت انگیز و گوناگون اطلاعات مواجه می شود و ناچار است که در این دنیای مجازی، هویت خویش را از طریق جست و جو پیدا کند و بدین سان، ممکن است برخی و شاید تعداد زیادی از نوجوانان راه را در اینترنت گم کنند و دوران هویت یابی خویش را بیش از پیش با بحران سپری کنند.

از سوی دیگر، گاهی برخی از ویژگی های شخصیتی؛ مانند سن، تحصیلات، محل سکونت و حتی جنسیت در اینترنت از بین می رود؛ به عنوان نمونه، بسیاری از افرادی که در اتاق های چت مشغول گفت و گو با یکدیگر هستند با مشخصاتی غیرواقعی ظاهر شده و از زبان شخصیتی دروغین که از خود ساخته اند و آن را به مخاطب یا مخاطبان خود معرفی کرده اند، صحبت می کنند و با این حال، همین شخصیت های ناشناس چه تأثیرات مختلفی بر یکدیگر دارند.

۴. انحرافات اخلاقی (جنسی)

از جمله آثار مخاطب فضای سایبر، به وجود آمدن انحرافات جنسی و اختلالات جنسی است. اینترنت به دلیل رویکرد آزاداندیشی در روابط جنسی از سوی گردانندگان اصلی آن (غرب و به ویژه امریکا) و نگرش تجاری نسبت به مسائل جنسی، موجب پدید آمدن پدیده شومی به نام هرزه نگاری (Pornography) و هنر پلید شهوانی (Erotice Art) و

رواج سرسام آور آن گردیده و این پدیده مرزهای اخلاقی را درهم می شکند و تهدیدی برای فرهنگ ها، به خصوص فرهنگ های دینی؛ همچون فرهنگ اسلامی است.

اصولاً، پورنوگرافی (هرزه نگاری) به عنوان نمایش تصویری و یا کلامی رفتارهای جنسی است، که با هدف ارضای خواسته های جنسی دیگران تعریف می شود. این گونه مطالب و تصاویر که در پی تحریک جنسی دیگران عرضه می گردد، معمولاً به ارضای غیرطبیعی جنسی مراجعه کنندگان آن می انجامد.

نکته دیگر این که، رجوع به اینترنت برای دسترسی به مطالب مستهجن (Obscenity)، صرفاً به افراد نابهنجار خلاصه نمی شود و حجم قابل توجهی از مراجعان را افراد طبیعی تشکیل می دهند. در این عرصه بیشترین خطر متوجه کودکان و نوجوانان است. لاسرپس از پژوهشی که در این باره انجام داده با اشاره به پیآمدهای منفی هرزه نگاری بر بهداشت روانی می گوید: «این امکان وجود دارد که کودکان به واسطه دیدن مطالب و تصویرهای مستهجن، رفتارهای جنسی از خود بروز دهند. در مورد بزرگسالان نیز هرزه نگاری اینترنتی می تواند به بروز رفتارهای جنسی نامعقول و یا گاهی اعتیاد جنسی بینجامد». اصولاً اینترنت به جوی دامن زده، که در سایه ویژگی های خاص خود به تدریج به شکل گیری ناهنجاری های جنسی در کاربران خود می انجامد.

۵. آزارگری

آزارگری را شاید بتوان رفتار ضداجتماعی در دنیای سایبر نام نهاد. آیا تا به حال واژه - SPAM هرزنامه - که مثل مور و ملخ از دیوار صندوق های پست الکترونیکی بالا می رود، برخورد کرده اید؟ SPAM ها را امروزه اغلب اهالی دهکده جهانی به عنوان یک مزاحم می شناسند. حال اگر فردی مثل یک هرزنامه، مزاحم خلوت شما در دنیای سایبر شود، در واقع به آزارگری سایبرنتیک پرداخته است.

استفاده از فضاهای مجازی اینترنت، ماهواره و... در دنیای امروزی افزایش یافته و این امر سبب نزدیکی هرچه بیشتر ارتباطات و تعاملات می شود. جدای از تأثیرات مثبتی که فضای مجازی دارد، استفاده نابهنجار و نادرست از آن سبب بروز یک سری چالش هایی می شود که در درجه اول اعتیاد اینترنتی را به همراه دارد، که این امر از نظر روان شناسی سبب ایجاد اختلال هایی در اخلاق و شخصیت هویتی فرد می شوند. اگر این امر به طور مستمر ادامه پیدا کند، فرد با واقعیت هایی که در آن رشد کرده بیگانه می شود و هنجارها و الگوهایی را که زمانی می توانست با آنها ارتباط برقرار کند، بی ارزش و کم اهمیت می شوند و در مقابل عناصر و ارزش هایی را جایگزین آن می سازد که در بطن فضای مجازی قابل تعریف هستند. نتیجه این امر، دوگانگی در هویت و شخصیت فرد می شود که سلامت روانی او را به مخاطره می اندازد.

از طرف دیگر، با توجه به سرعتی که در ارتباطات مجازی وجود دارد، فرد وابسته به فضای مجازی در دنیای غیرواقعی، از آن جا که برای دست یابی به هر چیزی با زدن دکمه هایی می توانست به حداکثر چیزهایی که می خواهد برسد، اگر در دنیای واقعی نتواند با این سرعت به خواسته های خود برسد، به فردی کم اراده با قابلیت تحمل ضعیف تبدیل می شود که در مدت زمان مستمر گوشه گیر و منزوی می شود و برای این که دوباره به حالت طبیعی دنیای واقعی برگردد، نیاز به گذشته زمان است که در این مدت نیاز است تا فرد با قابلیت های صحیح استفاده از فضای مجازی و جنبه های روانی آن آشنا شود، که در این ارتباط نیاز است تا در سطح جامعه نسبت به استفاده صحیح از فضای مجازی و اثرات مثبت و منفی

که این پدیده دارد، فرهنگ سازی شود که این امر یکی از وظایف مراکز فرهنگی کشور است، که نقش دولت در این امر می تواند بسیار مؤثر باشد.^۵

موانع و چالش های سنتی

۱. سبک شمرده شدن نماز و اقامه نکردن آن و بی توجهی و کم توجهی خانواده به موازین اسلامی؛
۲. اهمیت ندادن الگوهای خانوادگی به برنامه های مذهبی، اذان، تلاوت قرآن، مراسم مذهبی و دعا و نیایش؛
۳. عدم توجه به تشویق و تبلیغ جهت انجام فرایض دینی؛
۴. کم رنگ شدن یا عدم حضور والدین به اتفاق فرزندان در اماکن مذهبی؛
۵. بی تفاوتی یا عدم برخورد مناسب والدین با پدیده ترک نماز نوجوان و یا کوتاهی وی در اعمال دینی فرزندان؛
۶. غفلت اولیا از تربیت دینی فرزندان به علت مشغله زیاد؛
۷. توجه به تجمل گرایی، دروغ، ریا و نیرنگ از طرف بعضی از خانواده ها، ارزش های دینی در نزد نوجوانان و جوانان، قداست خود را ازدست می دهد؛
۸. تناقض بین گفتار و رفتار والدین در مسائل دینی؛
۹. عدم هماهنگی بین تربیت دینی والدین در مدرسه.

راهکارهای اعتلای نقش خانواده در تربیت دینی فرزندان

۱. انتخاب همسر مناسب و معتقد به اسلام ناب محمدی (ص)؛
۲. تغذیه و رشد فرزند از شیر و اغذیه حلال و با وضو بودن مادر و رفع نیازهای جسمانی و روانی فرزندان؛
۳. اعتدال در آموزش و تشویق به نماز و دیگر عبادات؛
۴. داشتن منش و دانش تربیتی در مسائل دینی توسط والدین و انتقال آن به فرزندان؛
۵. صبوری اولیا در آموزش نماز و اعمال دینی به فرزندان؛
۶. پرهیز از روش قهرآمیز، اجبار و الزام در انجام فرایض دینی؛
۷. تشویق فرزندان به کنجکاوی و جمع آوری اطلاعات و مطالب راجع به دستورات و مفاهیم دینی در کتب مختلف.

مقایسه تقابل مؤلفه های ماهیتی مسجد و فضای مجازی

بی حریمی (حریم شکنی)	تقوا
فرد گرایی	اجتماع
مادی گرایی	معنویت
هویت زدایی	هویت زایی (حضور)
بی نظمی (بی زمانی و بی مکانی)	نظم
بی قانونی	آیین مداری
عرف گرایی	شرع گرایی
نوآوری	حفظ سنت ها
آزادی	حفظ چارچوب ها

دیجیتال زادگان

نسل جوان

جوانان غالباً به عنوان گروهی کلی که همه ویژگی های مشترکی دارند، به تصور در می آیند. بر همین اساس قضاوت های کلی درباره جوانان صورت می گیرد. این قضاوت ها جوانان را دارای فرهنگ خاص (پوشش خاص، آرایش خاص، رفتار خاص و افکار خاص) می دانند. ضمن آنکه چنین قضاوت های کلی درباره جوانان می تواند بخشی از ویژگی های مشترک آنان را آشکار سازد، اما از تفاوت های شان چشم می پوشد. این تفاوت ها، به مسئله نسلها باز می گردد. جوانان، اگرچه، دارای ویژگی های مشترکی اند، اما آنان فقط یک گروه واحد نیستند. مهمترین چیزی که در این قضاوت های کلی فراموش می شود، تفاوت های نسلی است که میان جوانان وجود دارد. این مسئله با توجه به گستره سنی نسبتاً طولانی (بین ۱۵ تا ۳۰ سال) که در تعریف جوانان به آن استناد می شود، کاملاً قابل توجه است. از اینرو، می توان پرسید که آیا بین افرادی که در این گستره سنی بزرگ قرار می گیرند، هیچ تفاوت معناداری از نظر اجتماعی و فرهنگی وجود ندارد. به نظر می رسد که میان گروه های نسلی جوانان تفاوت های بسیار ظریفی وجود دارد که در بیشتر مواقع مورد غفلت قرار می گیرد. این غفلت از آن روست که به تفاوت های نسلی توجهی نمی شود. تفاوت های نسلی به ویژه هنگامی که جامعه تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مهمی را تجربه می کند، باید مورد ملاحظه قرار گیرد. جامعه ایران طی سه دهه گذشته تغییرات بسیار معناداری را پشت سر گذاشته است و همین امر مسئله نسل های جوانان را بسیار پراهمیت می سازد. این تغییرات (اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی) در حدی از اهمیت است که حتی به تفاوت در فرهنگ نسلی جوانان منجر شده است. از این

رو خطا است اگر در ایران جوانان را به عنوان یک گروه یا دسته یا مقوله اجتماعی دارای ویژگی های مشترک تصور کنیم.

ضرورت شناسایی ویژگی های نسل جوان

وجود چنین تفاوت هایی بین نسل جوان و دیگران این مسئله را پیش می کشد که آیا نباید آنها را در سیاستگذاری فرهنگی برای جوانان ملاحظه کرد. سیاستگذاری فرهنگی برای جوانان در ایران تاکنون توجه دقیقی به تفاوت های نسلی نداشته و جوانان را به عنوان یک گروه کلی نگریسته است. اما، چنین به نظر می رسد که توجه به این تفاوت ها نه تنها در سطح نظری مهم است، بلکه باید در سطح سیاستگذاری عملی نیز به تفاوت هایی در رویکردها و راهکارهای فرهنگی برای جوانان منجر شود.

نسل زد

تعاریف جامعه شناسی، کوشیده اند نسل های انسانی را به طبقات قابل تشخیص، تفکیک نمایند. به جدیدترین نسل که جوانان و نوجوانان ما را تشکیل می دهند، به صورت قراردادی نسل زد یا دیجیتال زادگان اطلاق می شود. نسل زد که با نام های نسل نت و نسل اینترنت نیز شناخته می شود، نام گروهی از مردم است که از اوایل دهه ۲۰۰۰ تاکنون زاده شده اند؛ و از نسل قبلی یعنی نسل وای (نسل هزاره) متمایزند. نسل زد همچنین با نام نسل پلورالیست نیز شناخته می شود. اعضای نسل زد عمدتاً فرزندان نسل ایکس هستند؛ هرچند که ممکن است والدین آن ها جزء بزرگ ترین اعضای نسل وای باشند.

نسل زد همگی کاملاً در دوران پسانوگرایی، چندگانگی فرهنگی، و جهانی سازی زاده شده اند. در جهانی شدن اصلی ترین چیزی که در حال گردش و فراگیری است ارزش ها و ایده های جدید و جهانی است. این گردش بیشتر جوانان را هدف می گیرد. برای همین شناسایی ویژگی های آخرین نسل یعنی همان نسل جوانان جهانی حایز اهمیت است.

تعریف نسل

با آنکه در تعریف نسل اختلاف نظرهایی بین جامعه شناسان وجود دارد، به نظر آبرکرامبی و هیل نسل عبارت است از گروهی از افراد که در زمان واحدی متولد شده و تجارب، منافع و نظرگاه های مشترکی دارند و به این تجارب و منافع آگاهانند. بنابراین، از منظر جامعه شناسی، گروه های سنی هنگامی به عنوان یک نسل در نظر گرفته می شوند که تجربه ها و منافع مشترکی داشته و به این تجارب تا حدودی آشنایی داشته باشند. برای مثال، گروه های سنی که امروز ۴ - ۰ ساله اند می توانند یک نسل را تشکیل دهند، گروه های ۵ تا ۸ ساله یک نسل دیگر و به همین ترتیب. بنابراین، از هر زمان که شروع کنیم، گروه های سنی می توانند پایه گذار نسل های متفاوت باشند. با این حال و به رغم این مبنای جمعیت شناختی، آنچه در مسئله نسلها باید مورد توجه قرار گیرد، تفاوت های فرهنگی و اجتماعی این گروه های سنی است. گروه های سنی جمعیت شناختی هنگامی به عنوان نسل مورد توجه قرار می گیرند که ویژگی های فرهنگی و جمعیت شناختی متمایز و قابل توجهی نسبت به دیگر گروه های سنی داشته باشند. برخی از نسلها به دلیل، تجربه یک واقعه یا دوران تاریخی خاص مورد توجه قرار می گیرند. نسلهایی که به نسل انقلاب، نسل جنگ، نسل بحران یا رکود در کشورهای مختلف مشهور

شده اند، چنین پیشینه ای دارند. تفاوت نسلی در این منظر که بیشتر به ارزشها و نگرشهای فرهنگی این دو گروه یا تجربه یک واقعه و دوران تاریخی و سرنوشت ساز یا متمایزکننده مربوط می شود، درست یا نادرست، در جای خود بسیار مورد توجه قرار گرفته است. این موضوع به ویژه در جوامع در حال گذر از سنتی به مدرن مورد توجه بوده و تفاوت نسلی به عنوان یکی از پیامدهای این گذار تلقی شده است.

اسامی مرتبط

در مطالعات و مقالات از این نسل با عناوین مختلف و متنوع یاد می شود:

نسل زد

نسل نت

نسل اینترنت

نسل پلورالیست

شهروندان دیجیتال

Generation Z

نسل گوگل

دیجیتال زادگان

ویژگی ها

بخش اعظم اعضای نسل زد برای تمام عمر خود از ارتباطات و رسانه های دیجیتال استفاده خواهند کرد. نسل زد از وقتی که چشم به جهان گشوده اند در اطراف خود به طور گسترده ای با فناوری های پیشرفته ای نظیر وب جهان گستر، شبکه های اجتماعی، پیام رسانی فوری، خدمات پیام کوتاه، ام پی تری پلیرها، تلفن های همراه، و یوتیوب مواجه بوده اند. به همین دلیل برخی به این نسل نام شهروندان دیجیتال داده اند.

این عبارت ها و کلید واژه در خصوص ویژگی های این نسل، در مطالعات گوناگون گزارش شده است:

۱. نسل بی خیال

۲. نسل بلا تکلیف میان مرجع های هویتی

۳. صاحب هیجان های زود گذر

۴. دارای شادی های کم عمق

۵. نشسته ساعت های در برابر مانیتور

۶. کم حوصله

۷. نازک نارنجی و پر توقع

۸. اهل تجربه های ناپایدار

۹. به دنبال انتخاب های سریع الموت

۱۰. کم رنگ شدن حریم خصوصی و از بین رفتن محرمانه ها

سه نسل متوالی

نسل ایکس: ۱۹۶۴

نسل متولد شده از ۱۹۶۴ تا سال ۱۹۸۱ / نسل رکود؛ نسل بدبین؛ نسل بی خدا

نسل وای یا هزاره ای ها

نسل متولد شده از ۱۹۸۲ تا ۱۹۹۷ / نسل چرا؛ نسلی به دنبال آرامش و رفاه؛ والدین هلیکوپتری؛ والدینی هستند که همه جا آماده هستند تا همه چیز برای فرزندانشان آماده باشد و به آنان بد نگذرد. نسلی که فروپاشی خانواده را تجربه می کند.

نسل زد:

نسل متولد شده از ۱۹۹۸ تا ۲۰۲۰ / نسل مصرف کنندگان فعال؛ ارتباطات اجتماعی بالا؛ نسل وابسته به موسیقی؛ مصرف کننده رسانه؛ محوریت ورزش؛ اهل مد و پوشش متفاوت

نسبت نسل و اینترنت

اینترنت که به درستی می توان از آن به عنوان یک «فضا - رسانه» یاد کرد تنها رسانه ای نیست که محتوا توسط آن منتقل شود. اینترنت شیوه های ارتباطی را در میان بخش وسیعی از جوانان تغییر داده است. فراتر از این، باید گفت که فناوری های نوین، به ویژه اینترنت، شیوه های تفکر و شناخت ما را نیز تغییر داده است. این وضع کمابیش در مورد دیگر فناوری ها نظیر تلفن همراه و بازی های رایانه ای صحت دارد. جوانان بیش از هر گروه دیگری در معرض این رسانه های نوین قرار دارند و شیوه های زندگی و تفکر خود را بر اساس آنها سامان می دهند. این فناوری ها نه تنها در گردش ایده ها، ارزشها و اطلاعات سرعت باورنکردنی به وجود آورده اند، بلکه سرعت تحول خود این فناوری ها نیز بسیار زیاد است. هنوز کاربران با فناوری های تازه به بازار آمده خو نگرفته اند، که باید با اشکال نوین آنها روبرو شوند. زندگی در چنین جهان یکسره در حال تغییری دشوار است. زیرا، نه تنها نسل میانسال و بزرگسال در انطباق با آن در می ماند، بلکه حتی سرعت تغییر چنان است که جوانان و نوجوانان نیز توان انطباق ندارند. این درماندگی در انطباق، خود منشاء تنشهای فراوان در زندگی روزمره کنونی است که باید در جای خود مورد بحث قرار گیرد. این تغییرات سریع به نحوی است که نه تنها میان جوانان و نسل میانسال و بزرگسال شکاف، یا حداقل تفاوت، ایجاد می کند. بلکه، میان خود جوانان که گروهی یکپارچه به نظر می رسند، تفاوت نسلی ایجاد می کند. فهم چنین تفاوتی در جهان کم تحرک تر گذشته امکان ناپذیر است.

نسل زد و مسجد منا

با نگاهی اجمالی، به ویژگی ها و شرایط نسل زد، متوجه خواهیم شد که مساجد نسل آینده نیز باید برای جذب و تربیت اینگونه از جوانان، برنامه ها و تدابیر ویژه ای داشته باشند. یکی از نقاط ممیزه این مطالعه از حیث ضرورت شناسی، شناسایی تقاطع این دو نمودار رو به رشد است. مساجدی که در استفاده از فناوری های نوین، صاحب توان و معرف بوده و از سوی دیگر نسلی از جوانان که به تبع رشد در فضای تکنولوژیک برخوردار از ویژگی های متفاوتی از والدین خود شده اند. در شرایط حاضر این نسل زیر ۲۰ سال دارد؛ از سال ۱۳۸۰ به بعد به دنیا آمده است؛ از حیث کسب درآمد و تولید ثروت با نسل پیشین تفاوت های جدی دارد؛ تنها ۸ ثانیه فرصت می دهد تا کسی یا چیزی روی وب، توجه آن را جلب کند؛ این نسل می خواهد به سرعت، اطلاعات بیشتر و کامل تری در اختیارش قرار بگیرد؛ در روش های تربیتی دیگر سیاست های حذفی یا منعی برای او جواب نمی دهد، او به راحتی سیستم های انضباطی و یا تربیتی را دور زده و به اهداف و سلیقه های خود دست پیدا می کند.

این عبارت به تنهایی گویای بخش وسیعی از ماهیت این گروه است: این نسل زاده تکنولوژی است. شبکه های اجتماعی، اینترنت و گوشیه های هوشمند مسائلی هستند که بدون آنها زندگی برای این نسل بی معنا می شود. ویژگی دیگر آن است که هر لحظه هم ممکن است این نسل از چیزی دلزده شوند که این ویژگی، ریسک فعالیت در این نسل را بالا می برد.

فصل پنجم

مدل مسجد منا

طراحی مدل، راهی برای آینده

امروزه با شدت گرفتن مباحث مربوط به تصمیم گیری های چند معیاره و از طرفی دیگر، گرایش روز افزون به سمت علوم میان رشته ای و استفاده از نظریات گروه ها و تخصص های مختلف در حل مسائل پیچیده، لزوم توجه به تکنیک های تحلیل تصمیم گیری و بهره گیری از آنها در حل مسائل پیچیده موجود از اهمیت بالایی برخوردار گردیده است. با توجه به مسأله تصمیم گیری، ارزیابی صحیح روشها و فناوری ها و انتخاب مناسبترین پروژه ها، جهت اجرا، با توجه شرایط مختلف حفاظتی، اقتصادی، تکنولوژیکی، محیطی، اجتماعی و فرهنگی به منظور سازگار نمودن آنها با شرایط معاصر یکی از مسائل مهمی است که پیش روی تصمیمگیران، مدیران، سیاستگذاران توسعه می باشد.

روشهای تصمیم سازی

انسان عموماً جهت اجرای تصمیم گیری یکی از دو روش زیر را به کار می برد:

۱- روش آزمون و خطا

۲- روش مدلسازی

در روش آزمون و خطا تصمیم گیرنده با واقعیت برخورد می کند بدین ترتیب که یکی از گزینه ها را انتخاب کرده و نتیجه را مشاهده می کند، چنانچه خطای تصمیم زیاد بوده و مشکلاتی بروز کند تصمیم را عوض کرده و گزینه ای دیگر را انتخاب می کند.

در روش مدلسازی، تصمیم گیرنده مسأله واقعی را مدل سازی نموده، عناصر آن و تأثیر آنها بر یکدیگر را مشخص می نماید و به تجزیه و تحلیل مدل و پیش بینی عملکرد مسأله واقعی می پردازد.

مدل چیست؟

خلاصه ای از واقعیت را مدل گویند. به بیان دیگر، نمایش مجرد یا فیزیکی یک شیء یا سیستم (سامانه) را (از یک دیدگاه و نگاه خاص) مدل می نامند.

فرایند ایجاد و انتخاب مدل ها را مدل سازی نامیده اند. مدل ها، انواع گوناگون داشته (مثل مدل فیزیکی، مدل (ریاضی)، مدل آماری، مدل گرافیکی، نرم افزاری، و ...) و کاربردهای حیاتی متنوع و فراوانی در همه زمینه های علوم و فناوری دارند. تبدیل یک مفهوم آماری، به زبان ریاضی، نوعی از مدل سازی است.

مدل ها بر دو نوع هستند:

- مدل های کیفی
- مدل های کمی

فواید مدل سازی

در یک بررسی و اظهار نظر کلی گفته می شود که مدلسازی عموماً یک فرآیند بوده که نیازمند کار کارشناسی متناسب نیز می باشد. استفاده از متخصصین در امر مدلسازی ضروری بوده و در مقابل، فواید زیر بدست می آید:

- ۱- صرفه جویی در هزینه
- ۲- صرفه جویی در زمان
- ۳- استفاده در طراحی
- ۴- پیش بینی رفتار و عملکرد سیستم
- ۵- کمک به اهداف آموزشی

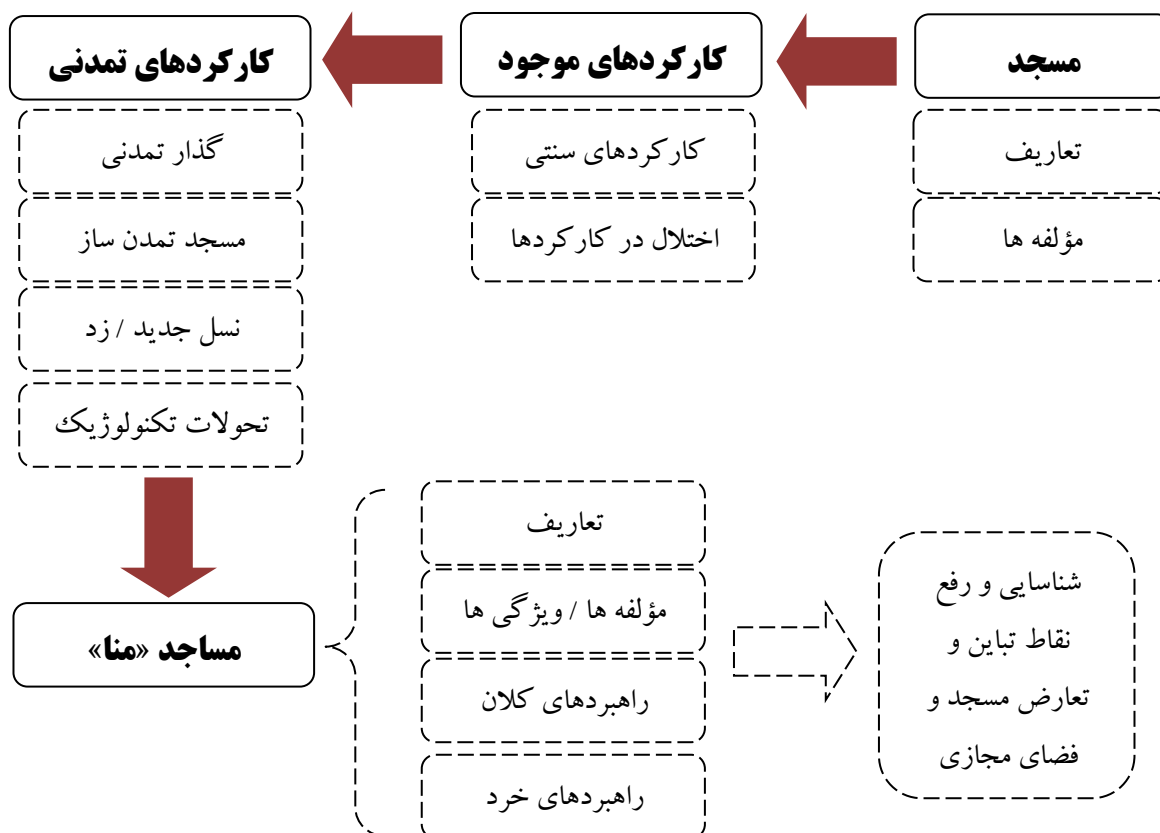
انواع مدلها

افراد مختلفی از جمله فرانسیس و همکاران (Franci set al, ۱۹۹۲) و تورین و آرنسون (Turban & Aronson, ۱۹۹۸) در این زمینه اظهار نظر کرده اند که با جمع بندی نظرات آنها می توان انواع مدلها را به ۴ دسته تقسیم نمود:

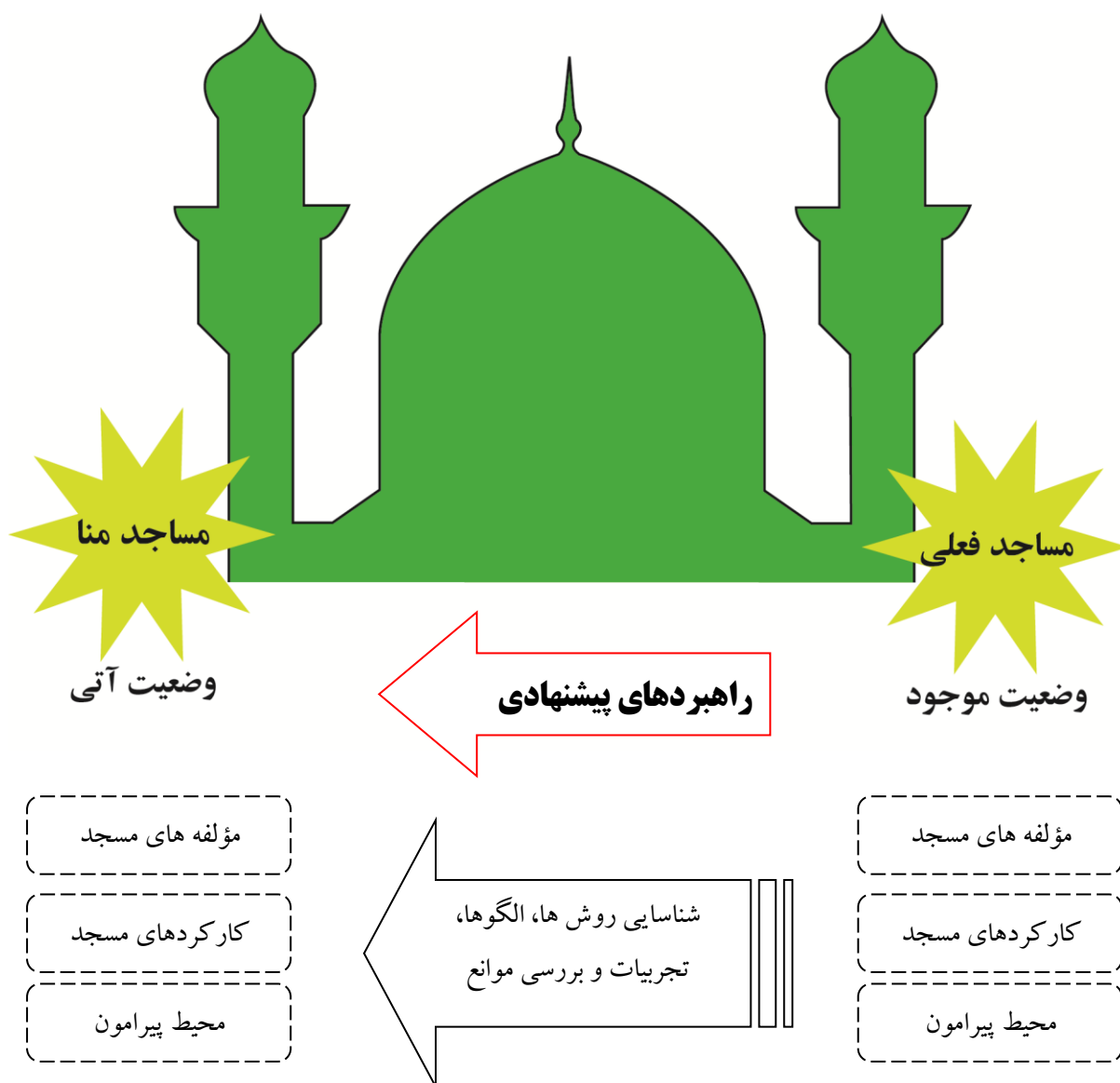
- مدلهای فیزیکی
- مدلهای شماتیک
- مدلهای مفهومی
- مدلهای ریاضی

مدلهای فیزیکی، واقعیت را در ابعادی کوچکتر ارائه می کنند. مانند نقشه یک ساختمان، ماکت یک محوطه بزرگ و غیره؛ مدلهای شماتیک، واقعیت را به صورت سمبلیک یا شماتیک ارائه می کنند، این مدلها مانند واقعیت رفتار می کنند و نسبت به مدلهای فیزیکی کمتر به واقعیت نزدیک هستند. مانند چارتهای سازمانی، معرفی یک نقشه با رنگهای مختلف و غیره؛ مدل های مفهومی با مجموعه ای از مفاهیم و جملات بیان می شوند؛ مدلهای ریاضی روابط عناصر را از طریق متغیرها و پارامترها بیان می کنند.

طرح راهبردی مساجد نسل آینده «منا»

مدلی جامع از نتایج راهبردی در جهت ارتقاء مسجد نسل آینده (منا)

تعریف مسجد «منا»

مساجد منا مساجدی هستند که دارای ویژگی های ذیل باشند:

۱. نقش آفرین در ساحت تمدن نوین ایرانی اسلامی
۲. کارآمد در ایفای نقش ها و کارکرد های اصیل، سنتی و پایه
۳. توانمند در کشف و پذیرش نقش های جدید تمدنی و مورد نیاز
۴. هوشمند و یادگیرنده در انتخاب و هضم معانی جدید
۵. توانمند در بهره گیری از ظرفیت های فضای مجازی
۶. ایمن در برابر آسیب های آشکار و پنهان فضای مجازی
۷. مؤثر در پرورش نیروی انسانی تراز انقلاب اسلامی
۸. کانون انتشار مؤثر حقایق و معارف دینی در گستره فضای مجازی
۹. سرحلقه انتشار تقوا، مجاهدت و انقلابی گری در عرصه اجتماع ذیل مفهوم حکومت جهانی عدل مهدوی
۱۰. کارآمد در نگهداشت و ارتقاء آرمان های انقلاب اسلامی ایران در لایه های مختلف هویتی
۱۱. یادگیرنده و توانمند در نگهداشت سرمایه های معرفتی معنوی همگام با توسعه فناوری ها و تغییرات سبک زندگی

فصل ششم

راهبردهای مسجد منا

راهبردهای مسجد منا

مبتنی بر نتایج به دست آمده در فصول پیشین، افق چشم اندازی برای برون رفت از وضع موجود و استقبال هوشمندانه از تغییرات محیطی و نسلی آینده، تعیین شد و این افق چیزی نیست جز دستیابی مفهومی و ساختاری به الگوی «مساجد منا» آنچنان که در مدل های شماتیک فصل قبل توضیح داده شد، برای دسترسی به وضع آتی، نیازمند فهم و طراحی مسیرهای حرکتی هستیم. در ادبیات مدیریت استراتژیک، به این مسیرها، «راهبرد» اطلاق می شود. در ادامه مجموعه راهبردهای پیشنهادی برای دستیابی به افق مسجد منا، ارائه می گردد. شایان ذکر است این راهبردها در قالب پروژه های بعدی نیازمند تعمیق و تدقیق است تا ضمن پایلوت در محیط های معین مسجدی، برای اجرایی سازی در گستره ملی، کارآمد گردد.

فهرست راهبردها

۱. مجموعه اقدامات تبیینی معرفی
۲. ارتقاء و پرورش منابع انسانی مرتبط با «مساجد منا»
۳. هوشمندسازی مدیریت و کارآمدسازی ارتباطات مسجدی
۴. تأمین زیرساخت ها
۵. تأمین تجهیزات و نرم افزارهای مرتبط
۶. ارتقاء کارکردها و خدمات مرتبط با مساجد منا
۷. پیش بینی حوزه های نوظهور
۸. راهبردهای سیاستی

مجموعه اقدامات تبیینی معرفتی

(مجموعه اقدامات و راهبردهای ویژه برای فهم دقیق موضوع و تبیین عمومی مؤلفه های «مسجد منا» در سطوح کارگزاران ملی، اجرایی و مخاطبان / راهبردهایی از جنس تولید دانش / همراه با انجام مطالعات کاربردی)

۱. طراحی و توزیع ادبیات پشتیبان، خلق و ابداع واژه، و عمومی سازی مفاهیم
 - به عنوان نمونه طراحی راهکارهایی برای عمومی سازی مفهوم «مسجد منا» و تبدیل آن به کلید واژه پر کاربرد و پر شناس در ادبیات مسجدی
 - در این زمینه بایستی از ظرفیت های رسانه ای جهت پیشبرد اهداف استفاده شود
 - توسل به ابزار هنری در سطوح متنوع، از الزامات این رده از راهبردهاست.
 - توجه به تجربه موفق پشتیبان برخی واژه ها در گستره ملی می تواند به این فقره از راهبرد کمک کند، به عنوان نمونه مجموعه اقدامات فرهنگی هنری پشتیبان واژگان اقتصاد مقاومتی، جنبش نرم افزاری، انقلابی گری، همت مضاعف، ... از این نوع است.

۲. تبیین موضوع در سطح گروه های مرجع

با توجه به آنکه، مفهوم مسجد منا، مسجدی جدید و بدیع می باشد، شایسته است با فقرات اقدامات راهبردی نسبت به عمومی سازی این کلیدواژه و هم فهمی نسبت به مفاد آن اقدام شود. در این خصوص می بایست با مجموعه ای از برنامه ها و راهکارها نسبت به تبیین و همراه سازی گروه های مرجع (مراجع تقلید، ائمه جمعه، ائمه جماعات، کارگزاران مساجد، نهادهای مرتبط با مسجد، مؤثران سیاسی) اقدام شود.

برخی برنامه های مرتبط با این راهبرد به شرح زیر معرفی می گردد:

- تولید محتوای مرتبط با مفاهیم مسجد منا
- ایجاد قالب های مؤثر و فراگیر برای دربرگیری مفاهیم
- راه اندازی کانال های تزریق محتوا در بسترهای مختلف رسانه ای
- شناسایی تجربیات موفق ذیل مفهوم مسجد منا و معرفی رسانه ای
- چهره سازی رسانه ای برای کارکردهای مرتبط با مفهوم
- نیازسنجی ذهنی بین کارگزاران مسجد برای شناسایی نقاط استبعاد از موضوع

۳. انجام پروژه مطالعاتی برای شناسایی تباین و اشتراک مفهومی مسجد و فضای مجازی

طبق مطالعات انجام شده، آشکار است که در نسبت شناسی مفاهیم زمینه ای مسجد و فضای مجازی، نقاط تباین و یا اشتراکی پدیدار می شود. به عنوان نمونه، تمرکز مسجد بر امر معنویت و امور قدسی و در مقابل حمایت فضای مجازی از مسأله عرفی گرایی و تقدس زدایی می تواند به عنوان یک تعارض مفهومی مورد بررسی قرار گیرد. از این جهت باید در یک مطالعه مستقل و البته شجاعانه،

موارد اینچنینی کشف و شناسایی شده و در نسخه های بعدی راهبردهای «مسجد منا»، مورد توجه ویژه قرار گیرد.

۴. انجام پروژه مطالعاتی با موضوع مساجد آنلاین

- در شرایط حاضر، سایت های بسیاری ناظر به مفهوم «مسجد آنلاین» در حال فعالیت است ولیکن به معنای واقعی کلمه، اینگونه فعالیت ها، صرفا به نمایش گزارش کار مساجد در فضای مجازی محدود مانده است و عملا ارتباط وثیقی با مفهوم واقعی «مساجد آنلاین» ندارد. از این جهت بایستی نسبت به مفهوم شناسی دقیق و کاربردی مساجد آنلاین اهتمام شود.

- در پیوست بخشی از مفاهیم مرتبط با کلیسای مجازی، گزارش شده است. راه اندازی و توسعه کلیسای مجازی در دنیا، در میان کشیشان، موافقان و مخالفان جدی داشته است. توجه به نظام استدلالی ایشان برای پیشبرد اهداف مسجد منا، حایز اهمیت است.

۵. انجام مطالعات بین الملل در حوزه آینده نگاری مساجد اسلامی و نقش و ارتباط آن با مفهوم زندگی دوم (Second Life)

با توجه به حرکت جهانی مسجد و نقش آفرینی به روز برخی مساجد تراز در کشورهای مختلف (نظیر کشور مالزی، ترکیه و مصر و برخی کشورهای اروپایی نظیر آلمان و فرانسه و یا برخی مساجد خاص در ایالات متحده آمریکا) لازم است در یک مطالعه مستقل نسبت به ابعاد موضوع، شناخت کافی حاصل شود و مسیر عمومی حرکت جهانی مسجد، به ویژه در نسبت با فضای مجازی، سنجیده شود.

ارتقاء و پرورش منابع انسانی مرتبط با «مساجد منا»

۱. طراحی و اجرای نظام آموزشی پرورشی مساجد منا ویژه مؤلفه های انسانی مسجد
الف) نیازسنجی موضوعی
ب) راه اندازی شبکه تأمین محتوا
ج) طراحی و اجراء ساختارهای آموزشی (حضور، نیمه حضوری و غیر حضوری)
د) ویژه سازی بسته های آموزشی فرایندی مرتبط با مؤلفه های انسانی (ائمه جماعات، خادمان مساجد، هیأت های امناء، رؤسای کانون ها و پایگاه ها ...)
۲. طراحی نظام سنجش و ارزیابی نیروی انسانی
لازم است وضعیت استعدادی و مهارتی و عملیاتی نیروهای انسانی مرتبط، همواره مورد سنجش و ارزیابی قرار گیرد. بدین منظور نیازمند طراحی عملیاتی نظام ارزیابی و نیز تأمین سخت افزاری سنجش عوامل، می باشیم.
۳. طراحی نظام مسأله یابی نیروی انسانی
همواره لازم است به عنوان یک جزء از سامانه تشکیل مساجد منا، نسبت به شناخت مسائل و نیازمندی های منابع انسانی، طراحی هوشمند صورت گیرد.
۴. آموزش نیروهای انسانی مرتبط جهت تولید محصولات مسجدی
آموزش گروه های کاری مختلف در زمینه های مورد نیاز محصول محور جهت حمایت از ساختار جدید مساجد / نظیر گروه های وبژه تولید اپلیکیشن تولید بازی ...

هوشمندسازی مدیریت و کارآمدسازی ارتباطات مسجدی

۱. سازماندهی ساختارهای سلسله مراتبی از مرکز تا مساجد
توجه به مفهوم شار قدرت / طراحی نظام جدید مدیریت مساجد
 ۲. ایجاد یا ساماندهی شبکه ارتباطی بین مساجد
توجه به مفاهیمی نظیر مساجد تخصصی، مساجد قطب، مساجد مرکزی، مساجد سرشاخه
 ۳. قطب سازی مساجد
تجربه پیشران دانشی در برخی دانشگاه ها نشان می دهد روش قطب سازی برای حرکت آفرینی در بدنه اجتماعات، توأم با موفقیت است. در این اقدام پیشنهاد می شود در گستره کشور، مساجدی به عنوان قطب مسجد منا شناسایی شده و مرحله پایلوت این پروژه از طریق آنان انجام شود. برای شناسایی مساجد قطب مجموعه ای از شاخص ها پیشنهاد می شود:
- دسترسی به منابع اطلاعاتی

- دسترسی به فناوری های ارتباطی
- امام جماعت جوان و آماده تغییر
- یکپارچگی منابع مدیریتی مسجد و نبودن اختلاف میان ارکان مدیریتی
- حمایت و حضور حداکثری مردم و مخاطبان
- برخورداری از تجربیات پایه در زمینه مساجد منا

۴. تعمیم فرایندی مفهوم مساجد یادگیرنده (Learning Mosque) به بدنه عمومی مساجد

- مساجد یادگیرنده، مساجدی هستند که در شناسایی و ثبت دانش های مرتبط و عمومی سازی دستاوردهای مدیریتی تجربی به سایر مساجد، توانمند هستند.
- همینک سایت ها و کانال های تلگرامی معتبری وجود دارند که این کار را تا حدودی انجام می دهند.
- این مجموعه های مجازی که عموماً هم خودجوش اداره می شوند به دنبال شناسایی تجربه های مؤثر مساجد و نشر آن برای استفاده دیگران هستند.
- نمونه ها: سایت مسجد نما (masjednama.ir)؛ باشگاه ایده پردازان مسجدی (masjedidea.ir)

۵. ساماندهی مجازی شورای ائمه جماعات محله، منطقه، شهر

- از دیدگاه مقام معظم رهبری، مسؤول اصلی و متولی محوری هر مسجد، امام جماعت آن است.
- نظام مدیریتی ائمه جماعات ذیل ساختار ستاد رسیدگی به امور مساجد و برخی نهادهای مرتبط، مدیریت می شود.
- ولیکن برای کارآمدسازی شبکه ائمه جماعات جهت دسترسی به مدل مطلوب مسجد منا، شایسته است اجزاء این شبکه ارتباطی به نحو صحیح تر و کارآمدتری تولید شود.
- به عنوان نمونه یکی از زیرشاخه های مهم این شبکه ارتباطی، شبکه ائمه جماعات محله و یا منطقه است.
- توجه به مدل شورایاری ها ذیل مفهوم شورای شهر می تواند تجربیات ارزنده ای به دست آورد.
- با توجه به دشواری های ارتباط فیزیکی و حضوری، ضمن احترام به برکات ارتباطات چهره به چهره، می توان شبکه ائمه جماعات محل را در بستر فضای مجازی تأمین کرد.

۶. راه اندازی شبکه مستندنگاری تجربیات، خاطرات و تاریخچه مساجد

- مساجد منشأ و مبدأ تولید معرفت و دانش در عرصه تجربیات دینی است.
- ولیکن با گذر زمان و بی توجهی به نگهداشت تجربیات، بخش وسیعی از مخازن معرفتی مساجد سوخت می شود.
- به عنوان نمونه وضعیت شهدای محل، مفاخر محل، بانیان و واقفان مسجد، مراسم های خاص، مواجهه مسجد با پدیده های سیاسی نظیر اعزام به دفاع مقدس، پدیده فتنه، ماجرای نه دی، از این قبیل است.
- مسجد منا در امر نگهداشت این مخازن، با استفاده از بسترهای فضای مجازی، دارای کارآمدی و توان است.

۷. طراحی نظامواره هوشمند و منسجم تولید اخبار و مفاهیم مرتبط

- گفته می شود اینترنت، فراتر از بستر انتقال اطلاعات، خود موجب تولید اطلاعات و تزریق به عرصه عمومی جامعه است.
- اساسا هر پدیده تمدنی، قابلیت تولید معرفت و تزریق معنا به پیکره جامعه بشری را داراست.
- مسجد به عنوان یک پدیده تمدنی، همواره به عنوان یکی از اصلی ترین کنشگرهای اجتماعی نقش آفرین بوده است.
- او خود به خود نسبت به تولید اخبار و انتقال مفاهیم موفق بوده ضمن آنکه خود به عنوان گردشگاه و ترمینال ورود و خروج اطلاعات مطرح بوده است.
- از این جهت مسجد منا با توجه به دسترسی هوشمندانه به منابع ارتباطی و اطلاعاتی می تواند فاز جدید از کنشگری اخبار و ارتباطات را در بستر اجتماعی به دوش بکشد.

۸. طراحی سامانه نظارت مردمی بر عملکرد ارکان مسجد

- این سامانه به دنبال گسترده سازی مشارکت مردم در دو سطح نظارت و حمایت است
- اساسا مسجد به عنوان مردم نهاد ترین رکن تمدنی، در تعامل رخ در رخ با بانیان و مصرف کنندگان خود است.
- بسترهای فضای مجازی این امکان را فراهم می آورد تا ذیل مفهوم شفاف سازی، نظارت ویژه توسط مردم بر عملکرد مسجد ایجاد شده و به تبع آن مسأله اعتماد به مسجد، رونق یابد.
- عملا با ساخت و راه اندازی شبکه مردمی نظارت بر مساجد، حجم وسیع تری از مخاطبان نسبت به مسجد احساس مسؤولیت و مالکیت کرده و در فرایندهای آن مشارکت می کنند.

۹. نظام رتبه بندی (رنکینگ) مساجد

- درست است که امور قدسی و معابد معنوی، فراتر از مفهوم رقابت دنیایی تعریف می شوند، ولیکن مقایسه شفاف کارآمدی این نهادها می تواند به ایجاد حرکت های پیشرونده و اصلاح گرانه کمک کند. از این جهت راه اندازی یک نظام هوشمند رتبه بندی مساجد با مشارکت نمازگزاران می تواند در کوتاه مدت برکات بسیاری را برای ارتقاء کارآمدی مساجد ایجاد کند.
- مساجد منا با استفاده از ظرفیت های فضای مجازی این قابلیت را دارند که میزان کارآمدی خود را به نحو دقیق محاسبه کنند.
- برخی تجربیات مردمی موجود در فضای مجازی ذیل این موضوع قابل مطالعه است. به عنوان نمونه برخی سایت ها که خدمات اطبا و پزشکان را مبتنی بر رأی و اعلام نظر بیماران، رتبه بندی می کنند.

۱۰. ایجاد تالار گفتگو و انتقال تجربه ائمه جماعات

- این اقدام ذیل مفهوم شبکه سازی ائمه جماعات قابل جمع است.
- مشارکت گفتمانی و تعاملی ائمه جماعات برای اشتراک تجربیات و مشارکت در دانش مدیریت مسجد از طریق فضای مجازی قابل دسترسی است.

تأمین زیرساخت ها

۱. تعمیم امکانات شبکه ملی اینترنت به مساجد

- شبکه ملی اطلاعات، که با نام‌های دیگری شامل اینترنت ملی، اینترنت ملی ایران و شبکه ملی اینترنت نیز شناخته می‌شود، پروژه‌ای برای توسعه شبکه زیرساخت امن و پایدار ملی در ایران است. طبق تعریف برنامه پنجم توسعه و مصوبه شورای عالی فضای مجازی «شبکه ملی اطلاعات کشور، شبکه‌ای مبتنی بر قرارداد اینترنت (IP) به همراه سوئیچها و مسیریابها و مراکز داده‌ای است به صورتی که درخواستهای دسترسی داخلی و اخذ اطلاعاتی که در مراکز داده داخلی نگهداری می‌شوند به هیچ‌وجه از طریق خارج کشور مسیریابی نشود و امکان ایجاد شبکه‌های اینترنت و خصوصی و امن داخلی در آن فراهم شود.»
- به نظر می‌رسد گام‌های نهایی شبکه ملی اینترنت در حال اجرایی سازی است.
- فرصت مفهومی «مسجد منا» ظرفیت ملی قابل اعتنایی را به دست می‌دهد تا این دو پروژه جدی در تقاطع با هم به ثمر برسند.
- شایسته هست همزمان با تجهیز ساختارها و نهادها به امکانات اینترنت ملی، دسترسی مساجد منا به این ظرفیت ملی، پیش‌بینی شود.

۲. تأمین زیرساخت های شبکه برای دسترسی مساجد

طبیعتاً پروژه مسجد منا، به دنبال توسعه دسترسی مساجد به اینترنت و شبکه های مجازی است. از این جهت تجهیز زیرساخت های مسجد (به صورت فاز به فاز) بایستی در دستور کار قرار گیرد.

۳. راه اندازی شبکه رایانه ای مساجد و سیستم مدیریت بدون کاغذ

- اطلاعات نیروی حیاتی هر سازمان است که اگر در دست افراد مناسب قرار گیرد می‌تواند باعث تبدیل داده‌ها به دانشی شود که سازمان را رو به جلو می‌برد.
- برای اتخاذ تصمیمات صحیح در دسترس بودن به هنگام اطلاعات ضروری است.
- در حال حاضر بسیاری از نهادها و شرکت‌ها این منابع ارزشمند را به دست تکنولوژی‌های ارتباطی سپرده و بروکراسی سنتی و کاغذ محور را رها کرده‌اند.
- مساجد منا به عنوان یکی از مدل‌های پیشرو در امر مدیریت دینی، این قابلیت را دارند که با استفاده از شبکه های بومی ارتباطی و مدیریتی، از سیستم های مدیریت بدون کاغذ بهره مند شوند.

۴. آماده‌سازی و بسترسازی کارآمد در راستای ثبت اطلاعات و داده‌های حوزه مسجد

- در سازمان‌ها و مجموعه‌های مدیریتی نهادی، همواره شاهد برخوردهای گوناگون با فرآیندهای مشابه مستندسازی هستیم.
- برخوردهایی که در دراز مدت می‌تواند گنج‌کننده و حتی مایوس‌کننده باشد.
- یک سیستم مبتنی بر وب ذاتاً از وقوع چنین حالت‌هایی پیشگیری می‌نماید.
- به دلیل برخط بودن کلیه روندها، با همه رویه‌ها به یک صورت رفتار می‌شود.
- مساجد منا در امر ثبت داده‌های مرتبط با خود از طریق اتکا و اتصال به بسترهای وب (و حرکت به سمت نسل نوین وب) موفق خواهند بود.

۵. راه‌اندازی تلویزیون کابلی مسجد (IPTV)

- تلویزیون تعاملی یا اینترنتی، یکی از سرویس‌های تلویزیون پروتکل اینترنت (به انگلیسی: IPTV) است که مخاطبان را قادر می‌کند با خریداری و اتصال یک ست تاپ باکس به دستگاه تلویزیون خود و پرداخت حق اشتراک ماهانه، از خدماتی مانند دسترسی به آرشیو فیلم‌ها و سریال‌ها، موسیقی، پخش زنده، خرید اینترنتی، بازی آنلاین، بانک آنلاین و غیره بهره‌مند شوند.
- با استفاده از پروتکل اینترنت بر روی یک زیرساخت شبکه، خدمات تلویزیون دیجیتال ارائه می‌شود که این خدمات می‌تواند توسط یک اتصال پهنای باند وسیع در اختیار کاربر قرار گیرد.
- جهت غنی‌سازی برنامه‌های مسجد با حمایت متمرکز می‌توان از ظرفیت تلویزیون کابلی یا اینترنتی برای مساجد استفاده کرد.
- به عنوان نمونه خدمات این تلویزیون‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: پخش مستقیم زیارت‌ها / پخش مشاهد متبرکه / پخش سخنرانی‌های مرجع / پخش اخبار مرتبط / پوشش دهی مراسم خاص نظیر اعتکاف
- برخی تجربیات صورت گرفته در حوزه‌های معنوی در جهت استفاده از بسترهای رسانه مجازی قابل مطالعه است: مسجد جمکران / آستان قدس رضوی

۶. راه‌اندازی نظام مالی پولی اینترنتی ویژه مساجد

این راهبرد ذیل مفهوم «بیت کوین» مطرح می‌شود و نیازمند مطالعات مستقل است.

۷. تأمین تجهیزات لازم جهت توسعه فناوریانه مساجد

- این اقدام، می‌بایست در قالب یک پروژه ملی و با مشارکت مردمی طراحی و اجرا شود.
- این اقدام بیشتر به روش‌های مردمی و عمومی تجهیز مساجد اشاره دارد.

استفاده از برخی مفاهیم و بازتولید آن جهت استفاده معاصر قابل توجه است / به عنوان نمونه بازتعریف مسأله وقف و تعیین و تغییر موضوعات وقف جدید / اشاره به تجربیات موجود در وقف برای انرژی هسته ای

تأمین تجهیزات و نرم افزارهای مرتبط

۱. ایجاد شبکه اجتماعی پویا و فعال مختص مساجد
۲. ایجاد وب سایت مرجع اینترنتی برای انتشار تولیدات صوتی تصویری مساجد
نوعی از بانک داده از جنس ویکی ها / نظیر آپارات
۳. راه اندازی زیرساخت اپلیکیشن های مسجدی
۴. اجرایی سازی نرم افزارهای مدیریتی مؤثر برای استفاده مساجد
۵. کمک به تعمیر و تجهیز مساجد / شبیه به کتاب اول
- ۶.

ارتقاء کارکردها و خدمات مرتبط با مساجد منا

۱. دیجیتال سازی تولیدات معرفتی مساجد
(سخنرانی ها، مراسم ها، انتشارات...) / به عنوان نمونه اشاره به ضعف نمازجمعه های کشور در انتشار متنی و صوتی خطبه های هفتگی / اشاره به تجربه سایت بیان معنوی (حجت الاسلام پناهیان)
۲. طراحی بسته ارتقاء کارآمدی خدمات مساجد (مبتنی بر فرصت های فضای مجازی)
 - راه اندازی سیستم دریافت مالی مجازی (دریافت نذورات / خمس...)
 - اطلاع رسانی برنامه ها
۳. ارتقاء کارکردهای آموزشی مساجد
ناظر به برخی تجربیات کلیسای مجازی
۴. کارکردهای سیاسی و کمک به برگزاری انتخابات مختلف
در سال های آینده انتخابات مختلف در ایران از طریق رأی گیری الکترونیک انجام خواهد شد و از آنجا که مساجد همواره یکی از اصلی ترین پایگاه های محل اخذ رأی بوده است، پیش بینی ظرفیت های مجازی مساجد برای این مهم مورد نیاز است / پیشنهاد می شود از محل بودجه های وزارت کشور برای برگزاری الکترونیک انتخابات، برای تجهیز دائمی مساجد به امکانات مورد نیاز اقدام شود
۵. مشاوره آنلاین مخاطب و مسجد / شبکه پاسخ به سؤالات
۶. تالارهای گفتگوی مسجدی / کرسی های آزاد اندیشی
۷. استفاده از ظرفیت متخصصان محلی برای ارائه خدمات به اهالی مسجد
شبکه مجازی خدمات (حقوقی، مشاوره، پزشکی، تربیتی، کنکور...)
۸. طراحی نظام وقف برای کمک به مساجد
مدل سایت مدرسه سازی / مشارکت های مردمی

۹. شبکه روزنامه و مجله برای اهالی مسجد
 ۱۰. سرویس دهی بر خط امکانات رفاهی مساجد مثل ستاد اسکان نوروزی
 ۱۱. اشتراک سازی در منابع مساجد برای انجام اقدامات خاص (امکانات دپو شده مساجد)
 ۱۲. کتابخانه مجازی مساجد
 ۱۳. ارتقاء نرم افزارهای خاص مسجدی
- مواردی شبیه اپلیکشن باد صبا (برای مناسبت های خاص)

پیش بینی حوزه های نوظهور

۱. مشارکت مساجد در امر آموزش سالمندان
- در دو سطح خرد و کلان
۲. راه اندازی کمپ های ترک اعتیاد اینترنتی در مجاورت مساجد
 ۳. ایجاد استارتاپ های دینی علمی در کنار مساجد
 ۴. طراحی و راه اندازی شبکه علمی نخبگانی مجازی
- شبیه سایت دیوار برای جذب نخبگان / نظام کاریابی
۵. شرکت تعاونی های دیجیتال مساجد
- مدل های موفق جهانی نظیر Ebay یا آمازون / راه اندازی بازار کسب و کار مسجدی / اشاره به مدل بهشت زهرا / آپشن های مراسم ختم / سفارش پرده های ترحیم / جمع کردن بساط پرده نویسی و هدایت پول های تسلیت به امور خیریه

راهنماهای سیاستی

۱. شورای راهبردی فقهاتی «مسجد منا»
- با توجه به حساسیت موضوع مسجد، و بلعندگی فرهنگی اجتماعی فضای مجازی نسبت به پدیده های پیرامونی، می بایست کلیه راهنماها و اقدامات، با نظارت یک گروه نخبگانی و به صورت گام به گام پیاده سازی شود.
 - در طول سالیان گذشته و همگام با شتاب تکنولوژیک و ضعف برخی مساجد در تحقق کارکردهای خود، شاهد هستیم گروه های مختلف، بدون هیچگونه مطالعه نسبت به پیاده سازی برنامه های گوناگون در مسجد اقدام کرده اند که در بسیاری از مواقع این گونه اقدامات به جایگاه مسجد لطمه زده و خسارت های جبران ناپذیری به جای گذاشته است؛ ضمن آنکه کارگزاران و عوامل مسجدی را به نوعی سرخوردگی و دلزدگی کشانده است.
 - از این جهت تمام گام های اجرایی مسجد منا، می بایست ذیل نظارت یک ساختار چابک و متعهد و اهل دانش مدیریت شود.
 - در ترکیب این شورا حتما باید گروه های ذیل مداخله داده شوند:

- روحانیون فاضل و آشنا به مباحث روز
- مدیران فرهنگی و صاحب تجربه
- متخصصان حوزه فناوری اطلاعات
- متخصصان فلسفه، جامعه شناسی و تربیت
- عوامل اجرایی مساجد
- نمایندگان نهادهای مدیریتی مسجد

۲. تولید دانش جایگزین

- مطالعات صورت گرفته گواه این معناست که در امر بومی سازی تکنولوژی های ارتباطی و اطلاعاتی، دچار فقر دانش و ضعف تولید نظریه هستیم.
- لذا می بایست همگام با اجرایی سازی مفاد و مفاهیم مسجد منا، مسائل پیش رو کشف و برای پاسخ به آن تولید دانش شود.
- به عنوان نمونه می توان به برخی تعارض های این حوزه اشاره کرد: رشد فردگرایی همگام با استفاده از فضاهای مجازی و تنازع با مفهوم جمع گرایی در مناسک / حضور مجازی و خانگی به واسطه فناوری به جای حضور اجتماعی دینی / تقلیل حریم محرم و نامحرم در گستره زندگی مجازی

۳. اجرای فاز به فاز و طرح پایلوت

- با توجه به تحول آفرینی بنیادین برخی راهبردهای پیشنهاد شده، شایسته آن است که این پروژه به صورت فاز به فاز و در لایه های تعیین شده اجرایی شود.
- می توان در گستره کشور، مساجد نمونه ای را انتخاب و برخی لایه های مسجد منا را برای آن پیاده سازی کرد.
- در انتخاب مساجد می توان به دوگانه های زیر توجه نمود:
 - مساجد مردمی / مساجد دولتی
 - مساجد برخوردار / مساجد محروم
 - مساجد شیعه / مساجد سنی
 - مساجد محلی / مصلا ها و محل اقامه جمعه
 - مساجد دارای هیأت های مذهبی / مساجد بدون هیأت
 - مساجد مدارس / مساجد دانشگاه ها

۴. تجميع با مدل های موازی

- در حال حاضر گروه های مختلفی وابسته به نهادها یا تشکله ها و یا حتی گروه های مردمی، مشغول مطالعه درباره مسجد هستند.
- خروجی برخی از این گروه های مطالعاتی کارشناسی، در زمینه های راهبردی عرضه شده و برخی به مقام عمل رسیده است.
- شایسته است در یک اتحادیه مشترک، این طرح ها با همدیگر مقابله داده شده و نسبت به یکپارچه سازی آن اقدام شود. برخی مطالعات و اقدامات می توان به این موارد اشاره کرد: گروه مطالعاتی دانشگاه امام صادق (ع) / حوزه عملیه آیت الله جزایری (خوزستان) / اتاق مسجد در قرارگاه خاتم الاوصیاء (س) ...

۵. ارائه سند هشدار

- عجالتا مادامی که ابعاد کامل مسجد منا، آماده عرضه به مصرف کنندگان خرد و کلان باشد، می بایست نسبت به برخی حرکت های جزیره ای و یا شتابزده در سطوح مختلف مسجد، پیشگیری های لازم صورت پذیرد.
- می توان در قالب یک مطالعه کم حجم، چابک و اما مؤثر نسبت به موارد اشتباه شناخت حاصل کرد و نسبت به تبعات آن در سطوح مختلف به مجریان هشدار داد.

فصل هفتم

پیوست ها

مسجد در اندیشه امام خمینی(ره)

در اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) مسجد تنها محل عبادت خداوند نیست بلکه ستاد مرکزی حکومت اسلامی است و اگر نگاه به مساجد محدود به مسائل و موضوعات عبادی باشد، نتیجه مستقیم آن، سلطه بیگانگان بر سرزمین های اسلامی و غارت منابع قلمرو اسلام بوده و می شود. در واقع از منظر امام توجه به بُعد عبادی مساجد سبب شد تا به تدریج نقش سیاسی مساجد در طول تاریخ به فراموشی سپرده شود. به گونه ای که در افکار عمومی، دخالت روحانیت در امور سیاسی بسیار مذموم بوده است. شکستن چنین بدعتی که سالیان سال بر جهان اسلام حاکم بود، پدیده نادر و منحصر به فردی است که مهم ترین پیامد آن برای جهانیان «پیوند دین و سیاست» است.

تأکید بر حفظ مساجد به عنوان اصل و اساس انقلاب

امام خمینی(ره) با تأکید بر حفظ مساجد به عنوان اصل و اساس انقلاب می فرماید: "مسجد محلی است که از آن باید امور اداره شود. این مساجد بود که این پیروزی را برای ملت ما درست کرد. این مراکز حساسی است که ملت باید به آن توجه داشته باشند. این طور نباشد که خیال کنیم حالا دیگر ما پیروز شدیم، دیگر مسجد می خواهیم چه کنیم؟ پیروزی ما برای اداره مسجد است."

توانایی چشمگیر روحانیت در بسیج مردم در مساجد، تکایا و حسینیه ها یکی از ویژگی های زندگی سیاسی در انقلاب اسلامی ایران به شمار می آید. این توانایی در مرحله نخست، حاصل کاربست یک ایدئولوژی احیاگرانه اسلامی بود، ایدئولوژی که پاک سازی جامعه از نشانه های فرهنگی و تمدن غربی و تلاش در راستای ایجاد یک جامعه جدید و پرورش یک انسان نوین را وعده داده است، مردم را به صحنه آورد و پشتیبانی، مبارزه و حتی فداکاری های این مردم همیشه در صحنه را ممکن ساخت. تفکری که این جریانات را پدید آورد، معتقد بود که در رهبری نسل جوان بیش از هر چیز باید دو کار انجام شود: یکی باید درد این نسل را شناخت و آن گاه در فکر درمان و چاره بود. بدون شناختن درد این نسل هرگونه اقدامی بی مورد است. در واقع با پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی(ره) مساجد همانند دوران صدر اسلام جایگاه واقعی خود را بازیافتند؛ به طوری که نیروهای فعال در مساجد، به طور مستقیم در متن انقلاب شرکت جستند. از آن پس مساجد نقش پایگاه ارتباطی مردم را بر عهده داشتند و در شرایط حساس نهضت اسلامی توانستند به انسجام نیروهای مردمی بپردازند. در زمان رسول اکرم(ص) یکی از مهم ترین نقش های مسجد، تدارک مقدمات فکری و بسیج عمومی مسلمانان به منظور جهاد با کفار بوده است. عیناً همین نقش در جریان نهضت روحانیون شیعه به رهبری امام خمینی رحمه الله در سال ۱۳۴۲ ه. ش و پس از آن در جریان پیروزی انقلاب اسلامی ایران مشاهده شد. تأثیر این مکان مقدس در جذب نیروهای رزمنده بسیجی و آموزش آن ها و نیز پشتیبانی و فعالیت های پشت جبهه بر هیچ کس پوشیده نیست.

تیزبینی رهبر انقلاب در مسایل سیاسی کشور

رهبر کبیر انقلاب با تیزبینی ای که در مسائل سیاسی داشتند، خطر جدایی مردم و نهضت را در اوایل انقلاب از مساجد حس می کردند و مراقب بودند تا ارتباط مردم با مسجد قطع نشود. از جمله مواردی که اهمیت فوق العاده حضور مردم در مساجد را از دیدگاه حضرت امام رحمه الله عیان می سازد، پیامی است مبنی بر این که تمامی اسلحه هایی که در اوج تظاهرات و درگیری ها به دست مردم افتاده است، به مساجد تحویل داده شود. این پیام که با استقبال همگان مواجه شد، تأکید دیگری بر این مطلب است که علاوه بر اهمیت تجمع در مسجد، حتی رفت و آمد به این جایگاه الهی نیز دارای آثار و برکات زیاد است و نقشه های دشمنان را خنثی می کند. این در حالی است که مکان های دیگر نظامی و انتظامی می توانست به عنوان پایگاه جمع آوری معرفی شود و این چیزی نیست جز اهمیت حضور در مساجد و پیوند ارتباط جامعه با مسجد و روحانیت.

هشدارهای امام به مردم مبنی بر این که اهداف برگزاری نماز جماعات در مساجد صرفاً عبادی نیست، بلکه باید به جنبه سیاسی نماز هم توجه کنند، نقش بسیار مهمی در حرکت مردم به سوی فعالیت های سیاسی داشته است؛ زیرا امام از آنان خواست تا در مساجد مسائل روز را مورد نقد و بررسی قرار دهند و علیه برنامه های دشمن بر ضد کشورشان فریاد بزنند. در این باره می توان به مدیریت آن حضرت در مبارزه علیه «لایحه انجمن های ایالتی و ولایتی» در مساجد و منابر قبل از انقلاب اسلامی اشاره کرد، چه به رغم هشدارها و تهدید به سرکوب هرگونه مخالفت با برنامه های دولت، به دنبال سخنرانی رادیویی اسدالله علم، آقای فلسفی طی سخنرانی در مسجد ارک تهران، برنامه دولت را به چالش کشاند و با اجتماع مردم تهران در مسجد عزیزالله - واقع در بازار تهران، در نهایت رژیم به علت ترس از پشتیبانی توده مردم از اجرای لایحه مذکور عقب نشینی و لغو آن را در مطبوعات اعلام کرد.

همچنین جلسات حضرت امام با علمای بزرگ درباره تبیین و آشکار کردن نقشه های دشمنان اسلام و نیز صدور اعلامیه های افشاگرانه و پخش آن در مساجد، موجب آشکار شدن اهداف پنهان برنامه دولت شد به گونه ای که هیئت حاکمه به علت وحشت از آگاهی مردم مجبور شد رسماً لغو اجرای طرح یاد شده را از طریق رسانه های جمعی به اطلاع مردم برساند. چنین سیاستی در مبارزه مردم به رهبری حضرت امام علیه برنامه های «اصلاحات ارضی» تکرار شد. اما این بار تجمع مردم در مساجد به خاک و خون کشیده شد و روحانیونی که در شهرستان ها بالای منابر علیه اصلاحات ارضی سخنرانی کردند، دستگیر و روانه تهران شدند. همچنین رژیم برای جلوگیری از بسیج مردم در ماه مبارک رمضان از خروج طلاب از شهر قم ممانعت به عمل آورد. امام نیز در مقابله با حرکت رژیم، با توجه به شرایط زمانی با اتخاذ مبارزه منفی، دولت و برنامه هایش را به چالش کشاند. توضیح این که امام با طرح تعطیلی مساجد در ماه مبارک رمضان در سراسر کشور در صدد برآمد تا با توقف فعالیت مساجد در این ماه، افکار عمومی را علیه رژیم بسیج کند، چه، شماری از روحانیون دستگیر و روانه زندان شدند و عده ای هم تحت تعقیب قرار گرفتند و برخی نیز به عنوان اعتراض به اقدام رژیم در کشتار مردم در اعتصاب به سر می بردند.

در چنین شرایطی سیاست مبارزه منفی، هیأت حاکمه را به شدت هراسان کرد. از همین رو، با فشار بر روحانیون، تلاش برای شکستن اعتصاب آغاز شد. در نتیجه به علت عدم همراهی برخی از روحانیون، طرح تعطیلی مساجد برای هدایت مردم به مبارزه علیه طرح انقلاب شاه و مردم منجر به نتیجه مطلوب نشد.

یادآوری نقش مساجد در استقلال و عزت مسلمانان به سران کشورهای اسلامی

از جمله نکات قابل توجه یادآوری آن حضرت به نقش مساجد در استقلال و عزت مسلمانان به سران کشورهای اسلامی است. ایشان در دیدار با مسؤولان برخی از کشورهای اسلامی تأکید داشتند؛ مسجد در اسلام و در صدر اسلام همیشه مرکز جنبش و حرکت اسلامی بود. تبلیغات اسلامی از مساجد نشأت می گرفت، پس سیاستمداران و علمای جهان اسلام باید به پیروی از پیامبر اسلام و اصحاب آن حضرت، مسجد را محل تبلیغ اسلام و حرکت اسلامی قرار دهند تا بدین وسیله دست ایادی شرک و کفر کوتاه شود. به اعتقاد امام تا زمانی که خمودی و بی تحرکی بر مساجد جهان اسلام حاکم باشد و روحانیون وظایف خود را تنها به خواندن دو رکعت نماز در مسجدها محدود کنند و سنت و سیره رسول الله را مبنی بر عینیت دین و سیاست نادیده بگیرند؛ زیانبارترین پیامد آن، انزوای اسلام است. در واقع دین اسلام به نام اسلام منزوی می-شود. در چنین فضایی مسلمانان از مصالح خود و کشورشان و تحولات بین المللی آگاهی درستی به دست نخواهند آورد. و در نهایت می توان گفت آن چه در طول مبارزات و فعالیت های انقلابی روشن شد، آن است که مساجد تنها جایگاهی هستند که در جوی آکنده از وحدت، اخوت و معنویت، نیروهای مبارز، مؤمن و شجاع را در خود جای داده و از این طریق، در جهت بیداری و آگاهی بخشی به گروه های مختلف مردمی، رسالت خویش را عینیت بخشیده اند. به همین دلیل است که دشمنان از مساجد به عنوان مراکز نیرومند پشتیبانی انقلاب و ستاد عملیاتی رهبر انقلاب اسلامی در هراس و وحشت بوده و بارها مساجد را آماج حملات خود قرار داده اند و هم اینک نیز دشمنان داخلی و خارجی در صدد دور کردن مردم به خصوص جوانان از مساجد هستند.

سخنان مقام معظم رهبری درباره مسجد و فضای مجازی

- روح مسجد، کالبد زندگی را پرنشاط و پرانگیزه می سازد. در هر جا سامان زندگی است، مسجد، مرکز و کانون اصلی است. در بنای شهر و روستا، در مدرسه و دانشگاه، در مراکز جمعیتی از بازارهای کسب و کار تا فرودگاه ها و جاده ها و پایانه های سفری و تا بیمارستان ها و بوستان ها و گردشگاه ها، در همه و همه باید مسجد را همچون قطب و محور بنا نهاد.
- مسجد در همه جا باید پاکیزه، زیبا و آرامبخش باشد. مدیریت محتوایی و معنوی مسجد که بر دوش روحانی مسجد است باید خردمندانه و مسئولانه، و حتی عاشقانه باشد.^۱
- با وجود دهها هزار مسجد در کشور، جای هزاران مسجد دیگر در روستاها، شهرها، شهرکها و مجتمع های مسکونی خالی است.
- روحانی پرهیزگار، خردمند، کارشناس و دلسوز در مسجد، همچون پزشک و پرستار در بیمارستان، روح و مایه ی حیات مسجد است.
- مساجد باید مدرّس تفسیر و حدیث و منبرِ معارف اجتماعی و سیاسی و کانون موعظه و پرورش اخلاق باشد. زمزمه ی محبت متولیان و مدیران و امنای مساجد، باید دل های پاک جوانان را مجذوب و مشتاق کند.
- حضور جوانان و روحیه های بسیجی باید محیط مسجد را زنده و پرنشاط و لبریز از امید سازد.
- میان مسجد و مراکز آموزشی در هر محل، همکاری و پیوند تعریف شده و شایسته ای برقرار گردد. چه نیکوست که دانش آموزان برجسته و ممتاز در هر محل، در مسجد و در برابر چشم مردم و از سوی امام جماعت، تشویق شوند.
- مسجد باید رابطه ی خود را با جوانانی که ازدواج می کنند، با کسانی که به موفقیت های علمی و اجتماعی و هنری و ورزشی دست می یابند، با صاحب همتانی که کمک به دیگران را وجهه ی همت می سازند، با غمخیزانی که غمگساری می جویند، و حتی با نوزادانی که متولد میشوند، برقرار و مستحکم کند.
- مسجد باید در هر منطقه و محل؛ مأمن و مایه ی خیر و برکت باشد و به طریق اولی، وسیله ی زحمت و آزار مجاوران نگردد. پخش صداهای آزاردهنده بویژه در شب و هنگام آسایش مردم، کاری ناروا و در مواردی خلاف شرع است. تنها صدائی که باید از مسجد در فضا طنین بیفکند بانگ اذان با صوت خوش و دلنواز است.
- عمران مساجد و پرداختن به آرایه های معنوی و ظاهری آن، وظیفه ی همگان است و هر کسی به اندازه ی توان و همت باید در آن سهم گیرد. مردم، شهرداری ها و دستگاه های دولتی هر یک در آن باید سهمی ایفاء کنند.^۲
- همه ی کارهای مهندسی بزرگ بایستی یک پیوست مسجد و نمازخانه داشته باشد. وقتی مترو طراحی میکنیم، برای ایستگاه مترو، مسجد در آن ملاحظه شود؛ ایستگاه قطار طراحی می کنیم.^۳
- به مدیران آموزش و پرورش و علوم یادآوری می کنم که سهم مسجد سازی و مسجد پردازی باید در اعتبارات فعالیت های فوق برنامه، در ردیف اول و بیش از سهم دیگر بخش های این سر فصل باشد.^۴
- در همه ی مراکز عمومی، مدارس، دانشگاه ها، کارخانه ها، سربازخانه ها، فرودگاه ها، ایستگاه های قطار، ادارات دولتی و امثال آن، جایگاه های مناسبی برای نماز پیش بینی شود.
- مساجد و نمازخانه ها پاکیزه و مرتب و رغبت انگیز باشد. نماز در وقت فضیلت و به جماعت گزارده شود.^۵

- باید با استفاده از توانایی‌ها و استعدادهای جوان کشور و با سیاستگذاری صحیح و اقدامات سنجیده و هماهنگ و بدون از دست دادن زمان به سمت خروج از حالت انفعال در عرصه‌ی فضای مجازی، و حضور فعال و تأثیرگذار و تولید محتوای اسلامی متقن و جذاب حرکت کنیم.^۶
- لازمه‌ی حضور فعال و تأثیرگذار در فضای مجازی، «تمرکز در تصمیم‌گیری»، «جدیت در اجرا بدون از دست دادن زمان»، «هماهنگی میان دستگاه‌ها» و «پرهیز از موازی‌کاری و تعارض» است.^۷
- امروز هم فضای مجازی یک صحرای بی‌پایانی است که از همه طرفش می‌شود حرکت کرد. عرصه‌ی فضای مجازی این‌جوری است؛ می‌توان از آن حداکثر منافع را [کسب کرد]؛ همان کاری که آن دشمن می‌کند، شما [هم] می‌توانید بکنید در جهت عکس؛ [یعنی] مفاهیم اسلامی و معارف اسلامی را پخش کنید بدون هیچ مانع و رادعی؛ که بعضی‌ها از این مردمان مؤمن، جوان‌های مؤمن از معمّم و غیر معمّم، روحانی و غیر روحانی - بعضی غیر روحانیون در این زمینه فعّال‌تر هم هستند - کارهای بسیار خوبی را انجام می‌دهند؛ ناگهان در سطح دنیا یک مطلبی را، یک مفهومی را، یک فکر درستی را منتشر میکنند، طرف مقابل می‌ماند.^۸
- فضای مجازی واقعاً یک دنیای رو به رشد غیرقابل توقف است، یعنی واقعاً آخر ندارد؛ آدم هرچه نگاه می‌کند، آن چیز اوّل‌بلا آخر، فضای مجازی است. هرچه انسان پیش می‌رود در این فضا، این همین‌طور ادامه دارد. این یک فرصت‌های بزرگی در اختیار هر کشوری می‌گذارد، تهدیدهایی هم در کنارش دارد؛ ما بایستی کاری کنیم که از آن فرصتها حداکثر استفاده را بکنیم، از این تهدیدها تا آنجایی که ممکن است خودمان را برکنار نگه‌بداریم. خب، شورای عالی فضای مجازی به این منظور تشکیل شد.^۹

مطالعه در خصوص کلیسای مجازی

فزونی جایگاه دین در اینترنت

رویتر در ۲۸ دسامبر سال ۲۰۰۱ با چاپ گزارش مفصلی اعلام کرد که از هر ۴ مراجعه کننده آمریکایی، یک نفر برای مقاصد دینی به اینترنت رجوع می کند. همچنین ذکر شد که ۶۹ درصد از این افراد درصدد یافتن منابع مطالعاتی دینی و تحقیق درباره ادیان مختلف هستند. در این میان، ۲۱ درصد در جستجوی متون مقدس دینی و شرکت در اعمال و نیایش های آن هستند. در یک تحقیق در ایران نیز استفاده علمی و دینی از اینترنت بیش از تفریحی و سرگرمی بوده است. بر اساس این تحقیق، به ترتیب: ۵۴/۳ درصد از پایگاه های خبری، علمی و آموزشی و ۴۵/۷ درصد نیز از پایگاه های تفریحی - سرگرمی استفاده می کردند.

پیشینه جایگاه کلیسای مجازی

در اوایل سال ۲۰۰۱، کلیسای ملی استرالیا در راستای جذب بیشتر مردم برای حضور در مراکز و محافل مذهبی، از ابزار نوظهوری به نام اینترنت بهره برد. چیزی نگذشت که کلیساهای پروتستان آمریکا نیز اقدام به راه اندازی پایگاه هایی کردند که در آن به شکل همزمان افراد می توانستند به کمک اینترنت با کلیسا و برنامه های مربوط به آن ارتباط برقرار کنند. اسقف کن کلسی، یکی از نخستین کشیشان اینترنتی در مصاحبه ای با آسوشیتد پرس در اوایل سال ۲۰۰۳ گفت: کلیسای اینترنتی جامعه ای جدید و به عبارتی، خلق سرزمینی جدید است. چند ماه بعد ربکا سامرز، مسئول مرکز شورای کاتولیکی کانزاس سیتی نیز از راه اندازی جامعه اینترنتی ادیان خبر داد و گفت که آن ها بودجه قابل توجهی برای این جامعه مجازی که به گسترش تعالیم مسیح و حفظ مسیحیان در جهان کمک خواهد کرد، اختصاص داده اند.

مخالفان کلیسای مجازی

در آیین مسیحیت عده ای که گرایش سنتی داشتند، با این پدیده به مخالفت پرداختند. این مسأله در موارد بسیاری مورد انتقاد اسقف ها و کشیشانی قرار گرفت که معتقد بودند اینترنت مردم را از کلیسا دور کرده است و باعث کاهش حضور مؤمنان در روزهای یکشنبه می شود. به همین دلیل، طی اطلاعیه های مکرر اعلام کردند که هیچ جایگزینی برای حضور در کلیسا وجود ندارد و مسیحیان موظف هستند روزهای یکشنبه به کلیسا بیایند. سنت گرایان همچنان معتقدند که اینترنت عامل جدایی مؤمنان مسیحی از کلیسا و قطع رابطه آنان با سازمان کشیشان است.

فرصت ها

برخی از فرصت های کلیساهای مجازی که از منظر مسیحیان نیز بدان پرداخته است :

۱. گستره مخاطبان بسیار زیاد و جهانی
۲. فرامکانی بودن و فرا زمانی بودن
۳. وجود فضایی برای پرسش و پاسخ های دینی

۴. وجود فضایی برای کسب اطلاعات دینی
۵. وجود فضایی به منظور تبلیغات دینی و معرفی مسیحیت به جهان
۶. دسترسی به مراسم های کلیسا به صورت آنلاین و یا در خانه
۷. امکان دانلود مطالب و صوت ها و کلیپ های دینی
۸. جذابیت و توانایی جذب بسیار بیشتر
۹. استفاده در جهت عمق بخشیدن و تقویت عقاید دینی افراد
۱۰. شرکت کردن و دیدن کلیساهای متفاوت و استفاده از دیگر برنامه ها
۱۱. امکان استفاده از مطالب و برنامه ها توسط کسانی که تعلقی به دین ندارند

تهدیدهای کلیسای مجازی

- کمرنگ شدن حضور در کلیساها

کلیسای مجازی به عنوان یک محصولی است که در کنار کلیسای واقعی عرضه میشود و در جهت تکمیل آن بوده و همانطور که اشاره شد به منظور تقویت عقاید و ایمان به وجود آمده است اما این احتمال وجود دارد که ممکن است به طور کامل جایگزین کلیسای واقعی شود و حضور افراد در کلیسا کاهش یابد. همانطور که گفته شد در اوایل نیز تعدادی از کشیشان مسیحی به وجود چنین پدیده ای به شدت اعتراض کردند و بر این عقیده بودند که به وجود آمدن چنین پدیده ای مانع حضور افراد در کلیساها خواهد شد.

- عامل جدایی مسیحیان از کلیسا و قطع رابطه با کشیشان

مشکل کلیساهای اینترنتی، انتقاد شدید سنت گرایان است که همچنان معتقدند اینترنت عامل جدایی مؤمنان مسیحی از کلیسا و قطع رابطه آنان با سازمان کشیشان است. در آیین مسیحیت عده ای که گرایش سنتی داشتند، با این پدیده به مخالفت پرداختند. این مسأله در موارد بسیاری مورد انتقاد اسقف ها و کشیشانی قرار گرفت که معتقد بودند اینترنت مردم را از کلیسا دور کرده است و باعث کاهش حضور مؤمنان در روزهای یکشنبه می شود. به همین دلیل، طی اطلاعیه های مکرر اعلام کردند که هیچ جایگزینی برای حضور در کلیسا وجود ندارد و مسیحیان موظف هستند روزهای یکشنبه به کلیسا بیایند. سنت گرایان همچنان معتقدند که اینترنت عامل جدایی مؤمنان مسیحی از کلیسا و قطع رابطه آنان با سازمان کشیشان است.

کن کلسی، در پاسخ این انتقاد به خبرنگار آسوشیتدپرس گفت: این مهم نیست که مسیحیان به کلیسا بروند یا از طریق اینترنت خود را در کلیسا حس کنند، این مهم است که رابطه آنها با جهان مسیحیت و دنیای کلیسا قطع نشود. ما باید تصمیم بگیریم، یا رابطه را برای همیشه قطع کنیم و هر روز شاهد کاهش مؤمنان باشیم، یا بپذیریم که این رابطه وجود داشته باشد حتی به شکل مجازی.

- به خطر افتادن گروه‌های کوچک رسیدگی به نیازهای افراد حاضر در کلیسا مشکل بعدی این است که، در کلیساها به دلیل وجود شرکت کننده های زیاد در کلیسا، گروه‌های کوچکی به منظور رسیدگی به امور افراد و رفع نیازهای افراد و همچنین در نظر گرفتن پیشنهادات و انتقادات افراد شکل می گیرد و به این دلیل که کشیش نمیتواند به تک تک این افراد مراجعه کند آن ها اینگونه مسائل را در این گروه‌های کوچک مطرح می کنند و کلیسا از این طریق به آن ها پاسخ می گوید. این گروه‌های کوچکی که به منظور رسیدگی به مشکلات مسیحیانی که در کلیسا شرکت می کردند و پاسخگویی به نیازهای آن ها شکل می گرفت، با ایجاد کلیساهای مجازی در خطر قرار می گیرد و این ها از بین می رود.

- وجود اندیشه های غلط و انحرافی در فضای مجازی چالش بعدی، امکان وجود اندیشه های غلط و انحرافی در فضای مجازی است. همانگونه که کلیساهای متفاوت دارای صفحات مجازی می باشند این امکان نیز وجود دارد که افرادی با قصد سوء استفاده صفحاتی را راه اندازی کنند و اندیشه های غلط و ناصحیح را نشر دهند و افراد زیادی را گمراه سازند.

- شاگردی پنهان مشکل دیگر، تشویق کردن این فضا به ایجاد پدیده ای به نام "میریدی و شاگردی مخفی" است که ممکن است ایجاد شود. این پدیده باعث می شود که این افراد معتقد که در کلیسای مجازی فعال هستند ناشناخته باقی بمانند و باعث شود که خدمات و همکاری ها و کمک ها را از آنان سلب کند.

- تماس با افراد با زبان ها و فرهنگ های متفاوت بزرگترین مشکلی که کلیساهای اینترنتی با آن مواجهند تماس افراد بسیار با زبانها و فرهنگهای متفاوت و ملیتهای گوناگون است. حل این مشکل علاوه بر نیاز مبرم به مترجمان آشنا و زبردست، مستلزم حضور فعال مبلغان کارشناسی است که فرهنگ و آداب و رسوم ملت های مختلف را بخوبی بدانند و شیوه برقراری ارتباط با آنها را تجربه کرده باشند، چرا که کارشناسان روانشناسی اجتماعی معتقدند نمی توان همان تعالیم و متونی را که به شهروند اروپایی ارائه شده است، بدون در نظر گرفتن تفاوت فرهنگی و اجتماعی به فردی در شرق دور ارائه کرد.

واژه مورد جستجو	نتیجه جستجو در گوگل	نتیجه جستجو در باهو
مسجد اینترنتی	۸۱ مورد	۶۶ مورد
کلیسای اینترنتی	۹۸۰/۴ مورد	۱۱۰ مورد
معبد اینترنتی	۱ مورد	۱ مورد
مسجد مجازی	۲۶ مورد	۱۳ مورد
کلیسای مجازی	۷۰ مورد	۱۷ مورد
معبد مجازی	۵ مورد	۶ مورد
مسجد آنلاین	۲ مورد	۰ مورد
کلیسای آنلاین	۱۷۰ مورد	۳۰ مورد
معبد آنلاین	۰ مورد	۰ مورد
online mosque	۳۱۱ مورد	۷۱۸ مورد
online church	۱۸۴/۰۰۰ مورد	۷۷۳/۰۰۰ مورد
online temple	۱۳/۸۰۰ مورد	۵۸/۶۰۰ مورد
virtual mosque	۱/۴۶۰ مورد	۳/۶۸۰ مورد
virtual church	۲۶/۵۰۰ مورد	۲۶۳/۰۰۰ مورد
virtual temple	۱۲/۳۰۰ مورد	۶۸/۰۰۰ مورد
Internet mosque	۳۰۳ مورد	۶۶۱ مورد
Internet church	۳۵/۰۰۰ مورد	۲۷۰/۰۰۰ مورد
Internet temple	۱/۳۶۰ مورد	۱/۵۶۰ مورد
Internet Masjed	۰ مورد	۰ مورد
Internet Masjid	۲۱/۸۰۰ مورد	۶۱ مورد
Online Masjed	۱ مورد	۲ مورد
online Masjid	۵۵۹ مورد	۸۳ مورد
Virtual Masjed	۱ مورد	۱ مورد
Virtual Masjid	۱۳۶ مورد	۴۰ مورد

جستجوی اینترنتی و شمارگان یافت شده از مسجد مجازی (در جستجوی لاتین، نمایش واژه Masjid بسیار بیشتر از واژه Masjed بوده است)^{۱۰}

تجربه مسجد در فضای مجازی

اقلیت مسلمان در کشورهای غربی در حالی که با ستادهای گسترش اسلام در دنیای حقیقی روبه‌رو شده‌اند، به دنیای مجازی رو کرده تا آموزه‌های حقیقی اسلام را با هدف رفع باورهای نادرست در دنیای رایانه‌ای ارائه کنند. محمد یوسف روان‌پزشک ساکن سوئد در فضای اینترنت مسجدی مجازی تشکیل داده تا از طریق آن آموزه‌ها و آداب و رفتار اسلامی را ترویج کند. غیر مسلمانان در این مسجد با چگونگی نماز خواندن، قرائت قرآن و وضو آشنا می‌شوند. وی گفت: صدها نفر از علاقه‌مندان از ملیت‌های مختلف برای شناختن اسلام به این فضا رجوع می‌کنند. یوسف ۳۹ ساله اظهار داشت که تاکنون سه مسیحی بازدید کننده از این ستاد مجازی به اسلام مشرف شده‌اند. این فضای مجازی با معماری اسلامی تزئین شده است، مسجد آن از مناره برخوردار بوده و در داخل آن نسخه‌های قرآن کریم و ترجمه آن به زبان انگلیسی قرار گرفته است. حدود ۱۵۰۰ نفر روزانه از این مسجد مجازی دیدن می‌کنند که در آن میان، عده‌ای غیر مسلمان هستند. اقلیت مسلمان در سوئد این فضای مجازی را در پایگاه اینترنتی «زندگی دوم» (Second Life) ایجاد کرده‌اند. (second life) یک دنیای کاملاً مجازی است که توسط ساکنان آن ساخته می‌شود. از زمان افتتاح این شبکه در سال ۲۰۰۳ تاکنون بیش از ۹ میلیون نفر در آن عضو شده‌اند.

فضای مجازی و اینترنت در ایران

در سال ۹۴ ضریب نفوذ اینترنت در کشور ۴۵/۳ درصد می‌باشد که از متوسط جهانی بالاتر و در خاورمیانه رتبه اول را داراست. ضریب نفوذ در سال ۱۳۹۲ برابر با ۳۰ درصد بوده که نشانگر افزایش ۵۱ درصدی این ضریب در سال ۹۴ نسبت به سال ۹۲ است. چنین افزایش کاربری از اینترنت حاکی از تشکیل زندگی جدیدی است که آن را فضای مجازی می‌نامند. شاید بتوان آن را زندگی دوم بشر نامید که کشور ما ایران نیز، در توسعه و گسترش آن با سرعت بالای جهانی همگام است.

تجربیات موجود

برای حضور قوی و استفاده فعال مساجد از ظرفیت‌های فضای مجازی، می‌بایست هم در دستیابی و سهل الوصول کردن فناوری‌های ارتباطی، گام‌های جدی برداشت و هم با برنامه ریزی اصولی و کارآمد از طریق غنا بخشی به محتویات و مفاهیم دینی و نیز انبوه‌سازی آن در قالب‌های نوین و جذاب، برای حضور پررنگ تر و تأثیر گذارتر بر مخاطبان و کاربران اقدامات شایسته و بایسته انجام داد.

در حال حاضر بسیاری از مساجد به برکت حضور جوانان و یا به واسطه توانمندی امام جماعت یا پایگاه‌های فرهنگی، توانسته است تحرکات خوب و قابل قبولی در فضای مجازی داشته باشد. مقدمه تدوین هر گونه راهبرد و راهکار، آن است که تجربیات موجود به نحو دقیق و فراگیری شناسایی شده و مبنای عمل قرار گیرد.

باشگاه ایده پردازان مسجدی

پایگاه اینترنتی «باشگاه ایده پردازان مسجدی» به نشانی masjedidea.ir متعلق به مرکز رسیدگی به امور مساجد و شامل قسمت‌های بانک ایده، TV مسجد و ارسال ایده است.

منوی ثبت ایده با شعار «شاید همین ایده اجمالی شما، جرقه‌ای شد در ذهن دیگری و چراغ مسجدی» راهی برای ثبت سریع، کوتاه و آسان ایده‌ها است، نمونه‌های گوناگون ایده‌های مسجدی مانند جشن تکلیف، برپایی نماز جماعت و فضا سازی مسجد در این پایگاه ارایه شده است که می‌تواند طرح‌های نو و جذاب در اختیار دست‌اندرکاران مساجد قرار دهد.

کتاب‌های مختلف در حوزه مسجد و فرهنگ، مانند «نقش مسجد در پیروزی انقلاب اسلامی» «تاریخ شفاهی مسجد جلیلی» و «مسجد طراز اسلامی از منظر امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری» در باشگاه ایده‌پردازان مسجدی معرفی شده‌اند که خود، ایده‌هایی برای رساندن یک مسجد به قله‌های موفقیت و توسعه را همراه دارند. مهمترین بخش‌های این پایگاه عبارتند از:

صحن اصلی: نمایی کلی از سایت باشگاه ایده‌پردازان مسجدی، به همراه نمایش تازه‌ترین مطالب ایده محور

بانک ایده: ارائه یک نمودار از ایده‌های دریافتی و دسته‌های مرتبط با آن به همراه امکان جستجوی ایده‌ها

مسجد TV: نمایش فیلم‌های کوتاه مسجدی با هدف نمایش ایده‌ها و تجربیات مساجد فعال و مردمی

همچنین بخش‌های دیگر سایت باشگاه ایده‌پردازان مسجدی، همچون ارسال ایده، تماس با ما، حساب من و ... را می‌توانید از منوی سمت چپ آن، دنبال کنید.

این پرتال به تشکیل گروه‌هایی در ذیل منوی حساب من پرداخته که هر فردی با توجه به آنچه از فعالیت‌های مسجدی در ذهن دارد می‌تواند به این گروه‌ها وصل شده و از آنها بهره‌برده و حتی بهره‌رساند.

همچنین این پایگاه می‌تواند الگوی مساجد و علاقمندان به گسترش حضور در این خانه‌های خدا در فضای مجازی باشد، زیرا ضمن طراحی جذاب، بخش‌های کاربردی و مفید متنوعی در اختیار کاربران خود قرار داده است.

البته معرفی گسترده‌تر آثار و کتاب‌های مسجدی در این باشگاه لازم است که عمر کم آن، این موضوع را توجیه می‌کند. ایده‌های آموزشی، اردویی، تبلیغی، تربیتی، سخت‌افزاری، علما و بزرگان، مسجد و بانوان، مسجد و جوانان، مسجد و کسبه محل، مسجد و همسایگان، مسجد، کودک و نوجوان و ایده‌های یادواره شهدا از جمله موضوعاتی است که در رابطه با آن ایده‌هایی برای استفاده مخاطبان تهیه شده است. علاوه بر این موضوعات در مناسبت‌های ویژه همانند دهه تکریم و غبارروبی مساجد، ماه مبارک رمضان و فصل تابستان هم بسته ایده‌های مسجدی تهیه و در اختیار مخاطبان قرار می‌گیرد. باید به وجود دو لینک بسیار مفید در این پایگاه اینترنتی اشاره کرد. لینک دسته‌بندی که به صورتی بسیار منظم و متنوع مطالب را در تقسیمات سایت جایگذاری کرده و همچنین لینک پیوندهای آسمانی. می‌توان ادعا کرد که لینک پیوندهای آسمانی، نشانی اینترنتی هر وب‌سایتی که با موضوع مسجد مرتبط است را به مخاطب ارائه می‌دهد.

نرم‌افزار اندروید «باشگاه ایده‌پردازان مسجدی»

نرم‌افزار اندروید «باشگاه ایده‌پردازان مسجدی» نیز در این پایگاه موجود است که در توضیح آن نیز آمده است: این بخش با هدف دسترسی آسان فعالان مسجدی به بانک ایده‌های مسجدی و با امکان نصب روی دستگاه‌های دارای اندروید، همچنین ثبت سریع ایده‌های شما و مطالعه گزارش ایده‌های اجرا شده در مساجد، طراحی و تولید شده است.

همچنین باشگاه ایده پردازان مسجدی دارای یک کانال تلگرامی می باشد که بسیاری از ایده های مفید و خبر رسانی های مرتب و منظمی را بارگذاری می نماید. از دیگر فعالیت های این کانال تلگرامی می توان به معرفی کتب مرتبط با موضوع مسجد و حتی اسلامی-انقلابی و همچنین اعلام نمایشگاه ها، جشنواره ها و فراخوان های مسجدی اشاره نمود.

پایگاه اطلاع رسانی آستان قدس رضوی

پایگاه اطلاع رسانی آستان قدس رضوی آثاری را در حوزه چند رسانه ای شامل: عکس، نرم افزار موبایل، سی دی مالتی مدیا و گزارشات مکتوب با هدف ترویج فرهنگ رضوی تولید کرده است؛ که از آن جمله می توان به کارهای تصویری، شامل عکس ها و طرح های گرافیکی مربوط به امام رضا علیه السلام، اشیا و نفایس، گزارش های تصویری برنامه های حرم و... که به صورت روزانه به روز رسانی می شود اشاره کرد. آدرس این پایگاه <http://www.aqr.ir> می باشد. در حوزه موبایل نیز تازه های جهان موبایل، نوا، کلیپ، تصویر زمینه، نرم افزار و کتاب موبایل در اختیار مخاطبان قرار می گیرد.

اما یکی از کارهای ویژه ای که در پایگاه اطلاع رسانی آستان قدس رضوی صورت گرفته، تولید سی دی های مالتی مدیا از تولیدات آستان قدس رضوی، برای افرادی است که امکان دسترسی به اینترنت را ندارند. سی دی سفرنامه آفتاب که به هجرت امام رضا علیه السلام از مدینه تا مرو می پردازد و گلهای بهشت، ویژه کودکان از جمله تولیدات این پایگاه در این زمینه بوده است.

بخش زبان های غیر فارسی

با توجه به اینکه روابط عمومی زبان گویای بخش های مختلف مجموعه آستان قدس رضوی محسوب می شود و از سوی دیگر مخاطبان این مجموعه، طیف گسترده ای از ایران و سایر کشورها را تشکیل می دهند، این نیاز وجود دارد تا در جهت برقراری ارتباط مطلوب با مخاطبان غیر فارسی زبان، بخش زبان های غیر فارسی پایگاه اطلاع رسانی آستان قدس رضوی فعال شود.

با تلاش همکاران این بخش اخبار پایگاه اطلاع رسانی به صورت روزانه به زبان های عربی، انگلیسی، اردو، مالایی، اسپانیایی، ترکی، آلمانی و فرانسه ترجمه و بر روی سایت قرار می گیرد و علاوه بر آن مطالبی چون زندگینامه امام رضا علیه السلام، معرفی بخش ها و سازمان های مختلف آستان قدس رضوی در قالب گزارشات تصویری و مکتوب و... برای استفاده غیر فارسی زبانان ارائه می شود.

با توجه به اینکه بخشی از آثار پایگاه اطلاع رسانی آستان قدس رضوی به شکل چند رسانه ای تولید می شوند، بخش زبان های غیر فارسی پایگاه اطلاع رسانی با زیرنویس و دوبله کردن این آثار، آنها را برای افراد غیر فارسی زبان قابل استفاده می کند. کانال رسمی آستان قدس رضوی در شبکه اجتماعی تلگرام با هدف ارائه محتوای رضوی و فعالیت ها و خدمات آستان قدس رضوی به مخاطبان این شبکه اجتماعی ایجاد شده است.

خبرگزاری شبستان

خبرگزاری شبستان به شکل آزمایشی از سال ۱۳۸۳ در پوشش اخبار کانونهای فرهنگی هنری مساجد کل کشور گام برداشت و در بهمن ماه ۱۳۸۶ با دریافت مجوز خبرگزاری از معاونت امور مطبوعاتی و اطلاع رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی فعالیت خود را در فضای مجازی به صورت رسمی و با آدرس <http://shabestan.ir> آغاز کرد. خبرگزاری شبستان با راه اندازی ۳۲ دفتر نمایندگی (۳۱ مرکز استان و منطقه جنوب کرمان) و ترجمه روزانه اخبار به ۷ زبان زنده دنیا (انگلیسی، روسی، عربی، اردو، مالایو، بنگالی، آذری) توانسته است به خبرگزاری موثر و کارآمد در فضای رسانه ای کشور تبدیل گردد.

سرویس های خبری:

قرآن و معارف: انعکاس آخرین دستاوردها و پیشرفت های قرآنی و دینی در عرصه های داخلی و خارجی، انعکاس جلسات دینی و قرآنی، نمایشگاه ها و همایش های مرتبط با قرآن و معارف اسلامی و پوشش مناسک و آیین های دینی و آسیب شناسی نقاط ضعف و تقویت نقاط قوت در مسیر بسط و انتشار اندیشه های دینی، محور اصلی فعالیت این سرویس خبری است.

اندیشه: این گروه رسالت تعمیق و نشر اندیشه های دینی، کلامی، فلسفی و دیدگاه های صاحبان نظر در حوزه دین را بر عهده دارد. پوشش اخبار سازمان ها و نهادهای فعال و اندیشه ساز، واکاوی نظارت کارشناسانه، ارائه سوژه های خبری و گفتگو با متخصصان برای تضارب افکار و تولید علم، راهبرد اصلی این سرویس است.

مهدویت:

سرویس مهدویت خبرگزاری شبستان باهدف ایجاد گفتمان مهدوی و معرفت نسبت به امام عصر(ع)، مرور احادیث معصومین(ع) پیرامون وظایف منتظران، بررسی تحولات جهان در آخرالزمان و ارائه نظرات کارشناسان مهدوی در قالب های خبری، مقاله و گفت و گو فعالیت می کند.

مسجد و کانون های مساجد: مسجد به عنوان اصلی ترین پایگاه نشر معارف انقلابی و دینی در ایران و جهان اسلام مورد توجه می باشد لذا این سرویس با آگاهی از این موضوع سعی در انتشار اخبار این حوزه دارد و از آنجاکه فعالیت ستاد عالی کانون های مساجد در همین راستا می باشد پوشش اخبار این ستاد از اصلی ترین وظایف سرویس مسجد و کانون های مساجد می باشد.

جهان اسلام:

سرویس جهان اسلام با رصد تازه ترین اخبار دینی، سیاسی و فرهنگی مرتبط با جهان اسلام در کمترین زمان ممکن آنها را پردازش کرده و پس از ترجمه و تحلیل موضوعی، بر روی خروجی شبستان قرار می دهد. سیاسی: خبرگزاری شبستان با مبنا قرار دادن جمله تاریخی "سیاست ما عین دیانت ماست" و با اهتمام جدی به عرصه سیاسی کشور می کوشد در کنار کسب بصیرت سیاسی برخاسته از قرآن و مفاهیم ناب و متعالی دینی، به انعکاس رویدادها و اخبار این عرصه حساس پردازد.

فرهنگ و ادب:

حوزه فرهنگ، یکی از سه رویکرد اساسی شبستان در حوزه رسانه است. خبرنگاران این گروه می کوشند تا با انتشار برنامه ها و فعالیتهای حوزه فرهنگ و ادب به ویژه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و نیز انعکاس نظرات کارشناسان در قالب بایدها و نبایدهای فرهنگی امروز جامعه، یکی از به روز ترین گروه های خبری را به مخاطب ارائه نمایند. اجتماعی: پوشش اخبار حوزه های متنوع اجتماعی و موضوعات روز جامعه به همراه ارائه سبک صحیح زندگی با استفاده از نظرات کارشناسان این حوزه با رویکردی دینی، در اولویت فعالیتهای خبرنگاران این گروه قرار دارد.

عکس:

این گروه ضمن پوشش تصویری رویدادها و برنامه های خبری؛ در مسایلی که زبان عکس از متن گویاتر است به طور تخصصی به انعکاس آن پرداخته و در این راستا توجه بیشتری به مناسبت های انقلابی و مذهبی کشور دارد.

چند رسانه ای:

این سرویس به تولید و انتشار رویدادهای خبری و موضوعات روز کشور در قالب های مختلف هنری شامل اینفو گرافیک، پادکست، فیلم و بسته های خبری می پردازد.

استان ها:

شبستان از معدود رسانه های می باشد که در ۳۱ استان کشور دارای نمایندگی فعال می باشد و در برخی شهرستان ها رابط خبری مستقر نموده است. خبرگزاری شبستان در راستای توجه به مناطق ویژه، در جنوب کرمان نیز دارای دفتر نمایندگی است.

پایگاه تخصصی مسجد (مرکز رسیدگی به امور مساجد)

پایگاهی مرجع در فضای مجازی وابسته به مرکز رسیدگی به امور مساجد (معاونت فرهنگی، اجتماعی) است که چارچوب فعالیت خود را مسجد با همه اجزای آن می داند. سامانه ارتباطی ای که در برخی مقاطع فقط نقش تسهیل کننده و ارتباط گیری، ائمه جماعات با مرکز رابرهده داشته است. آدرس این سامانه <http://www.masjed.ir> است.

چشم انداز

پایگاه تخصصی مسجد نهادی مرجع، پیشرو و تاثیر گذار در ارتقای سطح کیفی و کمی مساجد در مسیر دست یابی به مسجد طراز اسلامی و مؤثر در اصلاح نگرش جامعه نسبت به کارکرد آینده سازی مسجد در سایه ترویج سبک زندگی مسجدی.

رسالت

جریان سازی در فضای مجازی با گردآوری، تولید و انتشار اطلاعات هدفمند و ایجاد بانک های اطلاعاتی با موضوعات متعددی همچون مسجد و ... به منظور پاسخگویی به نیاز مخاطبین مسجد و تشکیل شبکه ارتباطی فعال، منجم و یکپارچه از مخاطبین همسور برای تحقق چشم انداز.

جامعه هدف

ائمه جماعات مساجد، کارگزاران مساجد، تشکل های فعال در مساجد، نخبگان (پژوهشگران، دانشجویان، کارشناسان، هنرمندان و اهل قلم)، فعالان مساجد در دیگر کشورها، مسلمانان دیگر کشورها و پیروان دیگر ادیان.

ستاد عالی کانون های فرهنگی هنری مساجد کشور

متعاقب مأموریتی که شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ دوازدهم اسفند ماه ۱۳۷۱ و تحت عنوان مصوبه ۳۰۲ به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در زمینه ارایه طرح هایی برای مقابله با تهاجم فرهنگی محول کرد، مقرر گردید از باب احیای نقش واقعی فرهنگی و تبلیغی مساجد و استفاده بهینه از امکانات و تأسیسات دستگاه های دولتی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی هیأتی را در راستای هدایت و سازماندهی فعالیت های فرهنگی و هنری در مساجد ایجاد نماید. این هیأت بعد از شکل گیری و فعالیت به ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانون های فرهنگی و هنری مساجد شهرت یافت.

شبکه عظیم کانون های فرهنگی و هنری مساجد کشور، که با عبور از مرز ۲۰۰۰۰ در سال ۱۳۹۴ باب کانون، یکی از وسیع ترین و مؤثرترین مراکز فرهنگی نظام مقدس جمهوری اسلامی به شمار می رود، از سال ۱۳۷۲ رسماً آغاز به فعالیت نموده و تاکنون مأمون صدها هزار نوجوان و جوان علاقه مند و مستعد بوده است. آدرس اینترنتی این ستاد <http://masajed.farhang.gov.ir> است. ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانون های فرهنگی و هنری مساجد کشور با رویکرد تأسیس کانون در تمام مساجد کشور، برنامه ریزی های خود را انجام داده و به افزایش تأسیس تعداد کانون ها در هر سال اهتمام ویژه ای دارد. هر مسجدی در صورت آمادگی تمایل و ارایه درخواست کتبی به دبیرخانه های استانی و با ارایه مدارک لازم می تواند به این شبکه اجتماعی مذهبی وارد و عضو شود.

اهداف مرکز

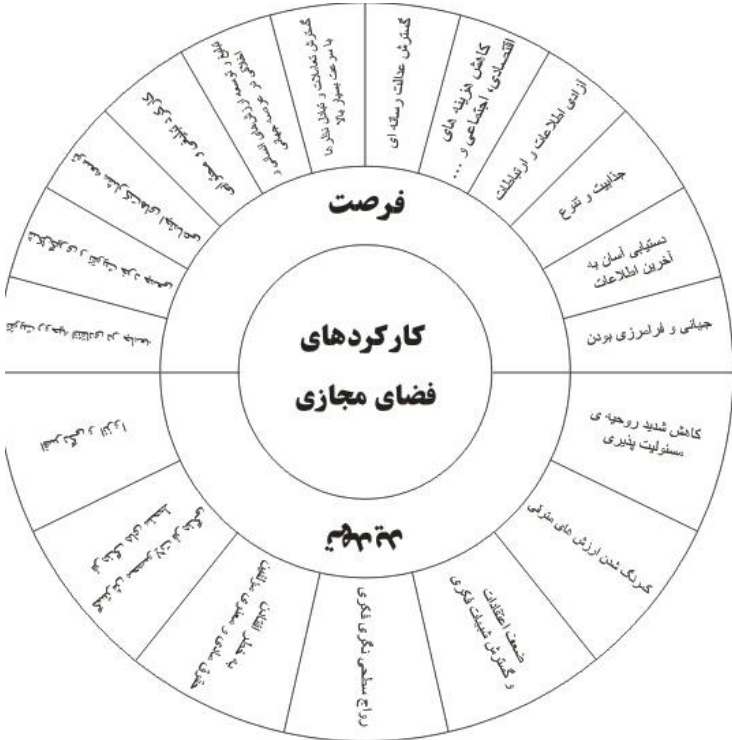
۱. صیانت از ارزشهای رفیع انقلاب اسلامی و اهتمام در جهت تحقق آرمانها و اهداف والای امام خمینی (ره)
۲. تبیین جایگاه مساجد بعنوان مهمترین و اصلی ترین پایگاههای دین، معنویت و اخلاق اسلامی
۳. معرفی دین بعنوان آئین زندگی
۴. برقراری روح وحدت، تعاون، تعهد بین اقشار جامعه
۵. شناساندن اهمیت و نقش مساجد در حیات اجتماعی جامعه
۶. ایجاد و فراهم نمودن محیطهای مناسب فرهنگی، مذهبی جهت اقشار مختلف جامعه به ویژه جوانان و نوجوانان
۷. جلب مشارکت مردم در مساجد
۸. سیاستگذاری و برنامه ریزی واحد و هماهنگ در زمینه فعالیتهای گوناگون مساجد

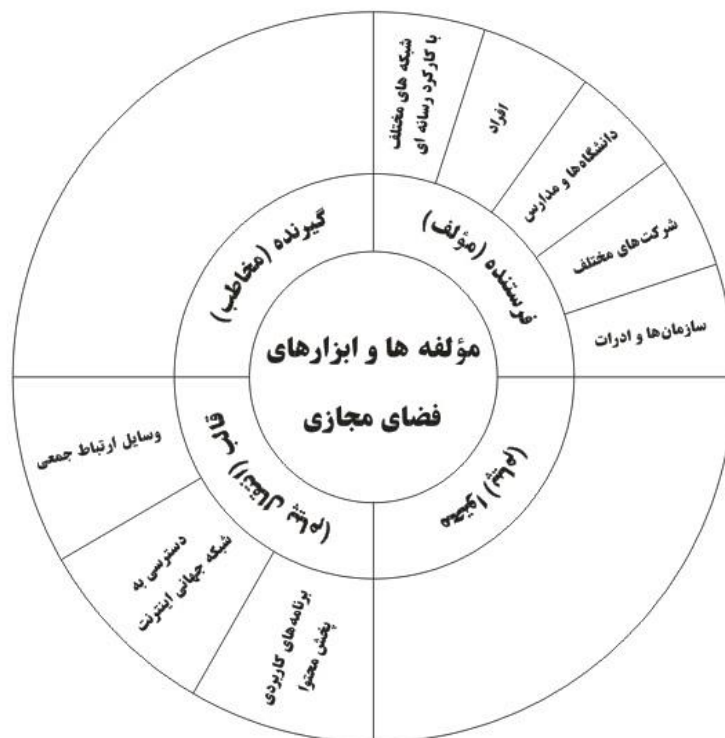
۹. احیاء و تقویت اندیشه اسلامی در جامعه و اعتلای فرهنگ غنی اسلامی
۱۰. اهتمام در جهت حفظ قداست مساجد
۱۱. اولویت دادن به نسل جوان
۱۲. تدوین کتب مجلات و نشریات متنوع برای مخاطب های مختلف
۱۳. توزیع عادلانه تبلیغات و خدمات به مناطق مختلف

وظایف

۱. سیاستگذاری و ارائه الگوهای مناسب برای ساخت، تجهیز و اداره مساجد
۲. تبیین سیاست های راهبردی جهت ترمیم منابع و استقلال مالی مورد نیاز مساجد اعم از موقوفات و غیره
۳. هدایت، حمایت و نظارت بر کلیه فعالیتهای مساجد و مراکز وابسته به آن اعم از عبادی، اجتماعی، سیاسی و غیره
۴. ایجاد ارتباط مناسب بین مساجد و تأسیس شبکه های کارآمد و مؤثر از مساجد کشور در جهت تأمین اهداف نظام اسلامی
۵. ساماندهی و نهادینه سازی روابط مساجد با سایر ارگانها، نهادها، وزارتخانه ها، مؤسسات و شرکتهای دولتی عمومی، تعاونی و خصوصی و نظائر آنها
۶. ساماندهی وضعیت کارکنان مساجد و مؤسسات وابسته به آنها از لحاظ حقوقی و رفاهی
۷. هدایت و ساماندهی امور آموزش و پژوهش مرتبط با مساجد به ویژه فعالیتهای قرآنی
۸. ساماندهی و حل مشکلات حقوقی مساجد و مؤسسات وابسته
۹. ساماندهی وضعیت هیأت های امناء مساجد و مؤسسات وابسته
۱۰. ساماندهی وضعیت ائمه جماعات مساجد از لحاظ انتصاب، آموزشهای ضمن خدمت و انجام نظارتهای ضروری و بهینه سازی شبکه ارتباطی ائمه جماعات
۱۱. تعیین سیاست ها، خط مشی های مناسب جهت جذب اقشار مختلف جامعه بویژه جوانان و نوجوانان به مساجد و مراکز فرهنگی وابسته
۱۲. تلاش در جهت گسترش مسجدسازی به ویژه در مناطق نوساز از طریق پیگیری تدوین و تصویب مقررات و موافقت نامه ها و قراردادهای مناسب به منظور کسب تسهیلات در خصوص زمین، مصالح، خدمات جنبی و دولتی و عمومی

مدل های شماتیک پروژه

فصل هشتم

منابع

۱. رسول جعفریان، آثار اسلامی مکه و مدینه، تهران، مشعر، ۱۳۸۲، ص ۱۹۹
۲. واسطی، زبیدی، حنفی، محب الدین، سید محمد مرتضی حسینی، تاج العروس من جواهر القاموس، محقق و مصحح: شیری، علی، ج ۵، ص ۷
۳. رسول جعفریان، همان
۴. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، بیروت، دارالشامیه، مصحح داوودی، ص ۳۹۷
۵. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ج ۳، ص ۳۴۹
۶. الحج و العمرة فی الکتاب و السنه، ص ۶۱ از بخاری، ۳/۱۲۶۰/۳۲۴۳
۷. سوره نور، آیه ۲۴ و ۳۶
۸. سوره آل عمران، ایه ۹۶؛ رحیم نوبهار، سیمای مسجد، ج ۲، ص ۳۰
۹. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ترجمه مترجمان، ج ۲، ص ۱۰
۱۰. مسجد/ <http://wikifeqh.ir/>
۱۱. تأثیر بناها و فضاهاى مذهبی در جامعه اسلامی، هاشمی سیدابوالقاسم و کنگاوری معصومه؛ مقاله نجوا، راهبرد یاس ۱۳۸۵ شماره ۷
<http://vista.ir/article/۳۴۳۶۱۴>؛ <http://www.ensani.ir/>
۱۲. استفتائات مقام معظم رهبری و رساله اکثر علمای فقیه: انشاء لفظی در وقف، شرط نیست زیرا تحقق آن به معاطات هم ممکن است و همچنین در انشاء وقف به لفظ، عربی بودن صیغه آن هم شرط نیست.
۱۳. <http://shabestan.ir/detail/News/۴۵۵۴۳>
۱۴. انواع مساجد و عناصر معماری مساجد اسلامی، دفتر مطالعات و پژوهش های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۹۳/۰۸/۲۵؛
<http://www.hawzah.net/fa/article/view/۹۳۸۳۶>
۱۵. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۷۲ بحار الانوار، ج ۸۸، ص ۱۲
۱۶. نقش اجتماعی نماز جماعت، حسن رهبری
۱۷. دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، ۹۵/۵/۳۱
۱۸. دیدار ائمه جماعات مساجد کشور، ۷۳/۸/۴
۱۹. دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، همان
۲۰. پیشین
۲۱. طرح حمایت از مدیریت، احداث، تجهیز و نوسازی مساجد و نمازخانه های کشور، مواد ۱۳ و ۱۴، مصوبه ۹۴/۱/۱۶
۲۲. تقویت انس با مسجد <http://manare.ir>
۲۳. اجلاس خادمان بهشت، حجت الاسلام والمسلمین حاج علی اکبری، رئیس مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۹۳/۱۲/۱۰
۲۴. محمد مهدی فجرى، آشنایی با کارکردهای مسجد، مجله مبلغان، مهر ۱۳۸۸، شماره ۱۲۰، ص ۶۸-۷۹؛ <http://vista.ir/article/۳۴۳۶۱۴>
۲۵. مسجد در جوامع اسلامی معاصر، الگ گرابار، ترجمه حسین نجفی برزگر
۲۶. جامعه پذیری و جامعه سازی دینی در مسجد، گروه پژوهش های کاربردی مرکز رسیدگی به امور مساجد؛ <http://manare.ir>
۲۷. زندگی معنوی خانواده در سایه مسجد، عسکری اسلامپور کریمی؛ خبرگزاری شبستان
۲۸. شهید ثانی زین الدین بن علی منیه المرید فی ادب المفید، انتشارات مکتب الاعلام الاسلامیه، ص ۱۰۶
۲۹. بحار الانوار، ج ۸۰، ص ۳۶۲
۳۰. سنن الترمذی، محمد بن عیسی ابوعیسی الترمذی السلمی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۵، ص ۳۹۲
۳۱. بحار الانوار، ج ۸۱، ص ۸
۳۲. کارکرد مسجد در فرهنگ اسلامی، حجت الاسلام علی سیفی
۳۳. نقش و عملکرد مسجد در تربیت، فصلنامه معرفت، شماره ۳۳، عبدالرضا ضرابی
۳۴. الکافی، انتشارات دارالاسلامیه، ج ۵، ص ۳۳۹
۳۵. الکافی، انتشارات دارالاسلامیه، ج ۳، ص ۱۶
۳۶. مذهب الاحکام فی بیان حلال و الحرام، سید عبدالاعلی سبزواری، ج ۷، صفحه ۲۴۷

۳۷. قرب‌الاسناد، عبدالله بن جعفر حمیری، ص ۱۴۸، انتشارات مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام
۳۸. وسائل الشیعه، محمد بن حسن حر عاملی، ج ۲۴، ص ۳۰۷، انتشارات مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام
۳۹. بحار‌الأنوار، ج ۷۴، ص ۷۶
۴۰. مبلغان - مهر و آبان ۱۳۸۶، شماره ۹۶ - بررسی کارکردهای مسجد
۴۱. نقش و عملکرد مسجد در تربیت، فصلنامه معرفت، شماره ۳۳، عبدالرضا ضرابی
۴۲. محمدصادق افراسیابی، «نقد و بررسی زیست بوم فضای مجازی در ایران»، ماهنامه مدیریت ارتباطات، ش ۸۱، بهمن ۱۳۹۵، ص ۲۹
۴۳. نسیم کاهیرده، «نقش مسجد در ایجاد تمدن نوین اسلامی»، بخش دوم، مقالات تخصصی، سازمان تبلیغات اسلامی (امور مسجد)، پایگاه مناره
۴۴. سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه، امور فرهنگی، شماره ۲-۶؛ سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه، امور اجتماعی، ش ۲-۲۰؛ سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه، امور علمی و فناوری، ش ۲-۷
۴۵. سند چشم‌انداز بیست ساله مساجد، ویژگی‌های مساجد در افق چشم‌انداز، بندهای ۳-۱۲
۴۶. ملیحه درگاهی، فضا، مکان، امر قدسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، کد: ۱۳۳۶۴۲
۴۷. شخصیت و هویت در فضای مجازی، مجله پگاه حوزه، مهرماه ۱۳۸۹، شماره ۲۸۸
۴۸. پیام مقام معظم رهبری به بیستمین اجلاس سراسری نماز، ۱۳۹۰/۰۷/۱۹
۴۹. پیشین، ۱۳۸۹/۰۷/۱۸
۵۰. پیشین، ۱۳۸۸/۰۷/۱۹
۵۱. پیشین، ۱۳۸۱/۰۶/۱۶
۵۲. پیشین، ۱۳۷۰/۰۷/۱۶
۵۳. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار رئیس و اعضای شورای عالی فضای مجازی با مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۰۶/۱۶
۵۴. همان
۵۵. بیانات رهبر معظم انقلاب در اوّلین جلسه درس خارج فقه در سال تحصیلی جدید، ۱۳۹۵/۰۶/۱۶
۵۶. بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت با مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۰۶/۳۰
۵۷. یحیی جهانگیری سهروردی، «مسجد مجازی ره‌یافت‌ها و راهکارها»، دفتر مطالعات و پژوهش‌های رسیدگی به امور مساجد، ثقلین، قم ۱۳۸۸